

2016/6

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLIV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XLIV. évfolyam • 6. szám
2016. december

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

Felelős kiadó:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
GÖNCZI AMBRUS HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
ZIKA KLÁRA

Szerkeszti: HÁLA JÓZSEF

•
Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honismeret25@gmail.com

•
Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és a **Magyar Nemzeti Múzeum**
támogatásával.

•
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta
Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot
kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu
címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető a
Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
1900 Budapest, 06-1-767-8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 1980 Ft, fél évre 990 Ft.

•
Technikai szerkesztő: Geiger Annamária

•
Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mond4T Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Áder János, Dr. a Magyar Köztársaság elnöke
Andics János helytörténész, Ócsény
B. Szabó Márta helytörténész, Ipolyság
Balázs-Legeza Borbála néprajzkutató-muzeológus,
Szentendre
Bendík Béla helytörténész, Ipolyság
Berényi Zsuzsanna Ágnes, CSc. történész, Budapest
Bodó Imre agrármérnök, helytörténész, Dombóvár
Borka Elly helytörténész, művészeti író, Budapest
Czenthe Huba tanár, fotográfus, Erdőkövesd
Csonka Zsigmond, DSc. egyetemi tanár, Budapest
Debreczeni-Droppán Béla történész, Budapest
Elekes Eduárdné ny. könyvtárigazgató, Szekszárd
Fazakas László történész, Kolozsvár
Fodor István Ferenc helytörténész, szociológus,
Jászákóhalma
Godzsák Attila történész, Sátoraljaújhely
Gönczi Ambrus, PhD. történész-muzeológus,
Budapest
Gráberné Bősze Klára könyvtáros, Budapest
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplek
Karacs Zsigmond helytörténész, Budapest
Kedves Gyula, CSc. hadtörténész-muzeológus,
Budapest
Kováts Dániel ny. főiskolai tanár, Dunaharaszti
Kurucz Ádám levéltáros, Miskolc
Páli Imre nyugdíjas, Budapest
Páskándiné Sebők Anna kultúratörténész,
dokumentumfilm-rendező, író, Budapest
Péter László, DSc. ny. egyetemi tanár, professor
emeritus, Szeged
S. Lackovits Emőke, Dr. néprajzkutató, Veszprém
Sáfrány Tímea történész, Debrecen
Surányi Dezső, DSc. botanikus, történeti ökológus,
c. egyetemi tanár, Cegléd
Szabó Magdolna, PhD. néprajzkutató-muzeológus,
Budapest
Szegedi László genealógus, Rimaszombat
Székely András Bertalan, Dr. művelődésszociológus,
Isaszeg
Székely Melinda, PhD. tanár, Szamosújvár
Szende László, Dr. történész, régész, Budapest
Szulovszky János, PhD. történész, etnográfus,
Budapest
Tímár Karina egyetemi hallgató, Kolozsvár
Valentyik Ferenc helytörténész, Dabas
Várnai Ferenc, Dr. zeneszerző, nép- és műzenekutató,
Pécs

A címlapon:

Zrínyi Miklós Szigetváron 2016-ban felavatott szobra
(Kolics Pál felvétele, Áder János ünnepi beszédéhez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Ünnepi beszéd Szigetváron, Zrínyi Miklós szobrának felavatásán (<i>Áder János</i>)	3
Veres Pálné Beniczky Hermin emlékezete (<i>Gráberné Bősze Klára</i>)	5
A 150 éve elhunyt Klauzál Gáborra emlékezünk (<i>Sáfrány Tímea</i>)	8
175 éve jelent meg az első magyar nyelvű bányászati szakmunka. Szentkirályi Zsigmond bányamérnök munkássága (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>)	11
A százötven éves pesti lóvasút és sajtója (<i>Gönczi Ambrus</i>)	18
A múzeumalapító Nagy Iván tudományos munkássága (<i>Szende László</i>)	21
<u>Hatvan éve történt: forradalom és szabadságharc, 1956</u>	
A forradalom egy ferencvárosi kisgyermek szemével (<i>Páli Imre</i>)	26
A forradalom hullámverése – távol Budapesttől (<i>Kováts Dániel</i>)	29
Az erdélyi magyarok viszonya a forradalomhoz és azok következményei (<i>Páskándiné Sebők Anna</i>)	33
Bács-Kiskun 56/60 (<i>Csoma Zsigmond</i>)	37
A szabadság kódjai. A „Jelek és jelképek a függetlenség jegyében” című kiállítás a Néprajzi Múzeumban (<i>Kedves Gyula–Szabó Magdolna</i>)	38
„A mi 56-unk”. Az 1956-os forradalom 60. évfordulós rendezvénye a szentendrei Skanzenben (<i>Balázs-Legeza Borbála</i>)	41

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Tömörkény István</i> : Mezei dolgok réti emberekről (Részlet)	45
Néprajz az iskolában (<i>Halász Péter</i>)	46
Kókai Sándor (szerk.): A nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizede (1964–2014) (<i>Szulovszky János</i>)	49

FÓRUM

Lengyel–magyar baráti társaság Tarnóuban (<i>Berényi Zsuzsanna Ágnes</i>)	51
---	----

HAGYOMÁNY

A magyar népzene gyűjtés bölcsője: Kamaráserdő (<i>Péter László</i>)	53
Találkozás két bátai halással (<i>Andics János</i>)	60

TERMÉS

Magyarrá vált keleti rokon népünk: a kunok. Mandzsúriától a Kárpátokig (<i>Karacs Zsigmond</i>)	62
A „Dabasi csalánlevelek”, avagy Mády Ferenc a bíróságon (<i>Valentyik Ferenc</i>)	65
Emlékezés Gelencsér Sándor néprajzi gyűjtőre (<i>Bodó Imre</i>)	67
Az utolsó királykoronázás ünnepe Borsod és Zemplén vármegyében (<i>Godzsák Attila–Kurucz Ádám</i>)	68
„A tízéves Vitézi Rend”. Egy mű terjesztése Borsod, Gömör és Kishont vármegyében (<i>Kurucz Ádám</i>)	73
Közösség és kultúra a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban 1922 és 1944 között (<i>Fazakas László</i>)	76
Bartók Béla pécsi hangversenye és szobrai Baranyában (<i>Várnai Ferenc</i>)	81
A legszebb nevű magyar település, Istenmezeje (<i>Czenthe Huba</i>)	83

Templomok, kápolnák

A széki templom régen és ma (<i>Székely Melinda</i>)	87
Szekszárd legújabb kápolnája (<i>Elekes Eduárdné</i>)	92

KRÓNIKA

Manga János emlékére (<i>Bendík Béla</i>)	93
A IX. Tökvilág Fesztivál Zebegényben (<i>Borka Elly</i>)	95
Köszöntjük a 85 éves Andrásfalvy Bertalant és Tolnay Gábort! (<i>Halász Péter</i>)	97

KÖNYVESPOLC

A klímaváltozásról – másképp (<i>Székely András Bertalan</i>)	99
Könyv a székely írásról (<i>Szegedi László</i>)	100
Halász Péter néprajzi, tudománytörténeti írásai a moldvai magyarokról (<i>Timár Karina</i>)	100
Monumentális monográfia a karácsonyfáról (<i>S. Lackovits Emőke</i>)	101
Dr. Dobos László: Adóssai vagyunk szülőföldünknek (<i>Fodor István Ferenc</i>)	103
Koczó József: Örök, vigyázatok a strázsán (<i>B. Szabó Márta</i>)	103
Wilim János-emlékkötet (<i>Surányi Dezső</i>)	104
Honismereti Bibliográfia (Összeállította: <i>Halász Péter</i>)	105
A 2016. év tartalomjegyzéke	108

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásait lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a **honismeret25@gmail.com** címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (15–20 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 DPI felbontásban kérjük megküldeni. A szerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.)

Néprajzi Múzeum Boltja (1055 Budapest, Kossuth tér 12.)

ÉVFORDULÓK

Ünnepi beszéd Szigetváron, Zrínyi Miklós szobrának felavatásán*

„... ennek az édes, végső pusztulásba taszított hazának hűségesen, állhatatosan és derűs arccal szolgáljunk vérünk hullásával, s ha a sors úgy hozná, akár saját fejünk veszélyeztetésével is.”

Tisztelt Elnök Asszony!

Tisztelt Miniszterelnök-helyettes Úr!

Kedves Megemlékezők!

Hölgyeim és Uraim!

Hűség, állhatatosság, szolgálat. Ezeket a szavakat alig néhány hónappal a szigetvári ostrom előtt vetette papírra Zrínyi Miklós - egy levélben, amelyet barátja, Nádasdy Tamás özvegyének címzett.

Zrínyi katona volt. A hűség, az állhatatosság és a szolgálat neki az élet parancsát jelentette. Olyan természetes volt számára, akár a levegő. Mikor az imént idézett sorokat írta, mintha megéreztette volna, elérkezett a teljes hűség, a végsőig kitartó állhatatosság, az utolsó nagy szolgálat ideje.

Az ostrom napján Zrínyi tudta, hogy Szigetvár nemcsak a haza végvára. De utolsó bástyája mindannak, ami számára érték. Tudta, hogy a vár falainál sokkal többet és fontosabbat kell megvédenie. A királyt, akire felesküdt, a hazát, amelyet ősei is hősiessen védelmeztek, a földet, amely otthonául szolgált.

És ezeken túl még – ahogy ő maga hívta – a „*respublica Christiana*”-t, a keresztény népközösséget, az európai hagyományokat is.

Azt a civilizációt, azt a kultúrát, amelynek horvát születésével ugyanúgy részese volt, mint vállalt magyarságával. Társadalmi rangjával éppúgy, mint várvédő katonaként. Birtokaival is, mint családjával és háza népével. Erős hitével éppúgy, mint hadi tudományával.

Zrínyi Miklós védte az örökséget, amelybe beleszületett. Amellyel azonosnak vallotta magát. Büszke horvát volt és igaz magyar hazafi: benne a kettő mindig békében megfér egymással. Rangja és vagyona okán távol tarthatta volna magát a fegyveres harctól. Ő azonban azt gondolta: akinek születése másokénál több lehetőséget adott, annak a felelőssége is nagyobb. Főúri méltóságát és kiváltságait ezért állította a haza szolgálatába.

Amikor 450 évvel ezelőtt azon a szeptemberi napon a végső küzdelemre készült – korabeli szemtanúk szerint –, Zrínyi halomba rakatta értékeit, és elégettette azokat.

Ő, aki életében szívesen és elszántan gyarapította kincseit, nemcsak a hódítóktól féltette azokat, de meg akarta mutatni: mindez csupán pótolható tárgy és eszköz. A szabadsághoz képest csekély mulandóság. Csak a legszebbik ruháját őrizte meg, és az apjától kapott karddal együtt az utolsó útra azt öltötte magára. Így tette ünnepé a halált.

Zrínyi Miklós 450 évvel ezelőtt megmutatta, hogy az áldozat sosem hiábavaló. Hogy a legnagyobb csatákat nem a fegyverek, hanem jellemek és erények vívják.

450 esztendővel ezelőtt a szigetvári várvédők, magyar és horvát vitézek 34 napon át tartották magukat a félelmetes túlerővel szemben. Zrínyi mellett mintegy 2300 katona és majd ugyanannyi polgár. Kossuth úgy hívta őket: „*ismeretlen félistenek*”. Szemben velük sokszor tízezren. Uralkodói segítségre

* Elhangzott, 2016. szeptember 7-én a szigetvári várban.

hiába vártak. Hét nagyobb rohamot vertek vissza, és egyre hátrébb szorulva az Újváros, majd az Óváros elestét követően, fogyatkozó erővel sem jutott eszükbe a kínált kegyelmet elfogadni.

Az ellenfél – mondják – tízszer annyi katonát vesztett, mint ahányan kezdetben összesen a várban voltak. A háborús logikát, a hadászat törvényszerűségeit, a keserű „katonaszámant” több mint egy hónapig sikerült megcáfolni.

„... a Zrínyiek nem csak hősök, hanem hazafiak is valának, mert e kettő közt véghetetlen különbség van” – írta Vasvári Pál jó néhány emberöltővel később, 1848 márciusában, a forradalom előestéjén.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Kedves Megemlékezők!

„Kik voltunk életünkben, most is azok vagyunk”- mondja Zrínyi utolsóként megmaradt embereinek a *Szigeti veszedelem* című hősi eposzban.

A dédunoka, a költő, a hadvezér Zrínyi örökségét folytatta. A következő szavakkal tisztelt dédapja emléke előtt:

„Mi vitézül éltünk, vitézül meghaljunk,
Egész világnak evvel példát hagyjunk.”

És Szigetvár minden hőse így halt meg. Példát mutatva az egész világnak.

A Szigetvár elestét követő években az emberek kézzel kézre adták Zrínyi portréját, a róla készült metszeteket egész Európában. Horvát, spanyol, francia krónikások meséltek róla, német népelemek örökölték meg a bátor kirohanás, az utolsó csepp vérig védett vár történetét.

Így lett bukás helyett megdicsőülés Szigetvár eleste, amikor egy maroknyi magyar és horvát vitéz az életét adta azokért az értékekért, amelyek ma is európaiságunk alapját jelentik.

Magyarok és horvátok Európa kapujában álltak őrt. Európa értékeit védtek. Áldozatukkal, hősiességükkel maguk is az európai örökség részévé váltak. A várvédők tudták, hogy a küldetésükön nemzetek sorsa múlhat. És bátran meghaltak azért, hogy mások élhessenek.

Nincs az a hadi siker, nincs az a fényes győzelem, amellyel méltóbban kiérdemelhetők volna, hogy Európa védelmezőinek panteonjában tiszteljük őket. 1566 e tragikus végkifejlet révén vált fordulóponttá az egymásnak feszülő erők küzdelmében.

450 esztendeje mindkét oldal bátor hadvezért temetett, és a halál egy nehéz korszakra ütött pecsétet. A hadjáratnak vége szakadt, a hódítás megtorpan. A szigetváriak kivívták az ellenség tiszteletét, nekünk pedig máig hitet és erőt adnak.

A példa most, 450 év után is éppoly fényesen ragyog. Örökségünk közös: horvátoké, magyaroké, egész Európáé.

„... fényt a késő századokra vér” – énekelte meg a halhatatlan áldozat kisugárzását Kölcsey.

„... dicsőségünk, végső daliája nevünknek” – hajolt meg előtte Vörösmarty.

„Legyen minden ember, mintha / Zrínyi Miklós unokája volna” – kérte egy egész nemzettől Petőfi.

Századokon át Zrínyi nevére íródott a magyar költők megannyi méltóság-éneke és bátorság-dala. Hozzá mérték az új nemzedékek tetteit, vele átkoztak minden megtorpanást, vele áldottak minden helytállást. Benne látták a magyarok igazi arcát, az ő erényeit kérték rajtunk számon, az ő példája nyomán remélték új hősokeket.

„... egünkön Zrínyi csillagként ragyog” – írta Kazinczy.

Zrínyi Miklós és a szigetvári vitézek hősiessége 450 éve üzeni minden magyarnak, mindannyiunknak: „A haza minden előtt.”

Áder János
a Magyar Köztársaság elnöke

Veres Pálné Beniczky Hermin emlékezete

„Nemzeti létünk egyik alapföltétele, hogy nőink
magyarok legyenek.”

(Veres Pálné)

Emlékezzünk rá, aki hazánkban a nőnevelés egyik megszervezője volt, az úttörők közé tartozott. Az elmúlt évben, 2015-ben ünnepeltük születésének kétszázadik évfordulóját december 13-án és emlékeztünk rá halálának 120. évfordulóján, szeptember 28-án. Munkásságának eredménye az első felső leányiskola, illetve az első leánygimnázium Nagymagyarországon, amely ma is él, már róla elnevezve, ez a mai Veres Pálné Gimnázium. Még egy évforduló: az első leánygimnáziumi érettségi 1900 júniusában történt, 115 éve.

Beniczky Hermin 1815. december 13-án született a Nógrád megyei Láziban,¹ szülőhelye ma Szlovákiában található. Édesapja Beniczky Pál, akit egyéves korában veszített el. Édesanyja Sturmann Karolina az 1931-es kolerajárvány következtében hunyt el és hagyta árván három leányát, köztük a 16 éves Hermint. Idős nagyapja, Sturmann Márton vette őket a tragédia után magához, házában Tógyörkön² éltek férjhezmenetelükig. Az egész napot kedvük szerint töltötték, Hermin sokat olvasott, különösen a magyar irodalom, a történelem és a földrajz, a művészetek érdekelték, de a politika, a külföldi irodalom és a tudományok is. Kedvtelésből, saját akaratából tanult. 1839-ben ment férjhez a nagy műveltségű, hazafias Veres Pál vanyarci földbirtokoshoz, Nógrád megyei főjegyzőhöz, majd alispánhoz. Két gyermekük született, 1842-ben Szilárda, 1844-ben egy kisfiú, de ő csak három napig élt. Leánya nevelése és a családi tűzhely foglalta le idejét az 1850-as évek végéig. De ez idő alatt is szorgalmasan művelte magát, érezte, hogy hiányos nevelésben részesült és akkoriban még magyarul sem tudott tökéletesen. Szilárda nevelése kapcsán saját tudását is gyarapította, együtt tanult leányával, neki a legjobban nevelést akarta adni és hozzá neves tudós tanárokat hívott házába: Győry Vilmost³ és Dalmady Győzőt.⁴

Szilárda írja visszaemlékezésében,⁵ hogy 1847 nyarán Szliácson⁶ nyaraltak. Ugyanakkor ott volt Kossuth Lajos is, látta „*labdázni Radvánszky Antallal, báró Augusztal és másokkal [...] És játszottam olykor a két kis Kossuthfiúval.*” Kossuth nyaralása végén „*tiszteletére búcsúlakomát rendeztek*”. Ott pohárköszöntőt mondott, amit Veres Pálné emlékezetből leírt. Csak egy mondat a beszédből: „*Egy nemzet ne várjon a véletlentől semmit, annak magának kell tennie, az csak önereje, önzetése által lehet boldog!*”

Miután Szilárdát férjhez adta, kezdett intenzíven foglalkozni a nők oktatásának kérdésével. Végső lökést ehhez jó barátjuk, Madách Imre akadémiai székfoglalója adott. Ebben a nő szellemi kiskorúságát elemezte: „*A nő korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut, könnyebben felfog és tanul, de teremő gényusz hiányával az emberek irányadó szellemei közé nem emelkedik. [...] A nő alárendelt.*” stb. Megdöbbenéssel és felháborodással hallgatta. A férfiak előítéletének megváltoztatására első lépésként közzétette *Felhívás a nők érdekében* című tanulmányát Jókai Mór lapjában *A Hon* 1865. október 28-án. „*Belső indignációt okozott bennem mindenkor értelmes férfiak által gyakran ejtett azon vélemény nyilvánulása, hogy a nőnek tudományos műveltsége szükségtelen és fájdalmas érzéseim közepette felkaroltam gondolatomban nemünk alkotását s földi rendeltetését. [...] bűnös azon tétel, hogy a nőnek tudományos műveltsége szükségtelen. [...] Ez tovább így nem maradhat, nekünk is ébredniünk kell, mert csak így biztosíthatjuk [...] nemzetünk életrealitását. [...] Azért is felhívom nőtársaimat, karolják fel nőgyermekük tudományos kiképzésének eszméjét lelkiismeretesen.*”⁷ Így kezdte Veres Pálné a nők érdekében, a leányok taníttatása érdekében mozgalmát. Várta a hölgyek véleményét, de csak kevesen reagáltak felhívására. De nem maradt tétlen, sűrűn levelezett nőismerőseivel. Egyik levelében írta: „*Légy*

¹ A Révai nagy lexikona (12. köt. 558.) csak a Veszprém megyei Lázit ismeri. A 2000-ben kiadott Magyar nagylexikon pedig csak a Győr-Moson-Sopron megyei Lázit. A magyar korona országainak helységnevtára (1898. 404.) kilenc Lázit ismer, köztük a Nógrád vármegyeit.

² A Révai nagy lexikona (8. köt. 309.) szerint Tógyörk, majd Galgagyörk Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.; az 1898. évben kiadott helységnevtárban (728.) Tót-Györk.

³ Evangélikus lelkész, író (Győr, 1838– Bp., 1885).

⁴ Író, költő (Kolta, 1836– Bp., 1916).

⁵ Rudnay Józsefné Veres Szilárda: Emlékeim 1847–1917. Bp., Légrády, [1922]. 11–12.

⁶ Szliács fürdő Zólyom vármegyében. Ld. A Révai nagy lexikona 17. köt. 674. – ma Szlovákiában.

⁷ Veres Pálné Beniczky Hermin élete és működése. Összeáll.: Rudnay Józsefné, Szigethy Gyuláné. Bp., 1902. 136–137.

szíves leveledben nekem oly nők nevét és lakását feljegyezni, kik a szellemi foglalkozást szeretik, mert csak az erők egyesítése által lehet kezdeményezésünknek eredménye.”

1867 májusában összehívta a magyar nők egy csoportját, hogy képzésük ügyében elképzelése szerint egyesületet hozzanak létre. Munkájuk gyümölcseként jött létre 1868. március 23-án az Országos Nőképző Egyesület (ONE) „Haladjunk” jelszóval. Célkitűzésük a leányok, nők tanulásának segítése volt: „Egyesülésünk főindoka: A nőnevelés hiányain segíteni s a vagyontalan nők számára önfentartási módok előmozdításán munkálni. [...] a nők is szükséges közhasznú ismeretek alapos megszerzése, értelmének s itélő tehetségének nagyobb mérvű fejlesztése, [...] hogy az életben reá váró sokoldalú feladatnak, – mint gyermekei legvalószínűbb nevelője, háztartásának vezetője és gyakran mint özvegy, gyermekeinek egyedüli fenntartója – kellő és czélszerű szellemi kiképzetetés által megfelelni képesítve legyen.” Majd Buzdító szöveget írt 1867-ben: „Oda kell törekednünk, hogy a nők az elemi oktatás befejeztével tanulmányaikat tovább fűzhessék, a magasabb irány, aesthetika, logika, phisica, gyakorlati chemia és egészségügyben és a női gazdaszat minden ágában oktatást nyerhessenek és képezést a gyermek testi és szellemi neveltetése körül, miként kelljen okszerűen eljárni. [...] Jeles nőnevelők képeztesenek, hiszen e tekintetben [...] még mai nap is a külföldre vagyunk rászorulva; [...] avatott, ügyes nőorvosok képződhessenek a kir. egyetemen, erre különös szükségünk van [...]”⁸ Itt említjük meg, hogy pár évvel később Hugonnai Vilma, az első magyar orvosnő Zürichben az orvosegyetemen tanult, később hivatására. Hazajöve azonban orvosként nem működhetett, de az 1899–1901. években az ONE továbbképző tanfolyamának egészséggyógytanára és 1900-tól az ONE választmányának tagja volt.

A következő értekezleten javasolta: „Alkossunk egy képző nőegyesületet, melynek célja legyen egyrészt a vagyontalan hölgyek számára önfentartási pályák szélesítésének előmozdítása [...]. Másrészt az egyetemi feladatait tűzné: női körben közhasznú tudományok és ismeretek terjesztését, különös figyelembe véve a női hivatást. [...] Az egyetemen egyszersmind alkalmat szolgáltatna a női kérdés tüzetes megvitatására, és tanácskozásra az itt megpendített eszmék életbeléptetésének módjai fölött.”⁹ Az értekezletet a Tigris Szállóban tartották 22 lelkes „honleány” részvételével. Itt a következőket mondotta: „Az emberiség egyetemének a nő nem ellentétes fogalma, hanem fele része. Az emberiség egyetemének Isten által kijelölt rendeltetése a tökéletesedés.”¹⁰ Azután a nőegyletekhez fordult „felhívás”-sal, hogy csatlakozzanak az Országos Nőképző Együlethez.

Később kiadta a *Nézetek a női ügy érdekében* című tanulmányát. Többek között a következőket javasolta: „Az emberiség rendeltetése és végcélja a tökéletesedés és jólét. – A tökéletesedés a kedély és józan értelem harmonikus fejlesztéséből áll. [...] Csak szorgalmas és odaadó munkálódással lehet a foglalkozás bármely szakában tökéletességhez jutni. [...] Ki a tudomány és ismeretek becsét a közjólétre befolyását fölfogta, bármennyit szerzett e kincsekből, azokkal nemcsak nem elégszik meg, sőt vágya mind tovább ragadja [...]. Ki munkálva, akár anyagi, akár szellemi tulajdont szerzett, csak az lehet ura saját sorsának [...]. Igaz, hogy a tudomány megszerzése sok fáradságot, kitartást és átvirrasztott éjekeket vesz igénybe, mely áldozatok meghozása különösen az ifjúkorban nem szokott izleni; azonban ott áll előtte a jövő, mely állással, hirrel és dicsőséggel kecsegteti, mint szorgalmának jutalmaival. [...] Kötelessége minden embernek, és így nőnek is értelmét fejleszteni, és a függetlenség, önállóság azon fokára törekedni, miszerint fenntartását saját munkásságával eszközölje, hogy e tekintetben senkinek terhére ne essék. [...] A nőnek a munka és művelődés szabadságához való joga hasonló, örök időktől létező s örök időkre kiható igazság és mégis mily távol állunk attól, hogy ez igazság a gyakorlati életben valóság legyen.” Tanulmányát így fejezi be: „Áldás szálljon majdan mindazokra, kik erejük és tehetségük szerint hazánkban a nők ügyét lelkesedéssel és önfeláldozással segitendik sikeres eredményhez!”¹¹

Sok-sok munka követte ezeket az összejegyzéseket: programot és alapszabályokat dolgoztak ki, gyűjtőíveket bocsátott ki, hogy minél több aláírással tudja alátámasztani az országgyűléshez benyújtandó kérvényt, melyet már 9000 magyar hölgy támogatott. „A nők számára egy országos főtanoda fölállításáról gondoskodni, mely hazánkban a magán-intézeteknek mintaképül szolgáljon, s a hol alkalom nyíljk nőknek a szellemi műveltség azon magaslatára juthatni, melyen kiváló fontosságú társadalmi hivatásuknak kellően megfelelhetnek. [...] Ezzel korántsem akarjuk nőinket tudásokká nevelni [...]” – írja a kérvényben.¹² Levelet írt Deák Ferenchez és több képviselőhöz is, kérve őket, hogy támogassák a nők kérvényét.

⁸ Uo. 143.

⁹ Uo. 144.

¹⁰ Uo. 142.

¹¹ Uo. 147–160.

¹² Uo. 160–164.

Fontosnak tartotta a tantervet, amit végül saját maga állított össze. A tanintézet Vachott Sándorné lakásának két helyiségében kezdte meg működését. Az első felsőfokú leányiskola – „*nőképző iskola*” – első évfolyama 13 éves leányok számára 12 tanulóval és 9 tanárral 1869. október 17-én indult. Igazgató Gyulai Pál, az intézet felügyelőnöje Vachott Sándorné volt. A megnyitási ünnepélyen Veres Pálné Beniczky Hermin mondott beszédet: „*Mi ezen általunk minden mellékérdek nélkül tisztán humanistikus szellem sugallatából létesített és fentartandó intézetet a hazai nők használatára megnyitjuk, első gondolatunk a Mindenhatóhoz fordul esedezve: engedné meg, hogy e tanoda a tökéletesedés felé vezető lépcsőzet legyen és mindvégig az maradjon.*”

Minden évben beszámolt az ONE közgyűlésén az aktuális kérdésekről és megfogalmazta véleményét és a tagok véleményét az adott problémákról. Például az ONE 1886–1888. évkönyvében a *Nők oktatása* című beszédében „*azt a törekvést és forró óhajtaást jellemezte, hogy Magyarországon a nők oktatása komoly irányban és alaposan vezettség, eltávolítva a felületes csillogást és hogy a tanulás és tanítás egyiránt igazi odaadással és szigorú kötelességérzettel gyakoroltassék*”. Hangsúlyozza sokadszorra is: „*kell tehát, hogy a leányok általános tudományos műveltséget kapjanak és pedig világos tan módszerben*”.

Erzsébet királyné három alkalommal látogatta meg az intézetet társalkodónőjével, Ferenczi Idával¹³ – aki szintén az ONE választmányi tagja volt – és 1893-ban *Koronás Arany Érdemkeresztet* kapott Veres Pálné jutalmul több évtizedes munkálkodásáért.

Wlassics Gyula javaslatára 1895-ben Ferenc József császár és király engedélyezte a leányoknak, hogy gimnáziumi érettségit és egyetemi diplomát szerezhetnek.

A tanintézet a későbbi években elemi és polgári leányiskolával bővült, valamint tanítónőképzővel a „*Haladjunk*” jegyében. Ez utóbbival a vagyontalan lányok számára kenyérkereső pályát adott. De tájékozódott Veres Pálné a leánygimnáziumok felől is és tervezte megnyitásukat. Sajnos, ezt már nem érthette meg. Váchartyánban halt meg leánya kúriájában 1895. szeptember 28-án. De a leánygimnázium az 1896/97. tanévben megkezdte működését felmenő rendszerben első és ötödik osztállyal.

Veres Pálné halála után gróf Teleki Sándorné ONE-alelnök és leánya, Rudnay Józsefné Veres Szilárda, valamint az ONE választmányja folytatta áldásos munkáját, akik közül csak néhányat említünk név szerint: Csiky Kálmánnét, Gönczy Pálnét, Emich Gusztávnét. De még 900 hölgy segített és adakozott.

És e tanoda fennmaradt, 2016-ban is Veres Pálné munkásságát dicséri, és több mint 600 fiút és leányt készít fel az érettségire és a továbbtanulásra. 1963 óta járnak és tanulhatnak fiúk is a Veres Pálné Gimnáziumban. Szükséges, hogy visszatekintsünk a múltba, iskolánk múltjába, alapítónk, Veres Pálné múltjába, és ami hasznos, ami a közösség javára, épülésére szolgál, azt kell hogy megtartsuk, átörökítsük, megszívleljük és iskolánk tanulóinak átadjuk. Több ezer öregdiák: leányok – és fiúk is 1963 óta – áldja emlékét. Kegyeleti emlékülést tartott az iskola tanári kara, a nyugdíjas tanárok, az öregdiákok és tanulók, 2015 decemberében „*bicentenáriumi emlékkönyv*” is készült.

Veres Pálné Beniczky Herminre saját szavaival emlékezünk: „*Áldás szálljon majdan mindazokra, kik erejük és tehetségük szerint hazánkban a nők ügyét lelkesedéssel és önfeláldozással segítették sikerre eredményhez!*” Áldás szálljon reá és sok-sok köszönet életéért, munkásságáért, iskolánkért!

Idézzük Ábrányi Emil *A nő* című versének utolsó szakaszát:

„Üdv azoknak, kik a női lelket	<i>Nevüket nem márvány őrzi meg, de</i>
Jóvá és erőssé képezik;	<i>Nemzedékek hosszú sora, mely</i>
Üdv azoknak, a kik nőt nevelnek,	<i>Belenyulván késő ezredékbe,</i>
Mert a földet boldoggá teszik.	<i>Nekik élő szobrokat emel.”</i>

Idézzük még Torkos László költő (1869–1903, iskolánk tanára) versének utolsó szakaszát, melyet a 25 éves jubileumra írt. Jóslatnak is tekinthetjük:

„Magyar nők anyja, légy nyugodt, ne féltsed	<i>Tiszán, Dunán míg hab verődik,</i>
A művet, melyért annyit fáradál,	<i>S a kor száz művet szül meg eltemet</i>
Melyért remélve, küzdve folyt le élted,	<i>Ő állni fog beláthatatlan időnkig,</i>
Ifjú erőben, rendületlen áll.	<i>És benne áldott emléked s neved.”</i>

Gráberné Bösze Klára

¹³ Csillagkeresztet kapott (Kecskemét, 1839–Bécs, 1928).

A 150 éve elhunyt Klauzál Gáborra emlékezünk

Klauzál Gábor
(Franz M. Eybl osztrák festő alkotása)

halálhír az országos lapokban is megjelent, nyilvánosságra hozták az özvegy számára írt részvétiratokat, tudósítottak azokról a gyászmisékről is, amelyeket az ország különböző városaiban tartottak meg.² A temetésen, illetve később az augusztus 14-i gyászmise után elhangzott beszédek is megjelentek a sajtóban.³

Születésének századik évfordulójára emlékezve indultak meg az emléktábla- és szoborállítási kezdeményezések. Ennek eredményeképpen került többek között emléktábla Budapesten a mai Városháza épületébe, ahol született, valamint Szeged városában leleplezték a mellszobrát.

Az 1900-as évek elején megjelent cikkek áttekintik az életét, politikai pályáját, szerepvállalását. Láthatjuk, hogy a különböző események kapcsán milyen jelentőséget tulajdonítanak neki. Mindezek áttekintésével szeretném bemutatni jellemét és tevékenységét. Ezek a cikkek a reformkor egyik legnagyobb alakjaként interpretálják, akit már a Wesselényi elleni hűtlenségi per kapcsán tanúsított viselkedése is rendkívül népszerűvé tett.⁴ Összesen hat országgyűlésen, az 1832–36-os, az 1839–40-es, az 1843–44-es, az 1848-as, aztán az 1861-es és az 1865–68-ason vett részt. Ezek közül számára az egyik legjelentősebb az 1843–44-es volt, ahol Deák távollétében egyfajta vezérszerepet próbált betölteni.

A zsidó-emancipációért folytatott harcát szinte minden megemlékezés és beszéd kiemeli. Fontos megemlíteni a társulati téren kifejtett tevékenységét, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár megalapítását, a védegyleti mozgalom támogatását.⁵ Széchenyi hatását is látni vélük az emlékezések írói. Az 1848-as év és annak eseményei fontosak Klauzál szempontjából, a márciusi események kapcsán olvas-

Klauzál Gábor emlékét napjainkban a nevét viselő társaság gondolja.¹ Ez évben, halálának 150. évfordulójára emlékezve számos rendezvényre került sor, amelyeken felelevenítették névadójuk életét, munkásságát. Ezen rendezvények egyikén, a hagyományosan minden évben megrendezett Klauzál Napok Tétényben című eseményen került sor arra az előadásomra, amely alapján ezt a megemlékezést összeállítottam.

Klauzál Gábor halálának 150. évfordulója felveti azt a kérdést, hogy miként emlékeztek meg róla a korábbi kerek évfordulókon, az 1900-as évek elején. Az évfordulók mindig visszatekintésre, értékelésre ösztönöznek, nem tették ezt máshogy Klauzál születésének századik, halálának negyvenedik évfordulóján sem. Tekintsünk vissza és nézzük meg, hogy ezeken az évfordulókon elhangzott beszédekben, illetve megjelent cikkekben hogyan emlékeztek meg róla, milyen személyiségnak írták le, milyen szerepet tulajdonítottak neki a reformkori politikai életben. Két beszédet szeretnék külön kiemelni.

Az 1804-ben született Klauzál Gábor 1866. augusztus 3-án, életének 62. évében hunyt el Kalocsán. Temetésére Szegeden került sor augusztus 6-án. A

¹ Klauzál Gábor Társaság www.klauzal.hu

² Pesti Napló 1866. 08. 05. 4889. sz.; PN. 1866. 08.14. 4896. sz.; PN. 1866. 08. 17. 4898. sz.; PN. 1866. 08. 09. 4892. sz.; PN. 1866. 08.19. 4900. sz.; PN. 1866. 08. 22. 4901. sz.

³ Osztróvszky József gyászbeszéde: A Hon 1866. 08. 09. 183. sz.; Dáni Ferencz emlékbeszéde: PN 1866. 08. 17. 4898 sz.; Oroszi József gyászbeszéde: Szegedi Híradó 1866. 09. 09.; 13.; 16. 72.; 73.; 74. sz.; Trefort Ágoston emlékbeszéde: PN 1866. 09. 25. 4929. sz. Ezen beszédek megtalálhatóak a *Dobos Károly* szerkesztésében megjelent Klauzál Gábor – Iratok, beszédek, megemlékezések c. (Bp., 2009) könyvben.

⁴ Pesti Hírlap 1904. 11. 18. 319. sz.

⁵ Vasárnapi Újság 1904.11. 27. 48. sz.

hatjuk, hogy szíve „*megtelet a diadalmármor örömeivel, békeszerető lelke pedig aggódó sejtelemmel*”.⁶ Valóban, Klauzál „*féltette a nemzet életét*”.⁷ Annak a nemzetnek az életét, amelyért oly sokat küzdöttek az országgyűlésben. Rövid földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztersége idején a vámviszonyok rendezésében kifejtett munkája az egyik legfontosabb.

A forradalom leverése után, Deákhhoz hasonlóan, visszavonult, közéleti szereplését majd az 1861-es országgyűlésen folytatja, ahol május 22-én elhangzott beszédét fontos kiemelni, melyben a jogi, közgazdasági fejtegetések mellett ipari, kereskedelmi és pénzügyi irányelveket adott közre.⁸ Életének utolsó közéleti szereplése az 1865–68-as országgyűlés, betegsége azonban megakadályozta, hogy a korábbiakhoz hasonló munkabírással részt vegyen az üléseken. Az országgyűlés 1866-os berekesztése után visszavonult Kistéténybe, majd onnan indult utolsó útjára Kalocsa felé.

Szeretnék két beszédet kiemelni és ismertetni, amelyek jelentősége abban is rejlik, hogy a két szerző apa és fia, érdemes összevetni és megfigyelni, hogy miként emlékeznek meg Klauzálról: Löw Lipót 1866-ban, fia, Immánuel 1904-ben, születésének centenáriuma írtta meg beszédét.

Löw Lipót szegedi rabbi, a reformkori hazai zsidóság egyik legnagyobb haladó személyisége volt. Nemcsak Klauzálról tartott gyászbeszédet, illetve emlékbeszédet, korábban Széchenyiről is megemlékezett.⁹ Gyászbeszéde a szegedi zsinagógában hangzott el 1866. augusztus 14-én a gyászoló család és számos korábbi képviselőtárs jelenlétében. Beszédének címe: *Az élet fája*.¹⁰ A szöveg négy részből áll: előimából, alapigéből, majd ennek magyarázata adja a szöveg törzsét, végül egy imával zárul. Az alapigének kiemelt jelentősége van, ez megmutatja, és előre jelzi, hogy mennyire nagyra becsülte Klauzál:

„Nyisd ki Libanon ajtóidat,
Hogy tűz emésszen cédrusaid között,
Jajdulj fel ciprus,
Mert lehullott a cédrusfa:
A legfenségesebbek egyike ledöntetett.”¹¹

Láthatjuk, hogy egy fához, a nemes cédrusfához hasonlította, a megyei gyűléseket faiskoláknak nevezte, ahol olyan tapasztalatokat szerzett, amelyek később az országgyűlésben is hasznára váltak. Löw kifejezte aggodalmát amiatt, hogy egyre többen halnak meg a reformerek közül: „*a régi faiskolákból származó fák mindinkább gyérülnek*”.¹² Valóban, ekkor már Wesselényi, Széchenyi, Kölcsey, Bezerédj mind halottak.

Ha tovább olvassuk a beszédet, akkor érdemes elgondolkodni a következő sorokon: „*Engedjétek a fának a legtágasb tért, termékenyítsétek a legkövérebb földdel: mit várhattok tőle, ha a külvilágról lezárjátok? ha nap, levegő, felhő nem férhetnek hozzá! A fa a szabad ég alatt akar állani*.”¹³ Különösen az utolsó mondatra szeretném felhívni a figyelmet. Ha maradunk annál a megállapításnál, hogy Klauzál a cédrusfa, akkor értelmezhetjük úgy a jelzett mondatot, hogy Klauzál a szabadságot óhajtja, az egyén szabadságát, és ebbe beletartozik a nem nemesek hivatalviselése és birtokbírhatása is, amely törvény megszületése jelentős mértékben neki köszönhető.

Jelleméről a tisztaság, a nyíltság és a jóakarát az, amit Löw Lipót kiemelt. Úgy látta, hogy Klauzál jellemének feddhetetlen tisztasága megmutatkozik nemcsak a magánéletében, hanem a közéletben is.

Klauzál Kistétényben töltött időszakára utalt akkor, amikor a fanemesítésről beszélt. Itt is bibliai idézetekkel támasztotta alá a Klauzálról alkotott véleményét. Azt mondta, hogy a fának gyümölcsöt kell teremnie, de nem mindegy, hogy milyen gyümölcsöt terem. Klauzál munkájának gyümölcse számára értékes, és számunkra is értékesnek kell lennie.

⁶ PH 1904. 11. 18. 319. sz.

⁷ Uo.

⁸ *Hajnik Károly* (szerk.): Az 1861. év április 2. Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója. Landerer és Heckenast, Pest, 1861. I. 191–197.

⁹ Sámuel próféta és Széchenyi István történelmi párhuzamban. Elmélkedés, melyet a szegedi zsinagógában az 1860-dik évi május hó 20-dikán a Széchenyi-gyászünnepek alkalmával tartott Löw Lipót főrabbi. Burger Zsigmond, Szeged, 1860.

¹⁰ Az élet fája. Klauzál Gábor fölött 1866. augusztus 14-én tartott emlékbeszéd Löw Lipót főrabbitól. Burger Zsigmond, Szeged, 1866.

¹¹ Uo. 4.

¹² Uo. 6.

¹³ Uo.

Nagyon fontosnak tartom a következő gondolatot: „Szélesítsd ki sátrad helyét, és hajlékod kárpitjait kiterjeszteni ne késedelmeskedjél!”¹⁴ Löw Klauzálnak a zsidó-emancipációban kifejtett tevékenységére utalt, de emellett a köztelherviselésre és a jobbágyszababiztosításra is gondolhatott. A zsidók egyenjogúsítása kapcsán Klauzál legfontosabb beszéde 1844. február 10-én hangzott el.¹⁵ Ez a beszéd kellően megmutatja igazságszeretetét, szabadelvűségét, bölcsességét.

Löw Lipót beszéde végén hangsúlyozta, hogy a jó hazafi a halála után a földön is „él”.

Löw Immánuel apja beszéde után harmincnyolc évvel, Klauzál születésének centenáriumán mondta el beszédét a szegedi zsinagógában. Ő szintén rabbiként szolgált ekkor, apja örökébe lépve. Beszédük mégis másabb. Míg előbbi egy gyászbeszéd, részekre tagolható, utóbbi már egy emlékbeszéd, mely hasonlóan sok bibliai idézetet használ.

Löw Immánuel azzal kezdte beszédét, hogy megfeddte a jelenkorban élőket, hogy nem megfelelően ápolják az elhunyt nagy emberek emlékét. „Mert elfelejtettek a régi nyomorúságok és elrejtettek szemeimnek előle.”¹⁶ Azt, hogy milyen volt az a kor, amelyben Klauzál elkezdte pályafutását, a jelenkor emberei hajlamosak elfelejteni. Klauzál Széchenyi tanítványaként, Deák hű árnyaként – ahogyan Löw Immánuel fogalmazott – sokat tett azért, hogy a jelenkor sokkal jobb legyen.

Löw Immánuel beszédének általam különösen nagyra értékelt része, amikor Klauzál 1848. márciusi szerepvállalásáról írt. Véleményem szerint ez az egyik legszebb része a visszaemlékezésének, amikor a következő idézettel támasztotta alá Klauzál viselkedését a forradalom kitörésekor:

„Gábor a tűznek anyja, annak a csodaszerű, tüzet lohasztó tűznek [...]”,¹⁷ amely segítette a márciusi ifjakat a forradalom hevében. Ezt azért is tartom fontosnak kiemelni, mert kevesen ismerik Klauzál szerepét és tevékenységét, amit a Közcselelő Bizottmány tagjaként a március 15-i és az azt követő napok eseményeiben végzett.

Amikor azt mondta Löw, hogy a „méltatlanságot elrejtette szemeimnek előle”,¹⁸ akkor a birtokbirtoklásra és a nem nemesek hivatalviselésére utalt, de ide érthetjük a zsidóemancipációt is. Ez utóbbi kapcsán apja beszédéből idézett, és az ő véleményét emelte ki.

Klauzál realitásérzékét méltatta, amikor a következőképpen fejezte ki magát: „az álom eltűnt szemeimnek előle”.¹⁹ A nemzet javát, fejlődését elősegítő ipar és kereskedelem megteremtése volt Klauzál célja. Emellett kiemelte a takarékpénztár létrehozását, amelyet több helyi zsidó bevonásával valósított meg. Ezzel is az egyenjogúsítást pártolta és alkalmazta.

Klauzál a sérelmek korának szószólójaként jelenítette meg. Apja gyászbeszédét és egyben Klauzál életét is értékelte, amikor így fogalmazott: „Löw Lipót [...] az élet fáját festi, Klauzál Gábor áldott életének fáját; festi a szónok hevével, a történetíró tudásával, a küzdelmek részesének melegével s a honfiai bánatával.”²⁰

A két Löw-beszéd, és a korábban említett újságcikkek rávilágítanak Klauzál tevékenységének fő részeire és eredményeire: a birtokbirtoklás, a nem nemesek hivatalviselésének törvénybe iktatására, a vámvizsnyok rendezésére irányuló törekvésére, a zsidók egyenjogúsítási törekvésének támogatására, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár létrehozására.

Ha összegeznünk szeretnénk, hogy milyen jellem volt Klauzál, akkor Szentiványi Károly szavaival lehetne a legjobban összefoglalni: „Ő egész életét a hazának szentelte, [...] szelid és szigorú, engedelkeny és hajthatatlan, erélyes és higgadt volt: szelid a magán, szigorú a nyilvános életben; engedelkeny embertársai megítélésben, hajthatatlan a haladás és szabadelvűség védelmében; erélylyel őtalmazta e hazát érdekeit, de soha nem feledkezett meg a higgadságról, [...] a higgadság fegyver, mely gyakran elhatározó pillanatokban hozza meg a szükséges győzelmet.”²¹

Sáfrány Tímea

¹⁴ Uo. 12.

¹⁵ Felséges első Ferdinánd által szab. kir. Pozsony városába 1843. esztendei pünkösd hava 14. napjára rendeltett magyarországi közgyűlésnek naplója a t. karoknál és rendelnél. I–V. Pozsony–Pest, 1843–44. II. 321–322.

¹⁶ Klauzál Gábor emlékbeszéd. 1904. november 18. Löw Immánuel. Traub B. és Társa, Szeged, 1904. 3.

¹⁷ Uo. 4.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 5.

²⁰ Uo. 7.

²¹ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Emich Gusztáv, Pest, 1867. III. 1866. november 19. 71. országos ülés. 1.

175 éve jelent meg az első magyar nyelvű bányászati szakmunka

Szentkirályi Zsigmond bányamérnök munkássága

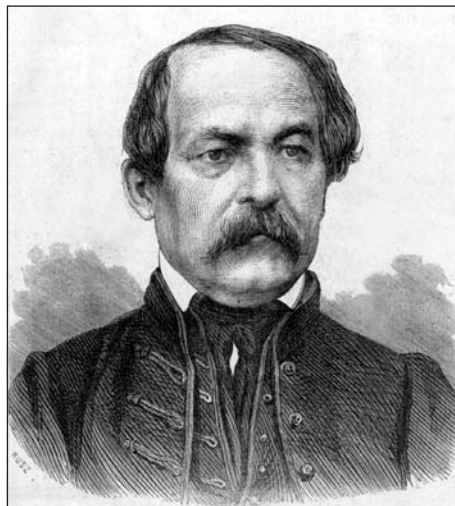
A „magyar bányászatot mint eszmét s törekvési czélt Szentkirályi tűzte ki és jelölte meg, az elméket e fölött gondolkodásra ő vezette, hirlapi és társadalmi nyilvános eszmecserét az ő művei idézték elő, szóval: az erdélyi magyar bányászatban reformmozgalmat és elevenséget ő teremtett.” Jakab Elek (1820–1897) történész méltatta így akadémiai emlékezésében komjátszegi Szentkirályi Zsigmondot, a XIX. század magyar bányászatának valóban egyik legnagyobb alakját. Ki volt ez az ember, ki volt ez a tudós hazafi, aki kapcsolódva a reformkor törekvéseihez 175 éve megjelentette a magyarországi bányászirodalom első magyar nyelvű szakkötetét?

A pályakezdés évei

Szentkirályi Zsigmond 1804. május 14-én látta meg a napvilágot Kolozsváron komjátszegi Szentkirályi Mihály és Radnótfáy Nagy Mária gyermekeként. Édesapja nagy műveltségű, tekintélyes városi tanácstag, táblabíró és országgyűlési követ volt. Zsigmond róla, édesapjáról, egyúttal példaképéről később a következő sorokat írta naplójában: „Isten bizonyságom, hogy példásabb erkölcsű embert, derekabb férjet és atyát, hübb és munkásabb tisztviselőt, mint ő, soha nem ismertem; méltán áll szomorú jelentésében, mit tisztviselő társai közakarattal írtak és adtak ki, hogy Kolozsvár derekabb polgárát soha sem fogja temetni.”

Szentkirályi középiskolai tanulmányait, valamint a jogot a kolozsvári királyi líceumban végezte. Ezt követően szülővárosában maradt és 1821. szeptember 3-án a királyi főkörmányszék szolgálatába lépett. Öt évvel később áthelyeztette magát Nagyszebenbe, az erdélyi kincstár központjába, ahol bányagyakornokként kezdte meg bányáspályafutását. Hivatali esküjét 1827 márciusában tette le, majd nem sokkal később beiratkozott az európai hírvédelmi bányászakadémiára, ahol 1829 áprilisában szerzett kitanulói diplomát.

Miután immár a bányamérnöki szakképzettsége is megvolt, az Erdélyi-érchegységbe, az Ompoly völgyében fekvő Zalatnára került, ahol 1831. augusztus 31-én az ottani bányatörvényszék ülnökévé nevezték ki. Szentkirályi a következő másfél évtizedet Zalatnán, az erdélyi bányászat központjában töltötte, amely ez idő tájt, az 1830-as, 1840-es években élte virágkorát. Jelentős fejlődésnek indult a bányászat és a kohászat, melynek során Zalatna számos újítás és reform kiindulópontja lett. Szentkirályi olyan nagyszerű tudós bányászokkal dolgozhatott itt együtt, mint pl. Bartha Gyula, Bölöni Mikó Samu, Császár Zsigmond, Debreczeni Márton, Nemes János vagy Reinbold Antal. Nemcsak a tudományos, de a társadalmi élet is pezsgő volt Zalatnán, amit jól mutat, hogy 1838-ban a városban magyar kaszinó (olvasótársaság) alakult, melynek keretében hírlapokat, folyóiratokat járattak, és könyvtárat létesítettek. Szentkirályi alapítója és tevékeny tagja lett e kaszinónak, csakúgy, mint a szintén 1838-ban életre hívott hangászati egyesületnek.

Szentkirályi Zsigmond

Bányatörvényszéki működésén túl zalatnai évei alatt részt vett egy német–magyar bányászati szótár előkészítésében is. A Magyar Tudós Társaság elnöke, gróf Teleki József 1841. július 2-án írt levelében fölkérte gróf Nádasdy Ferenc kincstári elnököt, hogy a bányászati szaknyelv megmagyarosításában támogassa a társaságot. Nádasdy ezt követően az Erdélyben használatos szakszavak és kifejezések összegyűjtését kérve levelet intézett az e tárgyban jártas bányatisztekhez, így Szentkirályihoz is. E felhívást ő augusztus 12-én vette kézhez és a kívánt *Szógyűjteményt* 1841. október elején személyesen adta be az elnöknek. Nádasdy végül a kincstárhoz beérkező szógyűjtemények megvizsgálásával és összeszerkesz-

tésével Debreczeni Márton kincstári tanácsost bízta meg. Debreczeni 1842-ben három szótár-szerkesztményt is készített. Az egyik a *Bányászati műszótár* címet viselő, töredékesen (ld. A–T) fennmaradt német–magyar szakszótárban, rubrikákra osztva szerepelnek az egyes szógyűjtemények. Ebből kiderül, hogy a legnagyobb gyűjtést Szentkirályi Zsigmond végezte.

Szentkirályi Zsigmond Zalánán alapított családot. Ujvári Jozefát, Ujvári Ádám zalánai uradalmi gondnok leányát vette el feleségül (1835), akitől négy gyermeke született: Vilma, Endre, Gyula és Ida, akik közül az első kettő még kisgyermek korában meghalt. Első feleségét 1846-ban vesztette el és ugyanebben az évben új állomáshelyre, a Krassó megyei Moldvabányára került, ahol bányamester és bányatörvényszéki elnökhelyettes lett. Itt újra megházasodott: 1847 tavaszán nőül vette Hoffman Ádám bányabirtokos Amália nevű leányát. E házasságból kilenc gyermeke született: Lajos, Ákos, Gyula, Jenő, Gejza, Kálmán, Irma, Ilka és Etelka, akik közül az első három korán meghalt. Szentkirályiról, az emberről az öt személyesen ismerő életrajzíró a következő képet nyújtja: „*Mint ember, művelt, őszinte; társalgása, modora megnyerő, ismerete sok, fölfogása gyors, ítéllete határozott; ha ellenvéleménye volt előadásában kimélő, önvédelmében bátor és önmérséklő. Irodalmilag művelt alakban fejezte ki gondolatait a legközönségesebb vitakérdésekben is, a mi sokak felett előnyt adott neki. Logikája s az ellenérvek ügyes visszaverése egy hosszas élet tapasztalatai által gyakorlott elmés észjárásról tett tanubizonyosságot.*”

A magyar bányászati szakírás úttörője

Szentkirályi Zsigmond ezekben az években írta azokat a munkáit, melyekkel alkotó részese lett a magyar reformkornak. Ezek közül a fő művének tekinthető, *Az erdélyi bányászat ismertetése, nemzet-gazdasági, köz- és magánjogi tekintetben* címet viselő könyvének írását valamikor 1837–38-ban kezdte el, és az előszó végén szereplő dátum szerint 1839 decemberében fejezte be. A kötet végül 1841-ben jelent meg Kolozsváron. Műve tudományos jellegét erősítve, Szentkirályi sorait számos helyen lábjegyzetekkel is ellátta, adatai lelőhelyeit feltüntette. Ez a tudományos munkák tekintetében a XIX. század első, sőt, második felében sem volt még egyértelmű és szigorú követelmény és főként nem általános gyakorlat. Emellett jellemző, hogy mondandója alátámasztására példákat és párhuzamokat hozott, elsősorban a nyugati világ országainak gazdaságából, mindenekelőtt az iparilag legfejlettebb Angliából és Amerikából (USA). Célja e munkájával, miképpen az előszóban írta, egyrészt az volt, hogy az erdélyi bányászatot azokkal is megismertesse, akik azt még „*a maga valóságában*” nem ismerték, másrészt pedig a döntéshozók figyelmét szerette volna felhívni vele „*némelly tennivalók iránt*”. Könyvét tehát korántsem csupán udvariasságból ajánlotta hg. Lobkovitz Ágostonnak, az udvari kincstár elnökének. Munkája egyik jegyzetében azt is elárulta, hogy művét a széles nagyközönség mellett főként a nagyvági bányásziskolának szánta, amelynek létrehozásában néhány évvel korábban maga is tevékeny részt vett.

Szentkirályi Zsigmond
fő művének borítólapja

A kétkötetesre tervezett munkának végül is csak az első része jelent meg, mely az erdélyi bányászatot nemzetgazdasági szempontból mutatta be. *Az erdélyi bányászat köz- és magánjogi ismertetése* címet viselő második kötet töredékes maradt és nem került kiadásra.

Szentkirályi műve első, rövidebb részében (az első három fejezetben) általános közgazdasági alapeszméiről írt, melyeket aztán a második részben az erdélyi bányászatra alkalmazott (miközben terjedelmes statisztikai adatsorokkal mutatta be annak állapotát). Munkája előszavában megadta e gazdasági eszmék néhány forrását is: „*Azokban, miket nemzet-gazdasági előfigyelmeztetés gyanánt beszöttem, kevés eltéréssel gróf Sodent követem, – a bányászat nemzet-gazdasági hasznainak fejtegetési módjában pedig némi részben Deliust és Weissenbachot.*” Ezen kívül, miként már Jakab Elek megállapította, gróf Széchenyi István nagy művei (a *Hitel*, a *Világ* és a *Stadium*) is jelentős hatással voltak Szentkirályi közgazdasági gondolkodására. Felfedezhetjük nála pl. a Széchenyi-féle *ki-művelt emberfő* eszméjét, amikor rögtön munkája elején azt olvashatjuk, hogy „*értelmi kifejlődés s pallérozottság*” kell a vagyoni gyarapodás elérésére. Továbbá a szükséges tudás, a szakértelem megszerzése mellé még a szorgalmat állította, és persze az állam – és benne az egyén – szabadságát és függetlenségét, mint azon szük-

seges kellékeket, melyekben „*központosul a nemzetek anyagi s szellemi ereje*”. Hangsúlyozta, hogy az anyagi és szellemi erők „*kifejlését*” megfelelő törvényhozással kell előmozdítani. Szentkirályi könyvében egyértelműen kijelentette, hogy elveti azt a gazdaságpolitikát, amely egyszerűen az állami kincstár megtöltésén alapul. Ezzel kapcsolatosan megjegyezte, hogy a kincstár feltöltésének alapja mindig a nagyobb adó, amely leginkább a társadalom – nagyobbik részét kitevő – szegényebb rétegeit terheli, és akiknek túlzott megadóztatása – mint írta: „*az ipar s szorgalom lankadságát szokta maga után huzni*”. Nézete szerint a nemzetgazdaság akkor fejlődik, ha nem a kincstárban halmozák fel a pénzt, hanem a nemzet egyes tagjainak kezei közt engedik „*az árbeccsesítés körforgásában*”, a kereskedésben azt gyarapítani, megtöbbszörözni. Ez ad lendületet a gazdaságnak és jólétet az embereknek. Végül a közgazdasági tételt, hogy „*a kincstár megtöme a nemzetet naggyá, tehetőssé nem teheti*”, a szerző a XVI–XVII. századi Spanyolország és Portugália példájával támasztotta alá. Ugyanakkor szükségesnek vélte a bányászat és kohászat területén (is) az állami beavatkozás általános és kimódolt rendszerét, melynek ellenőrző és ösztönző, tehát segítő – indirekt és nem pedig direkt irányító – szerepet szánt a magánbányászatokkal szemben. Ezt elképzelése szerint a kincstárnál egy külön osztály végezte volna; a technikai fejlődésben jelentős eredménnyel járhatna ez a rendszer, de pl. megkerülhetetlen a „*státusbeavatkozás*” a rablóművelés elleni fellépés esetében is. Úgy gondolta továbbá, hogy a gazdaság különböző ágazatai közötti bizonyos arányosság eredményezi „*a nemzet anyagi erejének*” növekedését. Ahol a gazdaság élénksége „*valamely természeti osztály körében központosítva van*”, ott a nemzeti jólét nem biztosítható. (Pozitív példaként Angliát hozta föl.) Gazdasági gondolkodásában a közteherviselés, egyúttal a haszonból való közös részesülés alapelv. Ezzel kapcsolatosan kijelentette: a jobbágyi jogállás megváltoztatásával „*a nagyobb rész*” vagyonosodna, „*melly nélkül köznemzeti tehetőség nem képzelhető*”. Műve elején ugyanezt így fogalmazta meg: „*Nagy vagyonok csak kevés számú birtokosok közti összehalmozása, a nemzet-gazdaság elveivel nem egyezik meg*.” Ennek kimondása után a magánbirtok mellett érvelt: az ember természetű ereje saját birtokán mutatkozik meg a legjobban, ami magából az emberi természetből következik, amiért is a földet minél több személy között kell felosztani, de figyelve arra, hogy „*igen nagy eldarabolása*” ne történjék meg.

Szentkirályi kötetének második részében, ez utóbbi eszmét a bányászatra alkalmazva, javasolta a föld szabadabb tételét, a bányaparnak a regalitás viszonyából törvény által, a földesúri függés alól örök-váltság útján való „*kiszabadítását*”. Ezzel kapcsolatosan a földesúri hatalom alól (majdan) felszabaduló és bizonyos népességszámot elérő bányászhelységek szabad városi státuszba emelését indítványozta, továbbá Déva és Zalatna városoknak az országgyűlésben külön, és általában a bányász érdekeknek a törvényhozásban szakemberek általi nagyobb mérvű, erőteljesebb képviselését. Megoldandó feladatnak tekintette a bányászati köz- és magánviszonyok végleges törvényi rendezését, a bányatörvényhatóság a polgáritól való teljes elkülönítését, a bányarendőrség létrehozását. Véleménye szerint nagyobb hangsúlyt kell helyezni az „*alsóbbrendű bányatisztek*” oktatására: az 1835-ben megnyílt nagyági akadémia mellett még egy középszintű bányásziskolára, valamint a szegények tanulásának megkönnyítésére további nagyszámú ösztöndíj alapítására volna szükség. (Bányászati tanintézmények felállítására példaként Oroszországot említette, ahol 20 évvel korábban számos bányásziskolát hoztak létre az Urálban.) Szentkirályi továbbá felhívta a figyelmet arra is, hogy az alapképzésen túl gondot kell fordítani a magasabb fokú és folytonos továbbképzésre, amit – Széchenyit követve – *bányászati kaszinók* létesítésével kívánt elérni. Mint írta, a bányászati akadémiák csak „*előkészületül*” szolgálnak és az ott szerzett ismeretek tulajdonképpen csak „*az élet gyakorlati játékszínén magasztosulnak valódi tudományyá*”. A bányászakaszinók sürgős létesítését szerinte az indokolja, hogy a selmeci bányászakadémia távol esik Erdélytől, és így nem szolgálhatja az „*önművelés*” és tudományos munka célját, márpedig a legkittünőbb „*elméleti sikerek*” is rövid idő alatt veszendőbe mennek, ha az ismeretek gyarapítását szolgáló segédforrások hiányoznak. Fontosnak tartotta ezeknek a bányászati egyesületeknek életre hívását még a közösségi szellem kialakítása miatt is, hogy a munka eredményessége érdekében helyre álljon végre „*a bizodalom felsőbbek és alsóbbak közt*” és szétoszoljon a „*tudományi s művészeti misticizmus gőg fellelge*”. Négy pontban fogalmazta meg a bányászati kaszinók feladatát: 1. folyamatos figyelése a külföldi és hazai publikált „*jelbesz* elmeszüleményeknek, észrevételeknek, s felfedezéseknek”; 2. a közre nem bocsátott kísérletek és találmányok feltárása; 3. a bányászatban dolgozók és aziránt érdeklődők összejövetele, „*gondolatsere, viták s tanácsadás és vevés*” céljából; 4. az ezen az utakon szerzett adatok és tudnivalók időszaki megjelentetése. Szentkirályi szerint az első a szakkönyvek és -folyóiratok beszerzésével, a második bel- és külföldi levelezéssel, a harmadik egy egyesület létrehozásával, a negyedik folyóiratok kiadásával érhető el. Mindezt egy központi bányászati kaszinó keretében lehetne megvalósítani (elkezdeni) – vélte –, melyet az erdélyi bányászat központjában, Zalatnán kellene létrehozni, a már létező, és fentebb említett zalatnai olvasótársaság hathatós segítségével, célirányos tevékenységével. A nép tudásvágyának felébresztését a „*népszerű*” oktatás keretében, a középfokú és felsőfokú bányászskép-

zést, valamint a folyamatos ön-, illetve továbbképzést nemzetgazdasági vetületében tárgyalta és tartotta döntő fontosságúnak annak fejlődése szempontjából.

Szentkirályi Zsigmond munkájában leszögezte azt is, hogy bár a gépesítés miatt nőtt a munkanélküliség, a technika tökéletesebbé válása így is „*a nemzeti-gazdaság kívánatjával igen is megegyezőleg multhatatlan.*” Ezt David Hume (1711–1776) közgazdász, filozófus Angliára vonatkozó statisztikai számításaival támasztotta alá. A növekedő népességszám véleménye szerint leginkább „*a gyárak erőművi tökélyesbülésének*” köszönhető. Tehát a nemzetgazdaság érdeke és egyben a közjóé, hogy az „*erőművi*”, azaz gépesített alkalmazásban az erdélyi bányászat is lépjen előre, a brit és amerikai példák nyomában.

Bár számos gazdasági gondolkodó gyakorolt hatást gondolatvilágára – miként jeles bányatörténészünk, Faller Jenő (1894–1966) megjegyzi –, azokat ő a hazai bányászatra vonatkoztatva „*addig soha nem hallott elgondolásaival teljesen egyedülálló a maga nemében*”. Szentkirályi e konkrét alkalmazásban mindenképpen újszerű és saját korát jóval megelőző elgondolásai és célkitűzései közé tartozik pl., hogy már az 1830-as évek végén kimondta a kollektív szerződések kötésének szükségességét: „*A bányamunkások és bányatulajdonosok közötti viszonyoknak jövőben nem gazdai hatalmúnak, hanem szerződési jellegűnek kell lenni.*” Talán első volt Magyarországon, aki hangsúlyozva a tapasztalatcsere fontosságát gyakori üzemi értekezletek tartását, üzemek szervezését, „*vegytani ércfeldolgozó és kohókísérleti segédintézetek*” felállítását, a kísérletek és találmányok publikálását ajánlotta. A műszaki fejlesztés vonalán tehát mintabányák („*mustrabányák*”) létesítését indítványozta, hogy azok kor- és mintaszerű be rendezésében „*a haladó technikai tökélyesedés szellemében*” nemcsak a bányatechnikusok, hanem az egyszerű „*bérmunkások*” is megtalálják a bányászat legújabb technikai vívmányait, munka- és eljárás-módjait. Ezeknél a bányáknál közérthető oktatással az újítások a bányász nép számára is könnyebben elfogadhatóakká (az előítéletek feloldhatóakká) válhatnak. A „*mustrabányák*” felállítása az állam feladata lenne (de nem kizárólagosan). Szentkirályi különösen fontosnak tartotta, hogy ezek a legelmaradottabb érclelőhelyeken működjenek. Elképzelése szerint az ilyen bányákban dolgozó „*megfelelő*” szakembereknek magas fizetést és a nyereségből bizonyos százaléknyi részesedést adnának. A mintabányákon kívül a szétszórott bányauzemeknek nagy, központos altárók („*istolyok*”) útján való egyesítését, valamint az égető energiakérdés erőművekkel, pl. magasan telepített, hegyi tavakban tárolt erővízzel való megoldását tekintette a honi bányászat sürgős feladatának. Nemzetgazdasági szempontból vizsgálva több oldalt szentelt Szentkirályi a jó (állapotú) úthálózat szükségességének taglalására. „*Jól épített s jól fenntartott utak nélkül, a bányász helységeknél egymást közt, s körülvidékekkel közlekedése egyáltalánban terhezzé, az év némely szakaiban pedig csaknem lehetetlenné válik.*” Az utak „*rosszsága*” miatt a termelés összességében költségesebbé válik. Ezzel kapcsolatban az volt a véleménye, hogy az útépítéshez és -karbantartáshoz járuljon hozzá mindenki, aki hasznot húz belőle. Tehát az eddigi gyakorlattal szemben ne robottal építsék az utakat, hanem az egyes útszakaszokat községenként osszák fel, és ezután ők építsék és tartsák karban. Mindezen munkákat pedig a tartományi és a kincstári pénztár fizesse.

Szentkirályi a bányászat fontosságáról értekezve – mintegy konklúzióként – megállapította, hogy „*a nemzet-gazdaságon kívül egy neme sincs a szorgalomnak hazánkban, mely többeknek adna közelebbi és távolabbi keresetforrást, mint a bányászat*”, valamint „*a bányászati szorgalmon kívül felesleget a szorgalom más nemei hazánkban csak igen kevés részben teremtenek*”. E megállapításokkal párhuzamosan Széchenyihez és sokakhoz hasonlóan kritikával illette a magyarországi ipart és kereskedelmet és utalt a gazdasági árufüggés veszélyére, műve befejező részében a következőképpen fogalmazva: „*a műipar s kereskedés hanyagsága..., melyeknek nagyobb előhaladását s nagyobb élénkségét lényeges változások nélkül bajosan remélheti pénzügyi állapotunk, – mely hogy most is nem a legkedvezőbb, a kamat magosságán kívül a kamat-fordulat közönséges lassúsága s bizonytalansága is nyilván mutatja, sajnalatra legméltyóbb lenne, ha ebben is a bányászat fel nem segítene, s az érc- és ásványnevek megszerzésében is más nemzetek egyedűrségétől függenénk*”.

Szentkirályi kötete, mint látható, nagyon fontos forrása a XIX. század első fele magyar közgazdaságtörténetének, bányásztörténetének. A bányajogi és statisztikai tekintetben is jelentős munkának azonban mindenképpen van honismereti jellege is. A 239 oldalas műben ugyanis számos helyen találhatunk helytörténeti vonatkozású adatot, megállapítást, elsősorban az Erdélyi-érchegység bányászhelyeivel kapcsolatosan. A kötet jelentősége, tartalmán túl abban állt, hogy ez volt az első magyar nyelven megjelent bányászati szakmunka és az egyik első közgazdasági témájú könyv Magyarországon. Egészen addig csak latin és német nyelvű szakirodalom létezett hazánkban, és az oktatás is német nyelven folyt. A fentebb hosszasan taglalt munka azonban nem az egyetlen lépés volt Szentkirályi részéről a magyar bányászati szakírás kialakítása útján, követték újabbak is.

Szélesebb rétegekhez is szólva

Másik meghatározó műve: *Erdélyi bányászkalendáriuma*, mely először 1844-ben jelent meg (szintén magyar nyelven). Az első évfolyamot még kettő követte. (1846-os harmadik évfolyamát *Erdélyi Bányász Almanach* címen adta ki.) 1845 januárjában, mikor gróf Széchenyi Istvánnak mint a Magyar Tudós Társaság másodelnökének megküldte a kalendárium első két évfolyamát, Szentkirályi a következőképpen fogalmazta meg e sorozatának a célját: „*a nyelv mellett magát, ezen honi bányászati ipar-ügyet is előmozdítandó, eltökélém magamban, évenként bányászati Almanachot adni ki magyar nyelven: melly naptárral s több illy nemű tudnivalokkal összekötve a bányászi köznép előtt ez egy okból is kapossá válna, – de a mellett egy felől azon sajtóságos szerkezet, mellyben honunk bányászati ipara mozog, annak fény és árnyékoldalait, s az illető felsőségi szabályozásokat is időnként felfedezze s köztudomásra juttassa, – a honi bányászati ipar statistikájához adatokat szolgáltatasson, – a bányászati birtok-változások kimutatását időről időre adja, – de egyszersmind bányászati vállalatainkat a nem-bányászokkal is megismertesse, – más felől tudassa legalább csak kijelölésekben mind azt, mi ezen iparágat illetőleg akár szoros tudományos akár gyakorlati tekintetben, új és követésre méltó Európa-szerzte időnként történik, – így a bányászi köznépén kívül egyéb állapotunknak is hasznos kézi könyvül szolgáljon.*” A kalendárium három részből áll. Az első részben maga az aktuális évi naptár szerepel, kiegészítve azt az erdélyi törvénykezési szakaszok, illetve a törvényszünetek időpontjainak megjelölésével. A „*mérték s pénzügyi tudnivalók*” között Szentkirályi közölte a mértéktárat (amit a *Házisegéd*ből vett át), a fontosabb pénznemeket, azaz az aktuális valutaárfolyamokat és a kamattáblát. Ez az ő idejében jelentős tetteknek számított. Például a nép már régóta panaszkodott, hogy az arany-ezüstváltásnál becsapják. Szentkirályi bányásznaptára említett részében, ezen indokolt sérelmet orvosolandó közzétette az arany-ezüst beváltás árszabályait, sok visszaélés útját vágva el. Ezeken kívül az ismeretterjesztő bányászkalauzban iskolaiügyi statisztika is olvasható volt (Szemere Bertalan *Utazás külföldön* c. munkájából átvéve), valamint mesék és versek, mint az egyéb kalendáriumokban általában. A bányászkalendárium második részét a tisztai tár képezte, benne a teljes erdélyi közigazgatás tisztviselő karával, természetesen a kincstári, illetve a bányászati igazgatás, vagyis a Cs. K. Udvari Pénz- és Bányászatiügyi Kincstár, a K. Hazai Kincstártanács és a Bányászati Feltörvényszék tisztségviselőinek részletes felsorolásával. A harmadik, *Bánya s kohászati ipart, jog- s igazgatási ügyet érdeklő ismeretek és tudnivalók tára* címet viselő részből tudhatták meg az olvasók az értermelés vagy éppen a bányász személyzet statisztikai adatait, a bányászatra vonatkozó törvényeket, rendeleteket, értesülhettek többek közt a bányabirtokossági változásokról, a legújabb kísérletekről és találmányokról, valamint a legfrissebb nemzetközi és hazai szakirodalomról. Ebben a részben hívta fel Szentkirályi a figyelmet a bányaipar okozta betegségekre, megismertette olvasóival e betegségek gyógy módjait is.

E komoly tudományos tartalommal rendelkező kalendáriumokat egyrészt Szentkirályi saját művei, másrészt külföldi szakfolyóiratokban található cikkek magyar kivonatai töltötték ki. Ezek a cikkek, ismertetések bár leíró jellegűek voltak, azaz kommentárt, javaslatokat nem tartalmaztak, mégis a szerkesztő a megjelenő témákkal világos útmutatást (ösztönzést, biztatást, figyelmeztetést stb.) nyújtott, követve mindazt, amit 1841-ben megjelent fő művében már részletesebben kifejtett. A Szentkirályi-féle bányászkalendáriumot tehát tulajdonképpen *Az erdélyi bányászat ismertetése* szerves folytatásaként kell látnunk. Ezt Jakab Elek (1877-ben) a következőképpen fogalmazta meg: „*Törekvéseiben tisztán felismerszik bizonyos tervszerűség és logikai menet. Első nagyobb művével az ország közvéleménye előtt és a bányász-élet felsőbb köreiben kívánt nemzetgazdasági eszméinek útát készíteni; a másodikban a bányászat közjogi kérdéseit fejtette ki a közhatalóságok, a bányászati igazgatás hivatali körei és a nagyobb bányabirtokosok érdekében, mindkettővel időhöz kötött hatást gyakorolva az illető körökre. Igen, mert a könyv tárgya elvontabb szokott lenni, komolyabb a kidolgozás, hosszasan készül, aránylag kevesen olvassák s hatása az olvasás idejéhez arányul. A naptári mű-termék ellenben hatását minden körökre kiterjeszti, a gondolkodást és reflexiót, az érdeklődést és öncselekvőség nemes ingereit folytonos hatásúvá teszi, mindig ébren tartja s az ismeretek után fölébredt vágyának új meg új táplálékot ad. A naptár a legjobb közvetítő olvasmány a komolyabb tudományos ismeretek terjesztésére. Míg ez eszközzel élés Szentkirályi ügyes tapintatáról tesz bizonyosságot: addig a három évfolyam végigpillantása arról fog meggyőzni, hogy előtte az ismeretterjesztés egyetlen gyakorlati útja és csatornája sem volt ismeretlen és nem maradt megkíséreltlen, a mi által az erdélyi bányászat emelése, a kincstári hatóságok és bánya tulajdonosok felvilágosítása és az ügynek megnyerése, mint szintén a bányász nép értelmesebbé tétele is eszközölhető volt.*” A célt tehát, amit Szentkirályi kitűzött eddig ismertett munkáival, kortársa szerint elérte.

Művei a tudományos életben nagy figyelmet és elismerést váltottak ki. A legnagyobb elismerés kétértelműen az volt, hogy 1845. november 22-i ülésén a Magyar Tudós Társaság a törvénytudományi osz-

tály ajánlatára „*tetemes szótöbbséggel*” Szentkirályit levelező tagjává választotta (a volt selmeci diákok közül egyébként elsőként). Akadémiai székfoglalóját *A bányászati Regalitásról* címmel tartotta meg. Az Akadémián kívül munkássága elismerésül a Magyar Királyi Természettudományi Társaság 1844. október 8-án rendes tagjává választotta, Hunyad megye pedig már korábban abban a megtiszteltetésben részesítette, hogy táblabírájává nevezte ki.

A szabadságharc hivatalnokai

Szentkirályi Zsigmond az 1848–49-es szabadságharcban más-más állomáshelyeken, de tovább viselte hivatalát, mindvégig kiállt a magyar kormányzat mellett. 1848. április 8-án Moldvabányáról Oravicára helyezték, ahogy az erről szóló hivatalos irat fogalmazott: „*több hivatali tekintetből s nevezetesen a magyar nyelvnek a hivataloknál felsőbb helyen kívánt alkalmazhatása szükségénél fogva, az ottani bányaigazgatóságnál megürrült egyik ülnöki hivatal ideiglenes viselésére hivatott meg*”. Szentkirályi 1848. május 15-én már Pesten találjuk, a bányapolgárok Kossuth által összehívott értekezletén mint a bányászati bizottság képviselőjét. Az értekezletnek, mely őt jegyzőjévé választotta, egyik legmeghatározóbb személyisége lett. E tanácskozás nyomán vetette papírra 1848 nyarán *Néhány törvényjavaslat a bányáipar ügyében* című 50 oldalas röpiratát, melyet 1849 májusában adott ki nyomtatásban. A pesti értekezletet követően oravicai munkáját már nem sokáig végezhetette, mert május 31-én Kossuth Lajos pénzügyminiszter újabb feladattal bízta meg, ti. a „Részek” visszacsatolásán munkálkodó országos bizottsághoz rendelte, hogy bányabiztosi minőségben ahhoz csatlakozva vizsgálja meg a körösbányái terület helyzetét, és biztosítsa a kincstári kezelés fennakadás nélküli működését. Szentkirályi 1848. július végéig maradt Körösbányán, majd miután a körösbányái bányaigazgatóságot kivonták az oravicai bányai igazgatóság fennhatósága alól, visszatérhetett állomáshelyére. December 25-ig dolgozhatott Oravicán mint helyettes bányászati főbányanagy, amikor is az egész bányaigazgatóság pénz- és levéltárával, valamint összes hadianyagával együtt menekülni kényszerült. Ezért Dezsán cs. kir. biztos 1849 januárjában állásából felfüggesztette és fizetését beszüntette.

Szentkirályi szülővárosába, Kolozsvárra ment, ahol Csány László teljhatalmú országos biztos – az erdélyi kincstári ügyek rendezését segítő – Debreczeni Márton pénzügyminiszteri tanácsossal együtt maga mellé rendelte. Időközben azonban Duschek Ferenc pénzügyi államtitkár Gräzenstein Gusztáv bányászati főbányaigazgatót küldte Erdélybe a kincstári, illetve a bányászati ügyek rendezésére. Az így előállott helyzetben Csány úgy döntött, hogy a három említett személy választmányilag dolgozzon együtt. Ez a hármás bizottság aztán gyors munkát végzett, mert már 1849. április 20-án elkészült a Szentkirályi és Debreczeni által fogalmazott és aláírt rendezési terv (a munka kidolgozásában résztvevő Gräzenstein néhány nappal korábban Nagyváradra utazott). A rendezési tervet elkészültének napján Csány László kormánybiztos körrendeletben adta ki. Végrehajtását Szentkirályi és Debreczeni azonnal megkezdte. A kormány azonban helyesebbnek látta ezt a munkát egyetlen felelős személyre bízni. A választásnál először Gräzenstein Gusztáv jött számításba, a megbízatást azonban végül – miniszteri biztosi minőségben – Debreczeni Márton kapta meg 1849. április 28-án. Szentkirályi Zsigmond a továbbiakban segédként vett részt az erdélyi kincstári, illetve bányarendezésben, Debreczeni mellett dolgozva, de mint írta: befolyása ezt követően a rendezés gyakorlati megvalósítására „*paralysalva lön*”. Ebben a helyzetben mellőzöttek és haszontalannak érezte magát és ennek hangot is adott Csány Lászlónak – immár közlekedésügyi miniszternek – 1849. május 16-án kelt levelében: „*Fáj a lelkemnek, pedig, ha meggondolom milly hasznos, és bizonynal nem mindennapi szolgálatot tudnék tenni hazámnak e téren is, és mégis mellőztem, s fogok mellőzteni minden bizonynyal a mellett, hogy legnagyobb ellenségem által sem kétséghető, hogy mindig tiszta, és a legnagyobb akadályok között is az alkotmányosságtól el nem tér sok évi hivataloskodásom némi méltánylatot csakugyan érdemelne*.” Ugyanebből a levélből tudjuk meg Szentkirályi óhaját, tervét: az igazságügyi minisztérium bányászati szakértője kíván lenni, mivel ott is „*szükség van bányaigazgatásban jártas egyénre*”. Ezért megkérte Csányt, hogy járjon közbe érte ebben az ügyben Vukovics Sebő igazságügyminiszternél. Ez az óhaj azonban nem teljesült, mert a szabadságharc alatti utolsó megbízatását Debreczeni Márton miniszteri biztostól kapta a következő feladattal: „*hogy miután pénzügyminiszteri rendeletnél fogva az erdélyi részekben a jövedelmek külön nemére eddig létezett tartományi fő és fiókpénztár, ugy a kamarai fizető-hivatal július végével megszüntetvén, ezek teendőit aug. 1-től kezdve az így újonnan alakított álladalmi fiókpénztár fogja teljesíteni: ő egy számvevő-ségi tiszttel az egyes pénztárkészleteket, követeléseket, tartozásokat, könyveket és irományokat, a leltári cikkekkel együtt számbavevén, az újonnan alakult álladalmi fiókpénztárnak adja át s illető átadási oklevelek egy példányát a pénzügyminiszterhez terjesztés végett hozzá küldje be*.”

A bányakapitányságtól a polgármesteri szélig

A világi fegyverletétel után Szentkirályi visszatért állomáshelyére, Moldvabányára, állásából azonban felfüggesztették, és csak miután a temesvári cs. kir. haditörvényszék igazolta, foglalhatta el 1850 decemberében hivatali helyét mint bányaanyag. 1854. július elsején a bányászi cs. kir. kapitányság ideiglenes vezetésével bízták meg, majd 1855-ben helyettes erdélyi bányakapitánnyá nevezték ki, és még ebben az évben Zalatnára költözött. 1859. május 3-án erdélyi bányakapitányként bányatanácsosi rangot kapott. Visszatért tehát Zalatnára, ahol pályája első másfél évtizedét töltötte. Akkor Zalatna virágkorát élte, 1855-ben viszont az 1848 októberében elpusztított bányaközpont újjáépítése várt rá. Szentkirályi Zsigmond tíz éven keresztül dolgozott ezen az embert próbáló nagy feladaton. A helyi bányászat újjászervezése során feltámasztotta a zalatnai kaszinót, alapszabályt készített számára és egészen nyugdíjba vonulásáig elnöke volt.

Az erdélyi bányászat újjászervezése mellett Szentkirályi Zsigmond az 1850-es és 1860-as években komoly szerepet játszott az országos bányatörvények és rendeletek megalkotásában. Ott találhatjuk keze nyomát az 1854-es *osztrák bányajogi nyiltparancs*ban, mely Magyarországon és Erdélyben kötelező érvénnyel (bányatörvényként) került bevezetésre. E nyiltparancs érelyes végrehajtásáért a bécsi központi kormányzat abban az elismerésben részesítette, hogy e bányajogi rendelkezések általa készített végrehajtási utasítását a birodalom egész területén követendővé tette. Szentkirályi később részt vett az 1859-es *Bánya-alapszabályzat* kidolgozásában, csakúgy, mint az 1867-es revideált alapszabályzat előkészítésében. Ennek kapcsán a *Kolozsvári Közlöny* 1867. május 2-i számába írt rövid, *Az erdélyi bányá-ügyről* c. cikkében a következőképpen fogalmazta meg a (bánya)törvénykezésre vonatkozó *ars poeti-*cáját: „*Bányatörvények hozatalában főczél nemcsak a jelen, hanem a jövő is, mit mi bányászok, a bányászat megörökösítésének nevezünk, és e szerint természetes, hogy oly külön érdekek, melyek midőn némelyikünknek a jelen szűk határai közt kedveznek, az utánunk következőket fogják végeredményben sujtani, irányadók a bányatörvényhozásban nem lehetnek; törvények pedig általában, melyek virtuális jogok, s ezeken alapuló igényeket sértenek a nélkül, hogy azért teljes kárpótlást adnának, törvényeknek csak a szó betűértelmében nevezhetők, mert törnek, de nem a jogbölcsелеm megtisztult fogalmai szerint.*” Egyszóval a közjó hosszú távú biztosításában látta a törvénykezés lényegét. Nála pedig, a reformkor számos politikushoz és gondolkodóhoz hasonlóan ez már nemcsak egyes társadalmi rétegek, hanem az egész nemzet javát, érdekét szem előtt tartó jogalkotást jelentett.

Erre a második zalatnai időszakra esik, hogy a bécsi földtani intézet az osztrák összbirodalom ásványtűzanyagi londoni kiállítása előmozdításáért 1862. május 12-én levelező tagjává választotta. Megbecsültségét jelezte az is, hogy az erdélyi udvari kancellár 1861 februárjában kinevezte őt a közelgő erdélyi országgyűlés előkészítése végett létrehozott ún. *Negyvenes-tanács* tagjává. Elismertségéről Jakab Elek a következőket írta: „*A hol hivatalos körökben vagy a sajtó terén a magyar s különösen az erdélyi bányászat ügyéről eszmecsere, vita és tervezés folyt vagy törvény által bármely irányban változtatás történjék, Szentkirályi az illetékes elhatározás tényénél 20 év alatt mindig ott volt, meghivatva a kormány, elküldve a bizalom vagy rábírta saját egyszerűsége által.*”

Szentkirályi 1865. április 9-én ment nyugdíjba. A zalatnai hivatali kar „*mint tisztelt és szeretett főnökétől, a ki a szorgalomban példát adott, a hivatal nehéz teendői közt mint világító szövetnek, bölcsességgel vezette, örök tiszteletök felőli őszinte biztosítása kifejezésével*” búcsúzott el tőle. Zalatnáról visszatért szülővárosába, Kolozsvárra (a Belső Magyar utca 411. sz. alatt lakott), ahol élete utolsó éveit töltötte, továbbra is tevékenyen. 1865 végén és 1866 elején például cikksorozatot írt X. Y. álnév alatt, *Vázlatok életbevágó társadalmi bajainkról s azok orvoslásáról* címmel. E nemzetgazdasági tanulmányokban a társadalom igazságtalanul nagyarányú gazdasági, illetve vagyoni szétszakítottságának okait fejtegette és választ keresett arra, hogy milyen intézkedésekkel lehetne orvosolni a fennálló helyzetet. A társadalom problémáinak megoldására fogékony Szentkirályi Kolozsvár társadalmá hamarosan felelős beosztással ruházta fel: 1867 augusztusában, a város ügynevezett „*alkotmányos*” újjászervezésekor, először városi képviselővé, majd augusztus 29-én Kolozsvár polgármesterévé választották. Erről halála után a *Kolozsvári Közlöny* így írt: „*E nemzetség sokáig viselte itt az első hivatalokat. A nép annyira hozzá volt szokva, hogy midőn a néhai a közelebbi években bányakapitányi hivatalából nyugalomba Kolozsvárra jött és sokan a polgármesterségre kijelölték, csaknem önként nyerte meg a közvéleményt és a többséget.*” Ebből a nekrológiából derül ki az is, hogy a város közügyeire nagy befolyással bíró Szentkirályi kezdeményezte és hívta életre a kolozsvári fogyasztó-egyesületet is. A polgármesteri esküt 1867. december 28-án tette le. Mindössze azonban csak néhány hónapig állt szülővárosa élén. A tevékeny Szentkirályi nem sokáig bírta a politikai pártharcokat és betegsége miatt végül 1868. július 8-án lemondott tisztségéről.

Tétlenségről azonban szó sem lehetett, és bár beteg volt, tudásával továbbra is rendelkezésre állt. A kormány igénybe is vette a nyugdíjas Szentkirályi szakismereteit. Amikor például a földművelésügyi, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1869 tavaszán létrehozott egy szűk körű, a legtekintélyesebb bányászszakemberekből álló bizottságot a magyar bányajog megállapítására és a magyar bányatörvény tervezetének kidolgozására, Szentkirályi a bizottság több ülésén részt vett, és azokon elvi, módosító indítványokat tett. Néhány hónappal később pedig a pénzügyminiszter a kolozsvári m. kir. pénzügyigazgatóság *adófelszólamlási* bizottságának tagjává nevezte ki őt (1869. szeptember 20.).

Szentkirályi Zsigmondnak ez volt az utolsó megbízatása, mert néhány hónappal később, élete 66. évében, 1870. április 16-án este 11 órakor elhunyt, miként gyászjelentése fogalmaz: „*hosszas sorvasztó betegség után*”. Temetésére április 19-én délután 4 órakor került sor a Házsongárdi temetőben, melyen „*Kolozsvár minden rendű és állásu mivelt közönsége nagy számban jelent meg*”. Kopott terméskő obeliszkje ma is áll a temető II. b parcellájában.

Befejezésül a Faller Jenő 1954-ben megjelent tanulmányában olvasható felszólítást, célkitűzést idézném: „*Szentkirályit tehát – annyi más értékünkhöz hasonlóan – újra életre kell hívnunk...*” Életre kell valóban hívní őt ma is aktuális, örökérvényű gondolatai miatt, életre, mert munkássága – amellyel azok közé tartozott, akik hozzájárultak a modern Magyarország alapjainak lerakásához – példaértékű lehet minden magyar ember számára.

Debreczeni-Droppán Béla

Irodalom. *Debreczeni-Droppán Béla:* Szentkirályi Zsigmond akadémikus, a magyar nyelvű bányászati szakírás úttörője. In: Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából. 2. köt. Kolozsvár, 2004. 33–48.; *Jakab Elek:* Emlekezés Szentkirályi Zsigmond lev. tag fölött. Bp., 1877; *Faller Jenő:* Megemlékezés Szentkirályi Zsigmondról születésének 150 éves évfordulója alkalmával. In: Bányászati Lapok. 9. (87.) évf. 1954. 11. sz. 608–612.

A százötven éves pesti lóvasút és sajtója

Százötven éve indult meg a lóvasút a fővárosban és ez a közlekedési jármű igen hamar nagy népszerűsége tett szert. A Pesti Közúti Vaspálya Társaság Pest, a mai Kálvin tér és a mai Újpest–Városcsúcs metrómegálló közötti viszonylatát már két év múlva a Budai Közúti Vaspálya Társaság által júniusában elindított vonala is követte a és között, illetve ugyanekkor a Lánchíd budai hídfő – Óbuda Fő tér viszonylatban.

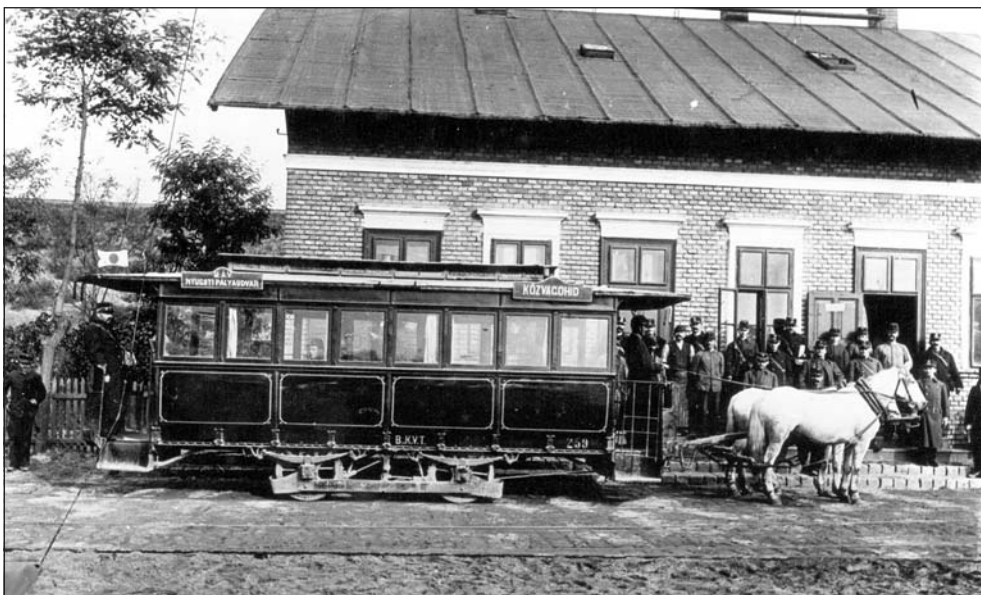
A lóvasút ekkor már mintegy 60 éve ismert eszköz volt Európában, hiszen személyszállításra először 1803-ban Angliában használták. A Surrey Iron Rail nevű társaság indított menetrendszerű lóvasútvonalakat. Magyarországon először 1827-ben Pest és Kőbánya között próbálták ki a lóvasúti technikát, de a vállalkozás rövid életűnek bizonyult, a fapálya nem bírta a terhelést.

1846-ban a városok közötti teherszállításra és tömegközlekedésre is próbát tettek hazánkban, amikor megnyílt a Pozsonytól Nagyszombatig, majd Szeredig a lóvasúti összeköttetés. A gőzmozdonyok által vontatott vasúti vagonok, vagyis a nagyobb terhelésre és rövidebb menetidőre képes gőzvontatás azonban az 1870-es évek elejére teljesen kiszorította a lovak húzóerejére alapozott szállításmódot.

A nagyvárosokban a gőzmozdonyok használatát többször is kipróbálták, de a nagy zaj, a füst, s leginkább a közutaknak vasúti kocsikkal való terhelhetősége a városi közlekedés terén nem tette lehetővé a gőzerő bevetését. Ezért azután a villamos áram tömegközlekedésbe való integrálása idejéig, az 1870-es és 1890-es évek között mintegy 20 évig, a lóvasút jelentette a tömegközlekedés legnagyobb kapacitású lebonyolítóját. Budapesten sem volt ez másként. A lakosság már az építkezés megindulásától nagy érdeklődéssel figyelte az eseményeket. A korabeli napilapok és folyóiratok is visszatükrözték, sok esetben erősítették és tovább fokozták ezt a kíváncsiságot. 1868-ban már több mint 33 ezer utasa volt a több tucat kocsit működtető két vállalkozásnak. A megnyitás után néhány nappal már szabályozni kellett az egy kocsin utazók számát, szeptemberben a lóvasút igazgatósága jegypénztárakat állított fel, és a vagonokba ez után csak a jeggyel rendelkezők szállhattak fel.¹

A közönség szívesen utazott ezen a módon, a vállalkozás kitűnően jövedelmezett. A viteldíj az első osztályon 20 krajcár, a másodikikon 15 krajcár volt. Az üzemeltetést bérelt lovakkal bonyolították le, de később a társaságok a fogatozást saját kezelésük alá vették. 1868-ban 177, 1870-ben pedig 500 ló húzta

¹ A Főváros tömegközlekedésének másfél évszázada. I. kötet. BKV, Bp., 1987–1989. 65–83.

A lóvasút közvágóhídi végállomása az 1890-es években

a vaspályákon guruló kocsikat. A legrégebbi városi tömegközlekedési eszköz, az omnibusz hamarosan fel is adta a lóvasúttal folytatott versenyt, hiszen ez utóbbinak forgalma megbízhatóbb volt, egyenletes sebességgel haladt és jóval kényelmesebbnek bizonyult a kötetlenül közlekedő lovaskocsiknál. Egy lóvasúti kocsiiban akár 28 személy is elfért, mert nem csak ülő-, de állóhelyekre is lehetett jegyet váltani. Emeletes és egyszintes, egy- és kétlovas kocsik jártak, a viszonylatokat a kocsikra kitűzött zászlókkal jelezték. A Nyugati pályaudvar és a Közvágóhíd között fehér színűt használtak, a Központi városháza és a Városliget között piros–zöld sávós zászlót, a Ludovika és az óbudai Fő tér közötti viszonylatban piros–sárga–kék színű lobogót. A lóvasúti kocsik között akadt zárt, és egyszerű ponyvával fedett, nyitott kocsis is, aki spórolni akart az utazáson, választhatott a két típus között: a nyitott kocsis természetesen olcsóbban volt igénybe vehető.

A különböző fővárosi sajtótermékek kitűnő forrásul szolgálnak a lóvasút elterjedésének, népszerűségének, majd a városi tömegközlekedésből való kiszorulásának nyomon követéséhez. Természetesen saját profiljuknak megfelelően tálták a témát, a politikai lapok például elsősorban akkor tudósítottak a lóvasúttal kapcsolatban, ha egy-egy újabb szakaszt átadtak a forgalomnak, vagy ha a lóvasút további fejlesztésével, működtetésével, vagy éppen leállításával kapcsolatban pártpolitikai csatározásokra került sor akár fővárosi, akár parlamenti szinten és szintén.²

„A pest–kőbányai lóvasúti pálya ünnepélyes megnyitása szept. 25-én délután történt meg. Lobogók- és virágokkal díszített, csinosan öltözött személyzet által vezényelt kocsik röpítették a nagybárára hatóság, sajtó és vállalat képviselőiből álló társaságot a csinos kőbányai állomáshelyre, melynek megválasztása igen szerencsés már annyiban is, hogy mind a pesti portól, mind a kőbányai államvaspályai bűzös állomástól jó távol és üde körzetű park közepén esik.”³

A legnagyobb sajtóviasshangot (talán nem is véletlenül) az első járat ünnepélyes megindulása váltotta ki. A Kálvin térről 1866. július 30-án induló öt feldíszített kocsi délután 4 órakor a Deák térnél Pest előjáráságai, újságírók és családtagok is felszálltak és kezdetét vette a zenés utazás – az egyik kocsiiban ugyanis egy cigányzenekar játszott. Kevesebb, mint 40 perc alatt jutott el a díszes társaság az Első Magyar Pesti Fiumei Hajógyár Társaság újpesti hajógyárához. Itt ünneplő tömeg fogadta őket, majd rövid vendéglátás után mindenki visszaült a kocsikba és este 6 órára a Kálvin (akkor Széna) téren folytatódott az ünnepség.

² A Főváros tömegközlekedésének másfél évszázada. I. kötet. BKV, Bp., 1987–1989. 65–83.

³ Vasárnapi Újság, 1868. szeptember, 468.

A lóvasúton való viselkedés szabályait, azoknak alakulását hivatalos sajtóorgánumokból ismerhette meg a budapesti közönség:

„A lóvasúti kocsiokon egy idő óta tudvalevőleg tiltva van a szivarozás. Minthogy e tilalmat senki sem tartja meg, jövőre külön szivarozó osztályok fognak a kocsiokon berendeztetni.”⁴

A kulturális és közművelődési folyóiratok inkább életképeket közöltek a lóvasúti közlekedés mindennapjaiból. A korabeli élclapok sem hagyták szó nélkül a lóvasút megjelenését és elterjedését, s iro-
nikusan megrajzolt életképek, jelenetek helyszínéül használták:

„Egy indus herczeg e napokban igen kellemetlen tapasztalatokat tett Pesten... jelentkezett nála a budai lóvasút igazgatója, ki indus elefántokat szeretne kapni, hogy vagonjait a zugligetbe kiczípeltesse. A herczeg azonban nem érzett kedvet az elefánt-kupeczség diszes állására.”⁵

„A lóvasút peronján utazik egy házaspár. Egy kanyarban kizuhan a feleség az utcára. A férj továbbra is rezzenéstelen arccal áll a peronon. Mellette egy utas nem állja meg szó nélkül és megkérdezi: »Kérem, uram, miképpen lehet, hogy az ön felesége épp most esett ki a lóvasútból, s önnek egy arcizma sem rándul?« A férj fájdalmasan felel: »Ugyan uram, bizonyára ön sem kacagna, ha így fájna a foga.«”⁶

A Pesti Közúti Vaspálya Társaság 1878-ban 110 000 forintért megvásárolta a budai lóvasutat és a két vállalat egyesüléséből alakult meg 1879-ben a Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (BKVT), amelynek működési engedélyét 1917-ig meghosszabbította a főváros. Tovább is meghosszabbította volna, ha nem történik meg egy nagy jelentőségű áttörés: az árammal való közlekedési kísérletek sikerének következtében a vasúti pályák villamosítása. 1888-ban megalakult a Budapesti Villamos Vasút Társaság, mely először a Teréz körúton és a Baross utcában alsóvezetékű próbavonalat épített. A BVVT Rt. utasforgalma 1889-ben 5,8 millió volt.⁷ 1891-ben 6 millió, 1896-ban pedig már a 22,3 milliót is elérte az utasok száma.⁸

A lóvasút hasonló sorsra jutott, mint annak idején az omnibusz: lassan, de visszavonhatatlanul kiszorult a tömegközlekedés piacáról. A statisztikai adatokkal és a bevétellel nem lehetett vitatkozni. 1898-ig minden lóvasúti viszonylatot a villamos vett át, csupán a Margitszigetre utazhatott azzal a nosztalgizálni vágyó pesti lakos. Tehette ezt 1928-ig, amikor itt is eltűnt a múlt közlekedésének érdekes emléke. A korabeli sajtó természetesen búcsút vett tőle, de érdekes módon nem volt nosztalgikus kedvében, inkább örömmel konstataulta a tényt, s azon morfondírozott, vajon a villamosok meddig tartják magukat. Mi tudjuk, hogy a kötött pályás városi közlekedés nem ment ki a divatból, sőt, a további fejlődés előtt szabad az út.

„Múzeumba kerül hát a lóvasut, a régi Pest romantikájának ittfeledett emléke. Múzeumban lett volna a helye már húsz esztendővel előbb is, hiszen mialatt a lóvasut kényelmesen ballagott a Margitsziget fái között, feltalálták egyet-mást a közlekedés terén, de városunk bölcsei rendületlenül ragaszkodtak az autó és repülőgép korszakában is a síneken döcögő omnibusz romantikájához. Most végre – biztosan nem kis önmegtartóztatás árán – szakítottak vele. Múzeumi látványosság lesz a komikusan kedves öreg alkalmatosságból, mely nyugdíjba helyezésének dátumával bizonyára csodálkozásba fogja ejteni egy későbbi kor idevetődő turistáit, akik sehogyan sem tudják majd megérteni, hogyan használhatták közlekedésre ezt a fura alkotmányt 1927-ig. De a pesti bennszülött akkor is tudni fogja, hogy ebben a városban mindig tradíció volt ragaszkodni a romantikához, ahol a közönség érdeke modern intézményeket követelt volna. Ez a múzeumba helyezett lóvasut: szimbólum, mely mindent megmond azzal, hogy csak most helyezik múzeumba.”⁹

„Budapest ismét szegényebb lett egy romantikus emlékkel. (Mert igazán csak emléknek lehetett tekinteni a margitszigeti lóvasutat, amely félóránként üresen döcögött a sziget alsó végéből a felsőszigetre.) A lóvasut immár végérvényesen beadta a kulcsot. Tegnap óta naponként csak háromszor közlekedik, szombattól kezdve pedig teljesen beszünik. Nem kegyelmeznek meg neki többé. A Margitsziget modernizálódik. Az autóbuszközlekedés egyre tökéletesebb lesz. Nincs szükség a lóvasútra, amely még néhány esztendővel ezelőtt is zsúfoltan kocgott végig a szigeten. A lóvasút sinét a jövő héten felszedik, hogy még nyoma se maradjon a múlt század kedvelt közlekedési eszközének. Mennyi mulatság, jókedv, szere-

⁴ Budapesti Közlöny, 1872. május.

⁵ Borsszem Jankó, 1872.

⁶ Idézi a Heves Megyei Néptűjság, 1973. 227.

⁷ Városi Szemle, 1927. 924.

⁸ A Főváros tömegközlekedésének másfél évszázada. I. kötet. BKV, Bp., 1987–1989. 65–83.

⁹ 8 Órai Ujság, 1927. július 22.

lem tanítja volt ez a zöldre mázolt négykerekű alkotmány! Azt hittük: éppúgy hozzátartozik a szigethez, mint a romok, a kolostor, amely árpádházi királyaink óta ellenállt a viharoknak, az idő múlásának. Ha üresen is szaladt keresztül a szigeten, jó volt nézni a fáradt, öreg gebét, amely húzta, keservesen vontatta a kocsit. Jó volt nézni, egy darabka múlt volt, itt felejtett, élő múlt darab abból az időből, amikor még Arany János írta őszikéit a sziget lombjai alatt. A ma délelőtti tavaszi napsütésben öreg emberek és anyókák tipegtek a lóvasutállomás körül. Réveteg, könnyes pillantásuk búcsúztatta a lóvasutat, amely most már végérvényesen csak emlék marad [...].”¹⁰

Gönczi Ambrus

A múzeumalapító Nagy Iván tudományos munkássága*

A XIX. századi magyar művelődéstörténet a polihisztorok korszaka volt: ők többféle tudományághoz értettek, és mindegyikben maradandót alkottak. A hazai közgyűjtemények szempontjából meghatározó szerepet játszó Rómer Flóris természettudósból lett régész. Hatni tudott „a nemzet minden rétegére és nem is volt tudományának buzgóbb terjesztője, mint ő. Jól tudta, hogy tudományunk az emlékek megővése- és összehordásánál reászorul a nép minden osztályának gyámolítására” – olvashatjuk Hampel József megemlékezésében. Herman Ottó önszorgalomból vált az egyik legnagyobb tudóssá, munkásságát a néprajz, a nyelvészet, a régészet és a természettudományok egyaránt számon tartják és értékelik. Gyűjteményeit az egykori Borsod-Miskolci Múzeum őrzi, az intézmény 1953-ban vette fel a sokoldalú tudós nevét. A harmadik személy Jósza András. Krúdy Gyula szerint: „... a legjobb orvos fél-Magyarországon, akinek csodatetteit bizvást zenghetné lant, sok ezreket megmentvén a korai sírtól, szentanyámat és engem is többször”. Jósza régészként és múzeumalapítóként is tevékenykedett.

Nagy Iván hatalmas tudását, a források értelmezésében való páratlan jártasságát már a kortársak is elismerték. „Nyíltan kimondta, hogy első sorban hitelességre törekszik, mely előtt el kell némulnia minden magánérdeknek” – emelte ki méltatója, Márki Sándor történész. „Nagy Iván neve hazánkban heraldikai és genealógiai gyűjtőnévvé vált; ki egymaga minden segítség és támogatás nélkül többet tett szak tudományunk népszerűsítésére és terjesztésére, mint egy egész társulat” – ezek a sorok olvashatók Fejérpataky Lászlónak, a Nemzeti Múzeum egykori főigazgatójának egyik ajánlásában.

Az életmű valóban impozáns. Már Szinnyei József összeszedte publikációs tevékenységét, majd 1994-ben Petrik Iván tett közzé egy terjedelmes jegyzéket, amit 2000-ben Méry Tünde pontosított. Tekintettel a kéziratban maradt kiadatlan munkáira, már-már hihetetlennek tűnik nem mindennapi munkabírása. Több száz cikke jelent meg az ország szinte összes említésre érdemes lapjában, a komolyabb, nagy lélegzetvételű, tudományos publikációktól a kis ismeretterjesztő „színesekig” minden műfajban, minden stílusban megnyilvánult. Műveit már ő maga csoportosította: I. Életrajzok, II. Helyrajzok és régészet, III. Országos történetiek, IV. Irodalomtörténetiek, V. Czímer- és Pecset-taniak, VI. Történeti Emlékiratok s Levéltári bűvárlatok, VII. Oklevéltaniak, VIII. Nemzéktaniak, IX. Szerkesztések, X. Nagyobb önálló kiadások.

Nagy Iván indíttatása a családi háttérnek köszönhető. A megyei levéltárnok apa, Nagy Ferenc korán felfigyelt gyermeke tehetségére. „Kitűnt pedig vonzalmam a történeti tudományokhoz főleg azután, midőn atyám látva, hogy a nemzeti kalendárium olvasásából annak történelmi részét, főleg az összes megyék felosztásait, székhelyeit, főispánjait könyv nélkül tudom, egy Kis Tükör című könyvvel ajándékozott meg” – emlékezett vissza. Apja hivatali feladata hozzásegítette a paleográfiai ismeretek elsajátításához: „Későbbi tanulmányaimhoz és előmenetelemhez nagyon előnyös körülmény volt az, hogy atyámhoz, mint megyei levéltárnokhoz temérdek mindenféle modorú levél és írás jöven, kíváncsiságból is a különféle modorú és gyakorta igen rossz írású leveleket is olvastam, ami által a különféle írásokban koromat meghaladó jártasságot nyertem, mely évről évre mindinkább bővült.”

¹⁰ 8 Órai Ujság, 1927. április 5.

* Az írás a Magyar Nemzeti Múzeum Palóc Múzeuma alapításának 125. évfordulója alkalmából 2016. március 18-án megrendezett emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.

Nagy Iván 1848 januárjában
(Palóc Múzeum, Balassagyarmat)

készletemet, buzdított, folytassam, és majd adjam ki, és ámbár ő is tervezett hasonlót, most már nem bajlódik vele; sőt a miye van, ha kell – segít vele.” (Úgy tűnik, hogy Ipolyi hivatásához hozzátartozott a buzdítás. Rómer az ő hatására lett természettudósból archaeológus: „... a zohori papnak lelkesítő szavai, annak minden ablakát elfoglaló cserépgyűjteményei, a kirándulás Szt.-Györgyre és vidékére tanulságos vezetése alatt, és én Vale-t mondek a gyűjtésnek, elajándékoztam gazdag természeti gyűjteményemet s lettem régésszé” – idézte fel a meghatározó pillanatot a magyar régészettudomány atyja.)

A Magyarország családai sorozat első füzeté 1857. január 7-én jelent meg, míg a négy füzetből álló első kötet 1857. július 20-án látott napvilágot, amelyet később 12 – köztük egy pótlékkötet – követett, ez utóbbit 1868-ban adták ki. Mivel vizsgálódásai kizárólag a kútfőkön alapultak, szakítani tudott a mitikus ősökkel, a ködös felmenőkkel. (Csak egy adalék: például a Borsák a világ teremtésének 3381. esztendejétől számították familiájuk kezdetét.) A munkára kétség kívül szükség volt, igaz, vegyes fogadtatásban részesült. A nemeseknek nem tetszett a források rideg adatsora, és hogy éppen emiatt számos, korábban dicsőnek vélt elődöt le kellett metszeni a családfákról. A polgári felfogás képviselői meg azt vetették a szemére, hogy miért csak a kiváltságos réteget helyezte előtérbe.

Óhatatlanul is felmerül a kérdés: mennyire helytállóak a genealógus megállapításai? Természetesen a szerző is tudta, hogy vannak a művében hibák. „... családokznék, ki hinné, hogy e munka teljes, tökéletes és hibátlan leend. Ezt nemcsak egy ember, de többen egyesülve sem érhetnék utói soha. Ily mű kimeríthetlen. Ezred év története áll hátunk mögött, ezt mind át kellene búvárolnunk, és még akkor sem érnék célra. Tévedésbe visznek magok a források is.” Erőfeszítéseit nehezítette, hogy nem tudott bejutni a családi levéltárak nagy részébe, és a helytelen forráskiadások számos esetben félrevezették. Mégis azt lehet mondani, hogy manapság sincsen genealógiai tanulmány a „Nagyiván” nélkül.

Ha az utóbbi évek szakirodalmát nézzük, akkor több helyen találkozunk javításokkal. A Somssich család címerleírásánál Kováts Ferenc megállapítja, hogy az ágaskodó oroszlán jobbában tartott nyílveszőket „Nagy Iván családtörténeti munkája hibásan, felfelé irányulóan ábrázolja.” Szabó Géza 2000-ben megjelent tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy a családtörténeti munka tizedik kötetében tévesen a Csíkszentmártoni Szabó család történetébe keverte a Pozsonyi Szentmártoni családra vonatkozó adatokat. Van, aki úgy véli, hogy bizonyos családok már Nagy Ivántól is bővebb ismertetést érdemeltek volna. A szovátai Hajdu család esetében Nagybakay Antal Zelmós szerint: „genealógiai irodalmunk klasszikusai igen mostohán bánnak el vele. Nagy Iván egyetlen mondattal intézi el.” De idézhetnénk a kőkenyési és szentbalázi Szele családot is, melyeknek különböző leszármazási tábláit – Kóczy T. László kutatásai alapján – Nagy Iván összegyűjtötte. Fukári Valéria vizsgálatai világítottak rá ar-

A tudományos életmű egyik pillére a genealógiai kutatás, ennek kézzelfogható eredménye a *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal* című impozáns szintézis, avagy a szakzsargonban az úgynevezett „Nagyiván”. A mindenre kiterjedő adatgyűjtés segítségével a nemesi Magyarország alapegységeit, azaz a családokat próbálta meg rekonstruálni. Különös érdeklődéssel fordult a XVII–XVIII. századi újszerzeményi bizottság előtt lefolytatott perek iratanyagához, ennek során ugyanis a török alól felszabadult területek egykori birtokosainak oklevelekkel kellett igazolni tulajdonjogukat. Kutatásait segítette, hogy 1855-ben a pesti Egyetemi Könyvtárba került. „Rég óta készültem [...] régi jeles emberek életét és főleg a családok történetét és származásait megírni. Láttam azt, hogy az eddig ismert és megjelent eféle kiadásokhoz képest is már gyűjteményem érdekesebb, nagyobb és alaposabb, mindamelllett még nem elegendő.” Nagy inspirációt jelentett számára Ipolyi Arnold. A XIX. századi művelődéstörténet egyik legnagyobb hatású alakjával 1856 októberében találkozott, a közvetítést Toldy Ferenc irodalomtörténész vállalta magára: „Épen genealógia írásnál leptek meg. Ipolyi meglátva

ra is, hogy „a régi Nagy Iván-féle Petrőczy családja elejétől végéig lényeges változtatásokra, korrekciókra szorul”.

Ugyanakkor a Nagy Iván-féle munka egyértelműen mérvadónak tekinthető: nem véltetlen, hogy a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 1882-es megalakulásakor a küldöttek egyhangúlag őt választották alelnökké. A genealógiai életművet emelte ki Kempelen Béla, amikor 1911-ben kiadta *A magyar nemes családok* című sorozatának első részét: „Ötvenhárom éve, hogy Nagy Iván »Magyarország családai« című munkájának első kötete megjelent. A szerző neve azóta szinte fogalomná vált: jelenti a magyar nemes családok egy olyan összefoglaló – egyetemes – gyűjteményét, mely annak a kérdésnek megállapítására nézve, hogy valamely család nemes-e, vagy nem az, csaknem egyedüli forrásmunka. Az utolsó félszázad azonban, mely alatt a tudományos kutatások egymagukban többet eredményeztek, mint az előző századok egész irodalma, annyi új felfedezéssel és adattal gazdagította a család történeti tudományt, hogy Nagy Iván hiányai mind érezhetőbbé válnak s a közönség, mely útbaigazításért fordul hozzá, már alig-alig találja meg benne azt, amit keres. Ebben a körülményben rejlik egy hasonló munka létjogosultsága.” Ha úgy vesszük, akkor mindezeket egyszerű volt leírni, mert Kempelen első füzetének ismertetője, Horváth Sándor kíméletlenül lecsapott az új opus hibáira: „A szerző [Kempelen] nem tett egyebet, mint a már nyomtatásban megjelent adatokat fölőtte hiányosan, rosszul repertorizálta. [...] Ennélfogva a kiadót a további kötetek kiadásától óva intjük.” Ugorva az időben, Bertényi Iván úgy vélte, „Nagy Iván munkássága bizonyos szempontból korszakalkotó volt, s ma is megérdemli elismerésünket. Azóta azonban a cimertan és a genealógia sokat fejlődött, s a nagy család történet bekerült azok közé az »alapművek« közé, amelyeket minden szakbibliográfia felsorol és ajánl.” Persze követett el hibákat, „mindez azonban nem csökkenti a nehéz kezdőlépéseket megtevő Nagy Iván iránti tiszteletünket”.

A tudományos munkásság másik pillére a múzeumszervező munka. A XIX. század második fele a múzeumalapítások időszaka volt, ebben fontos szerep jutott a régészeti, művelődéstörténeti egyleteknek, a szervezeteket főként a vármegyei közösség múltjának minél mélyebb megismerése vezérelte. „És ki volna, akit saját honának multja ne érdekelné; ki volna, aki attól hidegen elfordulni bírna? Mi azon nözetben vagyunk, hogy az ily vidéki – bár eddig kevésbé méltányolt – tudományos bélu társulatok, szerény de öntudatos és kitartó működéseikkel, a hazai irodalomnak, a nemzetes irányu haladásnak legbiztosabb tényezőit képezik. Nem ütnek zajt, nem fénylenek, nem ragyognak; de működnek csendesen, biztosan, önzetlenül. Az öntudat, hogy különleges hazai viszonyaink között kétszeresen nagy eszme szolgáltatában állunk, már maga elég jutalom” – fogalmazta meg 1875-ben a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat alapító okirata.

A Nógrád Vármegyei Múzeum-Társulat 1891. március 15-én alakult meg, ha az ilyen típusú egyleteket nézzük, akkor a huszadik volt a sorban. (1891-ben még az aranyosmaróti Bars Vármegye Múzeuma december 17-i megalakulásával számolhatunk.) Az igazsághoz hozzátartozik, hogy korábban olyan intézmények jöttek létre, mint a nagyszebeni Bruckenthal Múzeum (1817), a kolozsvári Erdélyi Múzeum (1859), a Temesvár székhelyű Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeum (1872), a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (1875), azaz olyan közgyűjtemények, amelyek több vármegye, vagy akár egy nagyobb terület anyagát fogták össze. Működésükre egyaránt jellemző, hogy a tisztviselők nem a mai értelemben vett szakemberek voltak, gyakran nem is ez volt a fő tevékenységük. A megőrzés és gyűjtés fontosságával országszerte, így Nógrád megyében is sokan voltak tisztában: Nagy Iván 1858 és 1880 között több mint száz levelet kapott a megye nemeseitől, amelyben azt kérték, segítsen nekik, hogy a tulajdonukban lévő régi fegyverek, könyvek, oklevelek, festmények, bútorok a Nemzeti Múzeumba vagy a Tudományos Akadémiába kerüljenek.

Maga Nagy Iván is elől járt a múlt emlékeinek megmentésével. Az *Archaeologiai Értesítő* 1870. évfolyamában egy rövid ismertetőt adott közre a Balassagyarmat határának északnyugati régészében található régi téglavetőről: „Kérdezősködésem után azt is megtudtam, hogy a téglavető napszámok – mint másutt is – boszúságból, hogy a talált edényekben pénzt nem leltek, azokat nagyobbára összetörik, de egy részét mégis a helybeli kath. lelkész és esperes, Imády Károly úr szerze meg.” Nem kerülete el a figyelmét a többi lelet sem: „Amaz említett edények a koporsótól oldalvást egy pár ölnyi távolságra, az agyagos hegynek sokkal mélyebben fekvő részében találtattak: tehát hozzátételünk szerint a koporsóval semmi viszonyban nem állanak.” Jegyzeteivel pedig segíteni próbálta a kutatásokat. „Nem lévén terem és alkalmam gyakorlati kutatásokkal és leletek leírásával érdekesebbíthetni e lapok tartalmát, csak dolgozó szobámban gyűjtött apró adatok böngészésével járulhatok némiképen azon magas cél elérésének egyengetéséhez, melyet az *Archaeologiai Értesítő* van hivatva előmozdítani” – fogalmazta meg a neves régészeti folyóirat 1874-es évfolyamának hasábjain. Felhívta a figyelmet egy almásfüzitői római sírkőre, és röviden felvázolta annak kutatástörténetét, illetve jó érzékkel emelte ki Migazzi Kristóf (1714–1803) váci püspök régiségek iránti szeretetének legfontosabb bizonyítékait. Egyrészt a székes-

egyház építése során megtalálták Báthory Miklós, a XV. század végén és a XVI. század elején tevékenykedő váci főpap sírkövét, amelyet Migazzi másodlagosan felhasználott. Másrészt a prelátus őrizte az úgynevezett *Báthory Madonnát*, a hazai reneszánsz művészet egyik legszebb darabját. Továbbá Nagy Iván leírt egy Dunavecsén álló római sírkövet is, abban a reményben, hogy sikerül megőrizni az utókor számára. Erőfeszítése nem volt hiábavaló, mert a folyóirat szerkesztősége a cikk végére a következő jegyzetet szúrta be: „Tisztelt közlőnek megnyugtatóására írhatjuk, hogy az emlékkő azóta Rómer Flóris buzgó régészünk által megvizsgáltatott, s intézkedés tételre az iránt, hogy az a nemzeti múzeumba elszállíttassék.”

Ha már a Nemzeti Múzeumnál tartunk, akkor érdemes megvizsgálunk Nagy Iván és az országos közgyűjtemény kapcsolatát. Sajnos a főigazgatósági iratanyag a XX. század történelmi viharaiban elpusztult, és az Érem- és Régiségtár iratai között sem találunk közvetlen utalást. A lipthói Bogomér fiainak pecsétjéről Rómer Flóris, az Érem- és Régiségtár akkori őrének felkérésére készített szakvéleményt, mert a bencés tudós hamisítványnak vélte. A megoldást egy szerencsés véltetlen szolgáltatatta. „A lipthói Szmracsányi családnak Nógrád megyében Tereskén lakó egyik tisztelt tagja Szmracsányi Emil úr többször szíves volt vélem közleni tudományos használatra családjára vonatkozó régi okleveleket. Legutóbb 1876. évi augusztus 9-én egy baráti látogatásom alkalmával is megörvendeztetett három ily oklevéllel, melyeket a rokon nádasdi Baan családtól hozott, és melyek között egy Árpád-kori oklevél függő pecsétje azonnal megragadta figyelmemet, mert benne tökéletes hasonmására találtam az Archaeologiai Értesítőben Rómer által kiadott kérdéses pecsétnyomó ábrájának.” A szóban forgó pecsét egyébként egy 1290-ben kiadott oklevélén függött.

Baráti kapcsolatot ápolt Érdy (Lutzenbacher) Jánossal (1796–1871), olyannyira, hogy ő mondta a róla szóló emlékbeszédet, amit írásba is foglalt: „Engem az elhunyt életének emlékezetbe hozatalára megbízatásomon kívül a tisztelet, rokon tanulmányok és tizenöt éves ismeretség szívélyes viszonya ösztönöz; – s teszem azt nem a kötelességérzet rideg közönyével, de azon hazafiúi és collegialitási hévvel és kegyelettel, mely a boldogult érdemeinek emlékét méltón megilleti.” Érdy a korszak nagy tudósegényiségeihez tartozott, 1832-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává is választották, és 1846. március 16-tól egészen 1869-ig volt az Érem- és Régiségtár őre. Nevéhez fűződik több római és honfoglalás kori ásatás, illetve a székesfehérvári király- és királynéi sír 1848-as feltárása. Ugyanakkor a nekrológ szerzője teljes mértékben tisztában volt Érdy pályafutásának nehézségeivel, nem titkolva el azt sem, hogy a Nemzeti Múzeum őre bizony rosszul értelmezett bizonyos, II. András király leszármazására vonatkozó adatokat. Nagy Iván kutatásaihoz a Nemzeti Múzeum könyvtára jó alapot és háttérteret biztosított. A ránk maradt kéziratos publikációs jegyzékéből tudjuk, hogy elkészítette a Nemzeti Múzeum jelvényeinek és címereinek katalógusát.

A Nógrád vármegyei Múzeum-Társulat létesítésének eszméjét Nagy Iván a *Nógrádi Lapok* 1890. november 9-i számában vetette fel először hivatalos formában. *Fel szólítás azokhoz, kik a nemzet történetére adnak valamit* címen megjelent írása a lokálpatriotizmus hegyében született. „Én nem szólok általában nemzetünkhöz, csak Nógrád vármegye Értelmiségéhez óhajtom intézni szavaimat. Azért nem is tartom szükségesnek a hosszadalmas *capacitatio* borsóját hányni a falra, hanem azokat kik fel fogják értékét a nemzet történelmének, hazafias tisztelettel felkértem arra, hogy annak érdekében tegyünk annyit, amennyit megerőltetésünk nélkül tenni kötelességünk. Gyűjtsük össze a legkisebb történelmi morzsáit is a múltnak, ami nemzetünk, hazánk különösen Nógrád vármegye múltjának történetének megismerésére adalékul és forrásul szolgálhat. Állítsunk egy helyi múzeumot! Állítsunk egy társulatot, mely csekél áldozattal, de kitartó eréllyel jelképezni fogja azon mustár magvát, mely terebélyes fává növekedni ki magát és megállapítandja a tervelt Múzeumot. Hisz sokaknak vannak megyénkben e célra való eszközeik. Kinek egy ősi képe, kinek egy pár régi okirata, másnak egy régi fegyvere, edénye, érme, vagy más tárgya, ami magában csak sejtett lom, és a tudomány érdekében elveszett adatot képez; míg egybegyűjtve értékessé válik, és az adományozó egyénnek vagy családnak is emlékeztetőül fennmarad, s el nem kallódik. Én magam is, ami csekélységem van, úgy mint egy pár ezer darabból álló érem, ásvány és egyéb értékes régiségi tárgyból álló gyűjteményem, hazafiúi szívvel, készségesen felajánlom a szent célra, egy balassagyarmati múzeumra.” A megfogalmazás akár muzeológiai értelemben is teljesen helytálló, meghatározta a leendő múzeum gyűjtőterületét – Nógrád megye –, gyűjtőkörét – történet, régészet és néprajz – és fenntartót is: a vármegye értelmisége.

A vármegyének első múzeumra. Nem lehet bizonyítani, de az alapításban talán szerepet játszott egy korábbi eset. 1888 első felében Scitovszky János alispán hivatalból egy 1611 darabból álló éremleletet küldött be a Magyar Nemzeti Múzeumba. (Scitovszky nőtincsi földbirtokos, járási szolgabíró, 1876–1884, illetve 1899–1903 között országgyűlési képviselő, illetve 1884–1896 között alispán volt.) Július 16-án arról értesítették, hogy az Érem- és Régiségtár munkatársai elvégezték a lajst-

rom készítését, és az akkori szokásoknak megfelelően kiválogattak belőle 65 darabot, a gyarapodásról az *Archaeologiai Értesítő*ben is beszámoltak. A maradékot átadták a Magyar Királyi Főfémjelző és Fémbeváltó Hivatalnak, értékesítés (azaz beolvasztás) végett, ennek ellenértékét pedig az alispán kapta meg. Nem lehetetlen, hogy ha már létezett volna a múzeumi egyesület, akkor az alispán oda küldi a leleteket.

Az 1891. március 15-i közgyűlésen megalakult a társulat. A lelkesedés azonban elég hamar alábbhagyott, sokan még a tagsági díjat sem fizették be. Sikerült azonban megoldani a hely-problémát, a nemzeti iskola egyik tantermében tudták elhelyezni az anyagot, és Nagy Iván ekkor adta át a saját gyűjteményébe tartozó tárgyakat. Az érméktől megtört szívvel köszönt el, mivel azokat fiatalon elhunyt Aladár nevű fiának szánta. A „Múzeum” a gyűjteményi kiállítással együtt november 29-én nyílt meg. Ekkor a Múzeumi Társulatnak 27 alapító (köztük Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek), 4 örökös, 89 rendes és 14 pártoló tagja volt. Az ünnepők megtöltötték a megyeháza nagytermét, jóllehet a nyirkos idő és a törvényhatósági ülés nem igazán kedvezett az eseménynek. A megnyitó során az alapító felvázolta a gyűjtemények helyzetét és állapotát. A kőkorszakot több szép darab képviselte, a Pintér Sándor (1841–1915) által adományozott bronzkori tárgyak egy egész magas szekrényt töltötték meg, de egyiptomi, római és pompeji régiségeket is kiállítottak. Külön részt biztosítottak a hadi eszközöknek, a pénzérmék száma megközelítette a kétezret. Helyet kaptak a képzőművészeti alkotások is, a szobrok, a domborművek és az arcképek. A gyűjtemény igen sokszínű volt, talán éppen ezért hangsúlyozta egy későbbi írásában: „A múzeumok, hogy rendeltetésüknek megfelelően szükséges, hogy tárgyaikkal kellőleg rendezve és lajstromozva legyenek. A mi intézményünknek is ez a feladata és kitűzött törekvése.”

Nagy Iván már a kezdetektől fogva szükségesnek tartotta egy önálló múzeumépület felhúzását. A tervet ő maga anyagilag is támogatta, végrendeletében, feleségével együtt így határozott: „... miután nekünk volt legidősb fiúknak Nagy Aladár Doctornak még 1890. évi január 25-én történt kimúlása után többé semmiféle egyenesági örökösünk nincsen, a Mindenség urának kegyelméből mindkettőnknek lelkébe a Haza iránt beoltott eszményi szeretet ösztönöz és indít arra, hogy összes csekély fekvő vagyონunkat aprólékos megosztás helyett a közügynek oltárára szenteljük. Ez okból összes Nógrád vármegyei Horpács helység határában fekvő ingatlanainkat, hagyjuk és ajándékozzuk tulajdoni joggal az örökösen Balassagyarmaton székelő Nógrád vármegyei Múzeum Társulatnak a nevezett Múzeum alapjára olyképen, hogy az semmi mellékes vagy apró kiadásokra, hanem a múzeum csakis a múzeum alapjára maradjon.”

Nagy Iván életművének jelentőségét a már említett Márki Sándor gondolatai tökéletesen felidézik: „De én [...] csak annyira kérem a nemesek ivadékait, hogy márványba ők vésessék annak az egy nemesnek a nevét, melyhez tízezer magyar nemes nevének első összefoglaló irodalmi emléke kapcsolódik. A kik közt született, élt halt; a kiknek és meggyjüknek történetét megírta; a kiket legnagyobb kincsének: könyveinek, kéziratainak, régiségeinek örököseivé tett; és a kiknek vármegyei székhelyét ezzel egyszerre tudományos középponttá emelte; Nógrád vármegye nemesének méltó ivadékait kérem, indítsanak mozgalmat, hogy Balassa-Gyarmaton a megye nagy fiának, a haza nagy költőjének, Madáchnak szobra mellett emléket állítsanak meggyjük másik jeles fiának, a nemesség történetírójának, Madách barátjának, Nagy Ivánnak.”

Szende László

Ajánlott irodalom. Nagy Iván: Emlékbeszéd Erdy János akad. rendes tag felett. Budapest, 1873; Nagy Iván: Szobai régészkesedés. *Archaeologiai Értesítő*, 8. (1874) 6. 126–130.; Nagy Iván: Liptói Bogomér fiainak pecsége a XIII. századból. *Archaeologiai Értesítő*, 12. (1878) 5. 173–180.; Márki Sándor: Emlékbeszéd Nagy Iván r. tag felett. Budapest, 1900; Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IX. Budapest 1903. 620–629. hasáb; Kovács Anna: Nagy Iván a múzeumalapító. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 11. (1985) 347–353.; Zólyomi József: Nagy Iván a múzeumalapító. *Múzeumi Mozaik*, 1986, 35–39.; R. Várkonyi Ágnes: Nagy Iván a történész. In: Nagy Iván, a múzeumalapító. A 95 éves a Pálóc Múzeum. Szerk.: Kovács Anna. Salgótarján, 1986, 6–22.; Petrik Iván: Nagy Iván publikációs jegyzéke. In: Nagy Iván Történeti Kőr Évkönyve 1994. Balassagyarmat, 1994. 231–262.; Kovács Ferenc: Egy pécsi kettős címeréről. *Turul*, 73. (2000) 1–2. 57.; Szabó Géza: Adatok a pozsonyi Szentmártoni, vagy Szabó család történetéből. *Turul*, 73. (2000) 3–4. 73–92.; Nagy Iván emlékezete. Szerk.: Tjékviscsa Árpád. Balassagyarmat, 2000. (Nagy Iván Könyvek 6.); Nagybáky Antal Zelmós: A szovátai Hajdu család rövid története és leszármazása. *Turul*, 75. (2002) 3–4. 71–86.; Fukári Valéria–Mészáros Kálmán: Helyesbítések és kiegészítések Vajay Szabolcs „A csömöri Zay családról” című közleményeihez. *Turul*, 80. (2008) 3. 87–92.; Török Róbert: Kempelel Béla a családtörténeti vállalkozó. *Turul*, 86. (2013) 4. 142–149.; Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 56. (2014) 2. 179–202.; Viték Gábor: A történelem segédtudományai a harmadik évezred küszöbén. (Keszthely, 2007. október 13–14.) *Turul*, 80. (2008) 2. 54–58.

A forradalom egy ferencvárosi kisgyermek szemével

Mint közismert, a kisgyermek a körülötte zajló eseményeket érzékeli, némileg átéli, de nem érti; nem látja azt, hogy mi miért történik körülötte; viszont ami történik, annak egyes képe/képei örökre beívódik/beívódnak agyába és a legkülönbözőbb alkalmakkor kristálytisztán és élesen előjönnek a múltból. Na, így vagyok ezzel én is. 1956-ban, a forradalom idején 5 és 1/2 éves voltam és a Kilián (megelőzően Mária Terézia) laktanya melletti ház IV. emeletén laktunk a Ferenc körút 43. szám alatt. Innen tehát a közvetlen emlékek – mint a forradalom igazi „gócpontjából” összerakott emléksor.

*Páli Imre édesanyjával a budapesti Bakáts téren
1957. januárjában*

22-én már volt mozgólódás a városban/kerületben; ő bement éjszakára dolgozni. Reggel 8 óra körül jött haza, valamiről beszélt, amit én nem értettem, de eléggé feldúlt volt. Arra emlékszem, hogy a Ferenc krt. 17. számú épületben volt egy könyvesbolt, ahonnan valakik az összes „Rákosi és Lenin – kommunista szennyirodalmat” kidobálták a járdára és ott meggyújtották. Mesélte a nővérem és a sógorom, hogy nagyon sokan voltak a helyszínen az égetésnél.

Október 22-én már látszottak a forradalom kitörésének előjelei. Reggel arra ébredtünk, hogy hatalmas a kiabálás a Kilián laktanyában. (WC-ablakunk nézett a laktanya hátsó/belső udvarára.) Hogy jobban lássuk, valójában mi is történik, átmentünk a közvetlen szomszéd (IV. 19.) lakásba (mi a IV. 20. alatt laktunk), melynek előszobaablaka közvetlenül a laktanya azonos szintű folyosójára és hátsó udvarára nyílt. Ekkor láttuk, hogy az egyébként fegyvertelen építőszázadi katonák hatalmas hangzavar közepette csomagolnak/pakolnak és mennek haza.² Vitték a felszerelésüket, vagy inkább húzták maguk után – ez volt a hatalmas csörömpölés oka. Miután a lakás biztonságos környezet volt, elég sokáig nyugodtan szemlélhettem ezt a számomra teljesen ismeretlen eseményt.

A tényleges körüti harcok október 24-én törtek ki. Elsőnek, érdekes módon, a Nagykörút–Üllői út kereszteződésében felállított forgalomirányító bódét lötték szét. Az utcai eseményeket csak nyugalmi időben láthattam a szomszéd, utcára néző lakás nagyszobájából, mert engem mint kisgyermeket a szüleim nem engedtek a fegyverropogás közelébe. Én a belső lépcsőházi zárt folyosón játszottam. Amint ezen a biztonságos és védett helyen tartózkodtam, arra lettem figyelmes, hogy lift nélküli ház I. lépcső-

Az év rosszul kezdődött. Január 12-én hajnalban erős földrengés rázta meg a fővárost, főleg annak déli kerületeit.¹ Én mint kisgyermek kiságyban aludtam. Arra lettem figyelmes, hogy ég a szobában a „nagyvillany” és anyám kiemelt az ágyból és magához szorít. Minden mozog, a poharak csörömpölnek, a csillár erősen kileng. Anyám mond valamit, de nem értem és erősen magához szorít. Félek, ki ne így tenne! Azután abbamarad minden, csend lesz, de megnyugvás nincs. Talán ez égi előjele volt a több hónappal későbbi eseményeknek.

Október 22-én édesapám a Pálma Gumigyárban dolgozott fizikai munkásként (Szvetenay, később Lenhossék utca – ma már új lakóházatomb áll a helyén) éjszakai műszakban. Bár

¹ 1956. január 12-én reggel 5,6 fokozatú földrengés okozott pusztítást Dunaharaszti környékén. Emberéletben nem esett kár, de sok száz lakóépület súlyosan megrongálódott. *A szerk.*

² A Kilián laktanyában a Katonai Műszaki Kisegítő Alakulat építési munkálatoknál dolgozó fegyvertelen katonái állomásoztak, ezek országos szintű főparancsnoka Maléter Pál alezredes volt. *A szerk.*

A budapesti Ferenc körút és Üllői út kereszteződése 1956-ban a Ferenc körút 43. számú lakóépület elől fényképezve (Az eredeti fotó Páli Imre tulajdonában)

házában – ahol mi is laktunk, mert volt egy hátsó, II. lépcsőház is – nagy robajjal valakik jönnek felfelé az emeletre. Egy fél emeletet lementem, hogy jobban lássam a zaj okát és látom, hogy két hosszú kabátos férfi jön fel az emeletre. Mindkettő kezében dobtáras gépkarabély (csak később ismertem meg ezt az elnevezést); 1–1 dobtár betárazva; és maguk után a lépcsőn húznak felfelé több méter hosszúságban behevederezett löszereket. Ez zörgött rettenetesen. Felérve a IV. emeletre én segítettem az egyik „bácsinak” a löszerek húzásában, mire meglátta ezt édesanyám és egy jól irányzott pofon útbaigazítása mellett bezavart a lakásba. Később tudtam meg, hogy az említett két férfi a szomszéd (IV. em. 19.) lakás belső utcafronti szobájában (közös tűzfal a Kilián laktanyával) foglalt el harcálláspontot. A stratégia a következő volt: a körúton a Soroksári út felől érkező harckocsikat, páncélautókat és vonatott ágyúkat a Ferenc krt. 43. előtt elhelyezett több köbméteres homokláda fedezékében meghúzódo szabadságharcos ún. *Molotov-koktéllal* fogadta.³ A lassan haladó járművet oldalról óvatosan megközelítette; az égő palackot a járműre dobta, ami berobbantotta a járművet, majd visszamenekült fedezékébe. A lángoló járműből a benne lévő katonák igyekeztek menekülni, nos, ezeket a „menekülőket” vették célba a szomszédunk lakásából a már említett férfiak. Megrázó látvány volt később (azt hiszem, október 25-én) látni azt az orosz katonát, aki „szénné” égett a páncélautóban és tetemét kitették a villamosvágányra. (Később mésszel leöntötték – elég sok felvétel készült róla.)

1956. november 1. – a katolikus naptárban *Mindenszentek* ünnepe, de valójában a *Halottak napja* előestéje. Nővéremmel és édesanyámmal részt vettünk a halottak napi szentmisén a Bakáts téri templom általam addig és azóta sem látott altemplomában. Ezután kimentünk a Bakáts térre, ahol számtalan nevesített és névtelen hős volt ideiglenesen eltemetve. Volt olyan, akinek a személyi okmányai is rá voltak téve a sírhalomra és voltak, akik keresték a hozzátartozókat. A sírokon és a templom jobb oldalán elhelyezkedő I. világháborús emlékmű kertjében gyertyák égtek. Felemelően tragikus látvány volt. Hősök – hősök – hősök, idősek és fiatalok, férfiak és nők nyugszanak itt, akik egy kilátástalan szebb jövő érdekében, dacolva minden földi hatalommal – fellázadtak, harcoltak és meghaltak egy ismeretlen ügyért, egy vélt/valós szebb jövőért, az én szebb fiatalságomért és tán mindenért, ami akkor még nem látszott, de belül, a lélek mezején fontos volt. Tragikus *Halottak napja*. Ekkor egyébként az előzetesen bevezetett kijárási tilalmat nappali viszonylatban feloldották; 22 óra után viszont érvényben volt.

³ A *Molotov-koktél* elnevezést a finnországi „téli háború” során használták először finn katonák a szovjet harckocsik ellen alkalmazott gyújtópalackjaikra 1940-ben. *A szerk.*

A kijárási tilalom – talán okt. 30. és az azt követő napok voltak ezek – alatt házunk (Ferenc krt. 43.) hatalmas kapuját a lakók éjszaka váltott őrsgéggel vigyázták. Édesapám, sógorom is többször több órát töltött az alvók, a ház lakóinak pihenése védelme érdekében ebben a háborús zónában.

A napra már nem emlékszem – talán október 27–30 között volt. A Magyar Néphadsereg egyik tankja állomásozott magyar személyzettel a Tüzoltó utca és a körút sarkán. (Ott akkor a Ferenc krt. 41-ben egy közért volt – ma dohánybolt.) Délelőtt volt. A környék lakói ünnepelték a forradalom győzelmét, a szovjet csapatok állítólagos kivonulását. Engem a nővérem vitt le a harcokcsíhoz. Nagy gyermeki érdeklődéssel néztem a monstrumot, amire a nővérem felrakott (a láncfalra). Ma is emlékszem, milyen büszkén feszítettem ott – mintha egyáltalán tudtam volna, hogy miről van szó.

Házunkban a IV. emeleten három lakás volt. A IV. 18. alatt lakott a Balázs család (már senki sem él közülük). A családfő, emlékszem, talán október 26/27-e idején mondta édesapának – aki úgy érezte, győzött a forradalom –, hogy „*Várjunk még, sajnos ennek nincs még vége; nem tudjuk, az orosz mit fog lépni!*” Balázsék nem voltak vallásos emberek, de Balázs bácsi kijelentette: „*Ha ez az egész sikerül, biz’ isten elmegyek a templomba.*” Nem kellett elmennie. A forradalom elbukott, de nem ezen a felajánlás-on.

Évekkel a forradalom leverése után hallottam, hogy azzal vádolták a forradalmárokat és a szimpatizánsokat, meg tán az egész lakosságot, hogy az üzleteket kifosztották. Én csak a közvetlen közelünkben lévő Ferenc körüti üzletre emlékszem, de ott a redőnyök nagyrészt le voltak eresztve, betörésnek, fosztogatásnak nyoma sem volt. Sőt, a nemzetőrök vigyáztak az állami és a magánvagyonra.

November 4-én, amikor már hajnal óta hallottuk a folyamatos harcokcsimorajlást, az elszórt durranásokat (ágyüdörgés) és a fegyverek intenzív vagy egy kicsit visszafogott ropogását – a Kossuth Rádió folyamatosan mondta, hogy Budapesten harcok vannak és kéri a lakosságot, hogy menjen le az óvóhelyre, mert az épületek különböző szintjei nincsenek biztonságban, hiszen a bejövő orosz csapatok mindenre lőnek! A mi házunk egy sajátos elhelyezkedésű belső építmény volt. Ha valaki megállt az épület bejárat kapujánál, kezében mondjuk egy gépfegyverrel – minden további nélkül, majdnem egyenes irányban be tudott lőni a hátsó lépcsőház földszinti fordulójához, amely az óvóhelyre vezetett (pincészt). Az I. lépcsőház az esetleges várható – utcáról történő – belövés lehetősége miatt használatra, menekülésre, illetve az óvóhely megközelítésére nem volt biztonságos. Maradt tehát az a megoldás, hogy a hátsó lépcsőházon keresztül kell az I. lépcsőház lakóinak megközelíteni az óvóhelyet. Ez egy nagyon veszélyes vállalkozás volt, hiszen közvetlen a két lépcsőház és annak lakásai nem voltak összekötve. Így aztán a következő megoldás született. A mi lakásunk kisszobái belső udvari ablakából a párkányra helyezett édesapám egy vasalódeszkát, aminek másik vége a II. lépcsőház IV. emeleti folyosójának nyitott párkányán volt. A deszka szélessége kb. 25 cm volt, hosszúsága kb. 1,8 méter. Nos, ezen a deszkán kellett a lakásból a IV. emelet magasságában átkelni (kb. 18 méter). Először édesapám ment át, majd édesanyám felállított a fal felé fordulva a párkányra, megfogta a kezem és szólt, hogy a másik kezem nyújtsam ki édesapám felé; fogjam meg az ő kezét; lefelé ne nézzek és tegyem meg a szükséges kb. 2–3 oldalirányú lépést a IV. emelet magasságában a biztonságos zóna felé. Félelemérzetem nem volt, mert egyáltalán fel sem tudtam fogni, hogy mi történik; de szerencsésen átertem a túlsó oldalra. Ma is hátborzongatva jut eszembe ez a történet. Felnőtt fejjel biztosan nem tenném meg. Igazi cirkuszi mutatvány volt. És bizony nem egyedül én keltem át sikeresen a vasalódeszkán! Ma is, ha meglátok egy vasalódeszkát, mindig eszembe jut ez a hátborzongató történet.

Ez volt az én forradalmam, melyre sokáig még gondolni sem lehetett; nemhogy beszélni róla vagy valamilyen formában emlékezni rá. A kisgyermekkorai emlékképek, emlékek felnőtt korban már mint történelem újraélnék és felállított emlékművekben élnek és viszik tovább a magasztos emberi eszméket és értékeket, hogy a világ szebb, jobb, alkotóbb és emberibb legyen.

A HŐSÖKRE, a MÁRTÍROKRA emlékezni az utókornak KÖTELESSÉG!⁴

Páli Imre

⁴ Az írás a Budapest Főváros IX. Kerület Ferencváros Önkormányzata és az Írók Alapítványa–Széphalom Könyvműhely által kiírt 1956 – *Ferencváros a forradalomban, ahogy szüleink, nagyszüleink megélték* című pályázatára készült 2016-ban. *A szerk.*

A forradalom hullámverése – távol Budapesttől

Hat évtized vonult át fölöttünk a forradalom óta, s amikor most a kerek évforduló beszédtemává teszi az 1956-ban történeteket, magam is megpróbálom képpé összerakni emlékeim mozaikdarabjait.¹ Persze, azonnal feltámad bennem a kétely: érdemes-e? Nem voltam az események cselekvő résztvevője, háromszáz kilométerre éltem a fővárostól; a Bodroghöz távoli zugába lassultan áramlott ki a szabadságharc hullámverése. A pesti és budai megmozdulásokhoz és harcokhoz, a mosonmagyaróvári vagy salgótarjáni sortüzekhez képest nálunk „nem történt semmi”. A történetírók, a média – érthető módon – a rendkívülit, a véreset, a hősiest vagy megalázót, a messze hangzót, a szenzációt szeretik ábrázolni; én semmi ilyet nem éltem át. 56 ősze, 57 tavasza mégis emlékezetes benyomásokat hagyott bennem, ami arra késztet, jegyezzem le a megtapasztaltakat. Bár sem a hely, ahol akkor éltem, sem a magam személye nem emelkedik ki az akkori hónapok történetéből, legfeljebb a „szürke” átlagot képviseljük, valami azt súgja, hogy érdemes visszapiillantani, rögzíteni, milyen volt 56 ott, ahol „nem történt semmi”.

Vissza kell azonban kicsit mennem az időben, hogy a magam akkori helyzetét érthetővé tegyem. Hogyan, miért is kerültem az ország legtávolabbi, északkeleti csücskébe, a magyar–csehszlovák–szovjet határ csomópontjának közelébe, ahol a madár se jár? Visszaemlékezésem más fejezeteiből ez részletesebben kitűnik, néhány momentumot azonban itt is említenem kell. A lényeg: politikailag rovott múltú 27 éves fiatalember voltam, aki örült annak, hogy megbújhat valahol, s új lapot kezdhet élettörténetében. Túljutottam sorsom mélypontjára, feledni próbáltam a rabként, majd hortobágyi száműzöttként elszenvedett időszakot, lelkesen törekedtem arra, hogy választott hivatásom teendőiben elmélyedhessek. A három budapesti egyetemi évfolyam után kényszerűen megszakított tanulmányaim levelező tagozaton való folytatására engedélyt kaptam a bölcsészkar dékánjától, joggal remélhettem, hogy az emelkedés éveit következnek számomra. Képesítés nélküli nevelőként alkalmazott a Ricsei járás oktatási osztálya, s a zemplénagárdi általános iskolában a magyar és a történelem tantárgyak tanítására kaptam megbízást 1955 őszén. Némely pedagógiai tapasztalatom volt már, előzőleg ugyanis a perecsi vágáriskolában nevelősködtem másfél évig. Mivel ott is elért a gyanakvó hatalom keze, arra törekedtem, hogy minél messzebb kerülhessek a városoktól, a politikai hatalomtól.

Édesapám akkor a Dohánykísérleti Gazdaság adminisztrátora volt, miután több állásából elüldözték, s mint kiváló agrárszakember nem tudott elhelyezkedni. A csöppnyi állami üzem vezetője, Gönczy Pista bácsi vette apámat maga mellé. Egy istállóból, cselédházból, dohánypajtából álló majorban, Szélföldtanyán kapott egy földes szobát, ahol meghúzódhatott, s ahol a Hortobágyról való megszabadulásunk után édesanyám is csatlakozhatott hozzá. Tipikus cselédlakás egyik helyisége volt ez, amelyet Váci Mihály is megverselt: „*közös pitvar nyirkos földjére / négy család köpte tüdejét*”. Apáméknak azonban a néhány évvel azelőtt elvett miskolci lakásunk után végre valami fix pontot jelentett, ahol anyám az otthon légkörét megteremthette. Megszerezte az üresen álló, raktárnak használt szomszédos helyiséget, így volt két szoba, amelyekben berendezkedhettek. Én is odaköltöztem hozzájuk, onnan jártam be a mintegy öt kilométerre lévő Zemplénagárd iskolájába. Szélföldtanya a szomszédos Órhegytanyával együtt Dámóc községhez tartozott, mindössze öt család lakott ott. A közeli Órhegyen volt ugyan megállója a Sárospatak és Zemplénagárd között közlekedő bodroghözi kisvasútnak, azonban annak menetrendje nem igazodott az iskolakezdéshez, így aztán én – az órhegyi felső tagozatos tanulókkal együtt – a sínek mentén gyalog vagy kerékpárral tettem meg az utat az iskoláig és vissza.

Szerencsére hamar megbarátkoztam új környezetemmel. Faluhelyen akkor a pedagógusoknak tekintélyük volt, idősebb emberek is *tanítóbácsinak* szólítottak, s örömet leltem abban, hogy a kis nebulóknak az anyanyelv, az irodalom, a történelem tényei és értékei alapján új ismereteket adhatok át, gyarapíthatom képességeiket. Tiszta táblára írhattam, a nyílt tekintetű gyerekekben felfedeztem a tehetséget. Hosszúra nyúlt, több iskolatípust érintő pedagógiai pályámon itt éreztem leginkább, hogy képes vagyok hozzátenni valamit a gyermeki személyiség gazdagításához. Járt ugyan vándormozsi hetenként a faluba, de igen-igen gyér volt a művelődés kínálata, s hamar rájöttem arra, amire korábban már Klebelsberg Kunó figyelmeztetett, hogy nemcsak a gyerekekkel való foglalkozás tartozik kötelességeim közé, hanem a község kulturális életébe való bekapcsolódás is. Villany, vízvezeték, járda akkor még nem volt a községben; naplemente után bezárkóztak az emberek. Színielőadásokat szerveztünk, ismeretterjesztő vetítéseket az iskolában talált diavetítő és képsorozat felhasználásával úgy, hogy a felfordított kerékpár dinamójából nyertünk hozzá áramot. Már az első évben megsejtettem, milyen gazdag a falu népha-

¹ Részlet az *Egynapi járóföld* című készülő emlékiratból.

gyománya; tanulóim bevonásával néprajzi gyűjtésbe kezdtem. Minderről máshol részletesebben szölok, most azért kell ezt említenem, hogy érthető legyen, milyen hamar megismert a falu felnőtt lakossága is.

A 16 tagú tantestület zöme fiatal kolléganőkből, kollégákból állt; s bár az a néhány év a nemzedékváltás időszaka volt, tanított még velünk – pár évvel az iskolák államosítása után – az egykori református és görög katolikus iskola két idősebb tanítója, Pákh Miska és Makay Jóska bácsi, akiktől emberségben, s a falu népéhez való viszonyulásban sokat tanulhattam. Igazgatónk, Baka Bálint a kommunista meggyőződésű értelmiséginek ahhoz a fajtájához tartozott, aki valóban hisz eszméiben, s azok szellemében dolgozik. Megjárta a frontot, sebesülése következményeként bottal, bicegve járt. Elismeréssel nézte kezdeményezéseimet, sohasem érezte, hogy politikailag megbélyegzett ember vagyok. Kemény ember volt, de mindig igazságos, ma is baráti érzelmekkel gondolok rá.

Szüleim nagy csalódására apámat nem tudták tovább foglalkoztatni, március elején felmondtak neki, s átmeneti munkanélküliség után Berentén kapott valamilyen adminisztrációs állást, csak hétvégeken jöhetett haza. Én viszont kezdtem meggyökeresedni életem újabb állomáshelyén, amikor 1956 őszén a forradalom kirobant, majd szabadságharcra terebélyesedett. Volt kezdetleges telepes rádiónk, így Szélföldtanyán is értesülhettünk a budapesti eseményekről. Rám maradt édesanyám akkori kis zsebnaptára, amely örzi tömör, ma már nehezen olvasható bejegyzéseit, érzelmeit; nagyon érdekes ez a távoli visszhang.

Október 21-én, vasárnap még ezt írta: „*Séta Bercivel [apámmal] szép erdőben, gyönyörű idő.*” Másnap apám elutazott. Kedden, 23-án felkiáltójellel jegyezte föl: „*Pestről riasztó hírek. Tüntetés!*” Szerdai kurta mondatai: „*Pesten forradalom!! Gerő lemondott. Kádár, Nagy Imre! Szabadságharc!*” Csütörtökön, 25-én: „*Pestről még mindig nyugtalanító hírek.*” Pénteken: „*Nagy harcok, rengeteg hősi halott. Mindenütt leverik a vörös csillagot. Lelkes hangulat.*” 27-én, szombaton: „*Harcok a Dunántúlon is, senkiről semmi hír. Hősi, történelmi napok!*” Érezte tehát azonnal a megmozdulás jelentőségét. Vasárnap: „*Fegyverszünet, sok izgalom; piros-féher-zöld zászlót varrtam. Dani és Géza [barátom, aki akkor Cigándon tanított] kitűzték. Első déli harangszó.*” Itt jegyez föl csak helyi eseményt, helyi cselekvést. Persze, folyik az élet, a hétfői bejegyzés azzal kezdődik: „*Reggel Agárdon, almát vettem 3,50-ért.*” Így folytatta: „*Megint nincs posta. Lessük a híreket, aggódva várunk.*” Október 30-án, kedden teljesen kitölti a szöveg a kis naptárban rendelkezésre álló helyet: „*Megalakul az új kormány, hősiesen áll a forradalom és általános munkaszünet, míg az oroszok ki nem mennek. Szabad Kossuth-rádió.*” A szerdai rövid bejegyzése is tükrözi lelkiállapotunkat: „*Reménykedünk, csüggedünk. Mindszenty szabad.*” November 1-jén, csütörtökön írja: „*Izgalmas és megható beszédek, versek a hősről, szabadságharcról.*” Pénteken: „*Vallásoktatást kívánják az iskolákban, szép zene és beszéd halottak napjára. Ravasz László. Alakulnak a pártok.*” November 3-án, szombaton először még érződik a reménykedés: „*Megindul lassan az élet Pesten is, hétfőre megkezdődik a munka.*” De a bejegyzés így folytatódik: „*Oroszok körülveszik Budapestet. Záhony felől állandó páncéloszűgás. Kimondták Magyarország semlegességét. Reménykedünk! Mindszenty beszéde.*” És jön november 4-e, vasárnap: „*Záhonyi laktanyát felrobbantották az oroszok. Véres harcok Pesten és vidéken. Nagy Imre segélyt kér. Kormányt lefoglalták.*”

Hétfőn már ez áll: „*A forradalom leverésének híre, szomorú hangulat. ENSZ tanácskozik. Kádár-kormány.*” Kedden pedig: „*Rádióban állandó zene, bús magyar nóták.*” November 7-e, szerda akkor pirosbetűs ünnep volt; ezt írta a naptárba: „*Harcok mindenfelé, nem sokat tudunk, rádió csak zenét közvetít, nemzetközi bizottságot nem engedik be, kilátástalan, szomorú hangulat.*” Csütörtökön: „*Kormány munkára hívja a népet, teljes zűr és bizonytalanság! ENSZ ígéri jövetelét.*” Pénteken estére rendszerint megérkezett apám, most azonban ezt olvasom a november 9-i bejegyzésben: „*Bercit nagyon vártuk, sajnos nem jött, szomorú vagyok, aggódom.*” A sztrájkok miatt közlekedési nehézségek támadtak. Azt is érdemesnek tartotta leírni: „*Észak-Magyarország [a Miskolcon megjelenő megyei napilap] elismeri a kormányt. ENSZ-t nem engedik be.*” Szombaton a két legfontosabb hír: „*Bercitől levél, nem jöhet. Újság hangja felháborító.*” A vasárnapi hangulat sem volt vidám: „*Egvedül Danival, csendes nap, rádiózunk, szomorkodunk.*” Hétfőn, november 12-én ez az első mondat: „*Mosás, szép idő, napsütés.*” De aztán ez következik: „*Pesten megint harcok, rengeteg halott, aggódunk, mi lesz velünk.*” Kedden Sárospatakra utazott anyám, hogy odaköltöző nővéremnek segítsen a berendezkedésben, illetve elhozza magához kis időre unokáját, Katinkát, s szerdán leírja: „*Vasúton bizakodó hangok.*” November 15-i, csütörtöki bejegyzés elmosódott szövegéből csak ennyit tudok kibetűzni: „*Riasztó hírek...*” Pénteken a nagy hideget írja le, illetve: „*Munkás sztrájk a Szabadságért.*” Másnap, szombaton apám hazaérkezett végre. Vasárnapi rövid bejegyzés: „*Felhívások munkára.*” De hétfőn így folytatódik: „*Munka még mindig nem kezdődik. ENSZ semmit sem tesz.*” Szerdán apám vitte vissza Katinkát az anyjához, Sárospatakra. A pénteki napnál ezt olvasom: „*Munkás sztrájk még tart.*” Szombaton nincs bejegyzés, vasárnap viszont

leírja a kiábrándító, szomorú mondatot: „*Kilátástalan helyzet.*” Hétfőn: „*Kádár beszél, semmi jóval nem biztat.*”

A lemondás hangulatát tükrözi, hogy a közélet hírei fokozatosan ritkulnak. A keddi utalásból azt tudjuk meg, hogy sötétbe kényszerültünk: „*Nincs petróleum este.*” Pénteken: „*Bercitől levél, megint nem jön, depresszív hangulat.*” Szombaton is hasonló érzelmek: „*Szomorúság, sötétség, sár, sár.*” Legközelebb december 6-án, csütörtökön olvashatunk fővárosi eseményről: „*Pesten női tüntetés, kormány erősödik, kilátástalanság, sötétség, hideg.*” Érzelmi hullámvész jellemzi a további napokat, bár egyre kevesebb a bejegyzésekben a távol hír. December 13-ánál ezt olvasom, „*Miskolcra nyugtalanító hírek*”, két nap múlva viszont: „*Reménykedő hangulat.*” Azután az év végéig már nincs további utalás a helyzetre. A naptár utolsó bejegyzése: „*Elmúlt a viharos év, a jó Isten oltalmazzon tovább is!*”

Látjuk tehát, hogy az események híre a mi távoli kis világunkban is azonnal visszhangot keltett. Volt ebben a visszhangban öröm a falvakat különösen sújtó politika bukását remélve, volt aggodalom a harcok nyomán a fővárosi emberek, atyafiak miatt, aztán felszínre került a segítőkészség a budapesti élelmiszer-ellátás nehézségeiről értesülve. Megrettentünk a véráldozatok hallatán, szurkoltunk Nagy Imre kormányának, reménykedtünk az ENSZ segítségében, azután meg az iskolában sztrájkoltunk Kádárék kormányának intézkedései ellen tiltakozva. „*Kicsiben*” nálunk is megformálódtak azok a megmozdulások, amelyek Budapesten, s a nagyvárosokban lezajlottak.

Volt tüntetés a forradalom hírére. Az I. világháború áldozatainak emlékművénél gyülekezett a nép, amely a falu közepén, utak találkozásánál kialakított kicsinyke ligetben áll. Nem lehetett tudni, hogy ki szervezi a gyűlést, de gyorsan terjedt a híre, s mi abbahagytuk a tanítást, s a hetedik, nyolcadikos gyerekekkel a közeli iskolából mi is odavonultunk. A cél a fővárosi eseményekkel való szolidaritás kifejezése, a pontokba foglalt követelések melletti kiállás volt. Valaki odalépett hozzám, s arra kért, mondjam el a *Nemzeti dalt*. A bizalom megnyilatkozása volt ez, de engem kissé megriasztott. Mélyen bennem élt még a Rákosi börtönében töltött nyolc hónap emléke, mindössze három év telt el a hortobágyi kitelepítésből való kiszabadulásunk óta. Az suhant át az agyamon, hogy ha most kiállok, ez politikai megnyilatkozás lesz, nem irodalmi est. Így hát egyik legkedvesebb, legügyesebb tanítványomat, Horváth Jóska-t szólítottam magamhoz, s megkértem a vers elmondására. Jóska népes családjával az úgynevezett Házhelyen, a falu szélén, a határórlaktanya közelében lakott. Mondhatnám, hátrányos helyzetű fiúcska volt, de éles eszével, bátor fellépésével, szorgalmával kitűnt osztályomban, s szép jövőt jósoltam, reméltem neki. Minden bizonnyal azért gondoltam épp rá a versmondás igénye kapcsán, mert bíztam képességeiben. De egy aznap reggeli megnyilatkozása is közrejátszhatott ebben. Osztályunk azon az őszön elnyerte azt a kis vörös zászlót, amelyet a nevelőtestület mindig a legfigyelmesebb osztálynak adott, s ott virított a tanteremben a tanári asztalon. Jóska odalépett hozzám, s nyilvánvalóan a forradalmi események hatására azt mondta: „*Tanár bácsi, ezt a vörös zászlót el kellene tüntetni!*” Én akkor azt mondtam neki, hogy megoldoztunk érte, kiérdemeltük, nem kell szégyenkezniük miatta. A kis jelenet azt bizonyította számomra, hogy a forradalom üzenete hamar eljutott az ország minden pontjára, s hogy a legszegényebb családok is együttérzéssel viszonyultak célkitűzéseikhez. Jóska bátran, szépen elmondta a verset, nagy tapsot kapott, elénekeltük a *Himnusz*t és a *Szózat*ot. (Jóska azután Pesten egyetemét végzett, jó nevű közgazdász lett.)

A tüntetés mellett Agárdon is megfogalmazódott az igény az új rend fegyveres védelmének biztosítására. Valaki kiadta a jelszót, hogy vonuljunk a határórlaktanya felé. Én is velük tartottam. Tanulságos jelenetnek lehettem ott tanúja. A laktanya bejáratánál az őrsparancsnok várt bennünket. Valaki beszédet akart intézni a katonákhoz, s elkezdte: „*Kedves Elvtársak!*” De a tömegből hangzó bekiabálás leintette: „*Nincsenek elvtársak!*” Bányász Laci, a falu egyik korcsmárosa, a község pártikára nem messze állt tőlem, s hallottam, amint ő is megismétli: „*Nincsenek elvtársak!*” Mintha ez valami hivatalos megerősítése lenne a megváltozott világnak. Egy szóvivő a parancsnokhoz fordult, s elmondta, azért jöttünk ide, hogy fegyverhez segítsenek bennünket a forradalom védelmében. Ő azonban nagyon okosan ítélte meg a helyzetet, s azt mondta, hogy a fegyver a katonák kezében van jó helyen, nekik az a hivatásuk, hogy helytálljanak, ha szükséges, s ők szavatolják a biztonságot, maguk is a forradalom pártján állnak. Ez a megoldás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Agárdon szélsőséges események nem történtek, véráldozatra nem került sor, s a forradalom leverése után itt kevésbé volt heves a megtorlás. Ezután én onnan hazaindultam, s másnap hallottam, hogy a tömeg az akkor közösségi házként működő Barathy-kastélyhoz vonult, s levették homlokzatáról az ótágú csillagot. Este ott gyűlést tartottak, megválasztották a forradalmi bizottságot, amelynek elnöke dr. Barathy Béla lett. Persze ő és vezető társai megszenvedték később ezt a szerepvállalásukat, annak ellenére, hogy a bizottság fenntartotta a rendet, de nem bántalmazták a Rákosi-rendszer helyi kiszolgálóit.

Sajátos helyzetemből következett, hogy „kivülálló”-ként éltem át azokat a napokat, heteket. Sztrájkoltunk a Budapesti Munkástanács felhívása nyomán, szünetelt a tanítás az iskolában, nem jártam át naponta tanyai magányomból Agárdra. Igaz, ott is megtaláltak azért. Az egyik tekintélyes örhegyi gazda jött el hozzám, s azt kérdezte, ne szervezzünk-e egy kis fegyveres csapatot a budapesti forradalmárok megsegítésére. Máig sem tudom, hogy miért éppen engem keresett meg. Talán mert az örhegyi kis iskola tanítónőjén kívül nem volt ott más értelmiségi a közelben? Vagy tudta valahonnan, hogy a Rákosi-rendszerben elítéltek, s törleszteni valóm van a kommunista hatalommal szemben? Mindenesetre válaszolnom kellett valamit neki. Ebben az esetben nem kellett gondolkodnom a feleleten. Előző nap ugyanis az agárdi görög templom dombjáról hallgattuk a Tisza másik oldalán, Záhony felől bevonuló szovjet tankok zúgását, zörejét, s Agárdra is átszökött néhány záhonyi határőr a szovjet katonák elől, akik megtámadták laktanyájukat. Azt mondtam tehát az örhegyi gazdának, hogy nincs esélyünk az ellenállásra, hivatásos katonáink sem képesek felvenni a harcot a túlerő ellen, ne vállaljunk hiábavaló véráldozatot. Ő ezt megértette, elfogadta. Bennem azonban – aki tízéves koromtól négy éven át katonaiskolás voltam – ott motoszkált egy darabig a kétely, hogy helyesen szoltam-e. Vajon egy általános népfelkelés eredménnyel járhatott volna? Bizonyos vagyok benne, hogy Európa legnagyobb hadseregével szemben: nem. De akkor nem vagyunk árulói azoknak, akik a fővárosban pár napig vállalták mégis az ellenállást? Lehet. Hiszen Görgei sem tudta lemosni magáról azt a bélyeget. Ma úgy gondolom, felelőtlenség lett volna részemről bárkit fegyveres harcra bátorítani abban a helyzetben, a külső, nyugati nagyhatalmi beavatkozás esélye nélkül.

A legszebb élményem azokban az október végi napokban a szolidaritás megnyilatkozása volt. Képzeli el a falusi népesség akkori helyzetét! Szinte teljesíthetetlen beszolgáltatási kötelezettség terhelte mindazokat, akik – bármily csekélyke földcsekn – gazdálkodtak. A „padlássöprések” időszaka volt az, amikor gyakran az emberek, gyerekek szájából szakították ki a falatot, hogy az előírt terménykvótát behajtsák rajtuk. Akadozott az ellátás, a faluban nem lehetett húst venni. Anyám azért tartott baromfit, hogy tojáshoz, olykor húshoz jussunk, mert pénzért nem lehetett beszerezni. Mégis ebben a helyzetben megnyílt az emberek szíve, amikor éhező budapestiekről hallottak. A néhány házból álló Örhegyen, amely 1945-ig a Mailáth család majorja volt, és egykori cselédek lakták, pár óra alatt megtelt egy teherautó a helyiek élelmiszeradományaiból. Tudok gazdáról, aki kisborjút vezetett oda, hogy legyen húsa a pestieknek, baromfit, tojást, lisztet, zsírt hordtak össze önzetlenül a maguk szűkös készletéből, s vitték nemzeti lobogóval az ismeretlen pestieknek. A forradalmi napok legmegragadóbb emléke a nemzet összekapaszkodása lett.

Pedagógus társaimmal arról tanácskoztunk közben, miként újítsuk meg nevelőmunkánkat. Forradalmi követelés volt országszerte a kötelező orosz nyelvoktatás megszüntetése. Az elnyomó szovjethatalom iránti gyűlölet a nyelvre is átsugárzott. Makay Jóska bácsi fölvetette, hogy állítsuk vissza az egykori általános szokást, hogy a gyerekek imádsággal kezdték és zárták a tanítási napot. Próbáltak fogalmazni egy olyan szöveget, amely valamennyi felekezeti szempontjából elfogadható. Kényes kérdés volt ez, nem is támogatta mindenki a testületben. Ekkor álltam elő azzal a javaslatl: vezessük be, hogy egyik nemzeti imádságunk, a *Szózát* első két versszakával kezdjük minden osztályban a napot, hiszen annak szellemisége áthatotta a forradalom irányultságát is. Ezt mindenki elfogadta, s ez a szép szokás évekkel a forradalom leverése után is élt tovább.

Kollégáim különböző érzelmekkel tekintettek a budapesti fejleményekre. Többen féltek a következőkétől, de mindannyiunkban élt a remény, hogy megdől a személyi kultusz, az éles osztályharc alapuló „proletárdiktatúra”, az internacionalista ideológia helyett előtérbe kerül a nemzettudat, javul a szovjet blokkon belüli alávetett helyzetünk. Igazgatónk, Baka Bálint esett át a legmélyebb válságon. Nem az általa vállalt oroszitanítást fenyegető helyzet, hanem a pártban, a kommunizmusban való csalódottsága miatt. Lakásán is beszélgettem vele akkoriban egyszer-kétszer, s az volt a benyomásom, hogy elvesztette a biztos talajt a lába alól. Elmondta, hogy lemond igazgatói tisztségéről, s mihelyt lehetséges, áthelyezését kéri, elhagyja Zemplénagárdot. Így is tett, s hamarosan átadta a vezetést az Agárdon lakó, de azokban az években járási tanulmányi felügyelőként dolgozó Gönczy Berti bácsinak, a falu egykori református kántortanítójának. A nevelőtestületen belül egyébként semmiféle konfliktus nem alakult ki, egységesen sztrájkoltunk egy darabig. Később, a kádári hatalom megszilárdulása után, könyörtelenül levonták fizetésünkéből a sztrájkjal töltött napokra eső bért.

Ma már tudjuk, hogy a megtapasztalt magas hőfokú szolidaritás, elszántság nem győzhetett, szabadságharcunkban ismét magunkra maradtunk, a „szocialista tábor” nem engedett ki szorításából, lényegi segítséget sem a nyugati nagyhatalmaktól, sem az Egyesült Nemzetek Szervezetétől nem kaphattunk. A szovjet tankok és „tanácsadók” segítségével a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány előbb a fegyveres góccokat számolta föl, majd a munkástanácsok erejét törte meg, s Nagy Imréék könyörtelen kivégzésével üzent az egész világnak: nincs kitörés a II. világháború lezárása utáni tömbösödéskből.

Sokunkat állított válaszütra a visszarendeződés. A szovjet tankok és a megtorlás elől 200 ezer ember menekült el az országból, magam is szembesültem a kérdéssel: menni vagy maradni. Angolszakosként leküzdhettem volna a nyelvi nehézséget, Bécsben élő keresztanyám anyagi támogatásában reménykedhettem, s megszabadulhattam volna szépséghibás káderlapomtól. Nagyon hamar eldöntöttem azonban, hogy maradok. Ebben elsősorban a szüleim iránti elkötelezettségem játszott szerepet; nem hagyhattam itt őket nehéz, akkor kilátástalannak tűnő helyzetükben. De pislákoltt bennem az a reménység is, hogy megadatik számomra itthon a választott életpályán való érvényesülés, hiszen az egyetemen már az államvizsga előtt álltam, s meg tapasztaltam Agárdon az első sikereket, a nevelőmunka örömét. Későbbi pályám – minden nehézsége, konfliktusa ellenére – igazolta döntésemet, s bár mindig erősen korlátozott anyagi körülmények közt éltem a külhoni lehetőségekhez képest, meg tapasztalhattam értelmiségi hivatásom sok-sok szépségét.

Falunkban 56-ot nehéz évek követték. 1960 táján nagyarányú, erőszakot is alkalmazó akció indult a parasztság szövetkezetekbe kényszerítésére, aminek következtében a település arculata Zemplén-agárdon is olyan változásokon ment át, amilyenekre a jobbágyszababizottság, majd a földosztás óta nem volt példa. A beszolgáltatást eltörölték ugyan a forradalom egyik maradandó vívmányaként, s történetek hangulatjavító intézkedések, villamosították a községeket, mindez azonban nem lassította a paraszti társadalom gyors és gyökeres átalakulását. Még további négy tanéven át maradtam ott, s iskolai munkám mellett egyik legfontosabb feladatommak azt éreztem, hogy tanítványaimmal összegyűjtem, rögzítem a falu néprajzi jellemzőit, hagyománykincsét, amely azóta teljesen feledésbe ment. A mai agárdiak már csak *Zemplénagárd krónikája* című könyvből ismerhetik meg elődeik életmódját és kultúráját. Aból a könyvből, amelyben 35 általános iskolai tanuló volt a munkatársam 1955 és 1961 között végzett gyűjtőmunkája révén.

1956 ősze azért is emlékezetes marad számomra, mert megismerkedtem egy Agárdon munkába álló, frissen végzett tanítónóval, aki két évvel később a feleségem lett, s aki 58 éven át volt hűséges társam. 1957-ben megkaptam magyar szakos középiskolai tanári okleveletem, 1961-ben végre az angol szakot is befejezhettem, s kétgyermekes apaként megnyílt előttem az út a városi gimnáziumi tanárság előtt.

A forradalom és szabadságharc elbukott, hatása azonban – közvetetten – mégis érvényesült. A harcok, a sortűzek, a megtorlások áldozataira a magyarság nagy veszteségeként gondolunk, a megmozdulás azonban megmutatta egy nemzet erejét, amit figyelembe kellett venni a „konszolidáció” minden kegyetlensége mellett. Magam ezt a nemzeti és népi hagyományok ápolásának kedvezőbb alakulásában, a honismereti tevékenység kibontakozásában, valamint az értelmiségi politikában tett gesztusok formájában éreztem. A közéleti szerepvállalástól még jó ideig óvakodtam, az iskolai munkának éltem. A forradalom és szabadságharc tanulsága abban a meggyőződésben erősített meg, hogy kötelességem a számomra elérhető körben ébren tartani, terjeszteni magyarságunk szellemi értékeit.

Kováts Dániel

Az erdélyi magyarok viszonya a forradalomhoz és azok következményei

Mielőtt arról beszélnék, hogy milyen viszonya volt az erdélyi magyaroknak a magyarországi forradalomhoz, röviden felvázolnám, mi a történések sora a romániai és ezen belül az erdélyi magyarság életében, az azt megelőző időkben.

Azon a tájékon is, a konszolidált 1948-as év után – a román királyt 1948 januárjában kiutasítják az országból és kihirdetik a népköztársaságot – a fiatalok tömegesen tódulnak a nagyvárosokba tanulni. Ez az az időszak, amikor a fiatalság mintha nem látná, vagy nem akarja látni, mi is történik valójában. A sok mindennel „áztatott nemzedék” nem is veszi észre, hogy már 1949-ben elkezdődnek a tömeges leteleztetések, hogy jobb módú zsidó családok ezreit – akik még ki sem heverhették a koncentrációs lágerok borzalmait – újra kényszermunkára hurcolják vagy kitelepítik őket. De kitelepítik a sváb és szász családokat, olyan mértékben, hogy falvak néptelenednek el. Persze nem sokáig maradnak néptelenek, mert román (avas, oltniai és moldovai) szegény falvak lakói foglalják el házaikat, ülnék be javaikba. Románia-szerre, a kötelező beszolgáltatás után, az 1949. márciusi határozat után elkezdődik a mezőgazdaság szocialista megreformálása, melynek fő célja a nagygazdaságok megszüntetése, a papság erejének megtörése, vagyis gőzerővel folyik a kollektivizálás az állami gazdaságok megteremtéséért. Az

erdélyi magyar értelmiség bizonyos csoportjait – köztük sok baloldalt (pl. Kurkó Gyárfást) – sztálini mintára letartóztatják. Ez idő tájt a hatalom roppant heterogén összetételű: egyrészt áll a híthű kommunistákból, akik feltétel nélkül teljesítették a feletteseik parancsait, másrészt (magyar, zsidó, szász stb.) kiválasztott, hatalomvágyó janicsárokból.

Az idő halad, és Sztálin halála után felgyorsulnak az események: 1956 februárjában tartják Moszkvában az SZKP XX. kongresszusát, amely sok változást von maga után a térségben. Ami ebben az időben történik Romániában, elsősorban szovjet mintára és indíttatásra megy végbe – már 1952-ben a Magyar Autonóm Tartomány születése is –, de a lenini kisebbségpolitikát figyelmen kívül hagyják. Az összes törekvés már akkor a nemzeti egységállam megteremtését célozza. A hatalom szemében minden kisebbségi zavaró tényező, amelyet el kell távolítani, vagy be kell olvasztani.

E nagy terv megvalósítására az ifjúság önmagában is veszélyt jelentett, tehát mindent elkövettek, hogy betörjék őket. A felszín alatt nagy erővel kidolgozott tervvel készülnek a kisebbség fizikai és szellemi megtörésére. Horribile dictu – 1956 s minden, ami ezzel kapcsolatos, épp jól jön ezen tervek megvalósításához. Az erdélyi magyarság minden rétegében apró jelek mutatják – sokakat ez reménylően tölt el –, hogy nyitás következik be az életükben. Hiszen már 1956 nyarán tanárok és diákok mehetek Magyarországra tanulmányútra, tapasztalatcserére, sőt, családi látogatásra is. Az 1953-ban megszüntetett lapokat újraindítják, így a *Korunk*, a *Művelődés*, a *Napsugár*, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, a *Tanügyi Újság*, a *Matematika és Fizikai Lapok* ismét megjelenik. Újra szerepelhetnek azok az írók, akiket az előző években a közléstől eltiltottak. Jancsó Elemér Kuncz Aladárról írt tanulmányával jelentkezik, Kós Károly művei újra napvilágot láthatnak. 1956 tavaszán többen támadják Dsida Jenő költészetét – füledt lírájú, öncélú, nacionalista poétának bélyegezve a költőt –, de közlik azokat az írásokat (Panek Zoltán, Páskándi Géza) is, amelyekben megvédik és az életművét méltóan elemzik. Az egyetemeken a diákság reméli, hogy reformokat tudnak bevezetni, csoportosulnak, reformtervezeteket készítenek elő, diákgyűléseket szerveznek. A dolgok tragikumba fordulását végül is a magyarországi októberi események idézték elő, mert a jobbító szándékot október 23-a után még visszamenőlegesen is rendszerellenesnek, mindenekelőtt nacionalistának értékelte a hatalom, s mindenképpen kapcsolatba hozta a magyarországi eseményekkel.

Kitérővel előre bocsátom, hogy ebben az írásban is, de minden e tárgyhoz kapcsolódó munkámban – lett legyen az film vagy könyv –, egyenlő súllyal használtam a kordokumentumokat, kollégák írásait és az oral historyt. Az elmúlt években már számtalan mű sorjázik ebben a témában, de szerintem hiba csak az akkori pártjelentéseket, börtönjelentéseket, valamint egyéb kapcsolódó okiratokat figyelembe venni, mint ahogy az is hiba, ha csupán az oral historyt vesszük alapul.

Október 23–24-én és 25-én az erdélyi magyarság csak a rádióból értesült az eseményekről. Telve félelemmel, ugyanakkor valami megmagyarázhatatlan várakozás teli örömmel, zümmögött minden erdélyi magyar, az iskoláskorútól a aggkorúig, szerte Erdély minden zugában. Mint mindig, most is a fiatalok lelkesülten az egyetemeken reformterveket dolgoznak ki, a kolozsvári képzőművészeti, a Bolyai Egyetemen, a Temesvári Műszaki Egyetemen. Verbálisan meg sem említi senki a magyarországi eseményeket, de a szolidaritás szelleme áthatja őket, úgy a magyar, mint a román diákságot. Ennek ellenére október 26-án a Babeş Egyetem rektora, Raluca Ripan egy tanszemélyzeti közgyűlésen már arra figyelmeztette a román egyetemi ifjúságot, úgy legyen szolidáris a magyar forradalommal, hogy annak követelései között szerepel Erdély visszacsatolása is. Eme kijelentés célját – aminek semmilyen valószínűsége nem volt – mi sem magyarázza jobban, mint az a tény, hogy amikor Romániában kiélezett helyzet van, a hatalom minden alkalommal beveti az „*Erdélyt vissza!*” varázsszavakat, amivel a közvéleményt a magyarok ellen tudja fordítani.

Új vagy talán nem is új vélemények kaptak lábra, miszerint tévhit az, hogy volt romániai '56 vagy erdélyi magyar '56. Mielőtt az események sorát felidézném, elmondom: jómagam bejártam fél Romániát a Bánáttól, Biharon, Máramaroson, a Mezőségein és egész Székelyföldön, majd Bukaresten át, mint egy pókhaló, úgy hálózta be ezeket a tájakat az 1956-tal kapcsolatos történetek, megélt szenvedések, örömek és bánatok emlékezte és az ezer meg ezer kordokumentum. Tehát, ha voltak is perek, melyek valójában nem a magyarországi eseményekhez kapcsolódtak, *számtalan per kizárólagosan oda kapcsolódik, igenis volt romániai 1956, magyar is, román is, akár tetszik, akár nem egyeseknek, tessék tisztességgel utána járni!*

A teljesség igénye nélkül sorjázom az eseményeket és a korszakhoz kapcsolódó történeteket, részletesebben arról beszélek, ami a Bolyai Egyetemhez kapcsolódik. 1956. október 24-én az RMP Központi Bizottsága határozatot hoz arról, hogy a vidéki pártmunka megerősítésére a nemzetiséglakta tartományokba kiküldik a KB néhány tagját, köztük Miron Constantinescut Kolozsvárra, kiküldött volt L. Rautu, Fazekas János és Nicolae Ceausescu. A határozat 13. pontja: „*Haladéktalanul dolgozzák fel a*

magyarországi eseményeket a Babeş és a Bolyai Egyetemen a pártszervezetek keretében.” Képzőművészeti Főiskola diákvezetői október 23-án úgy döntenek, hogy az egyetemi autonómia kérdésében diákgyűlést tartanak 24-én, a gyűlés szervezői Balázs Imre és Tirnovan Aristid Vid. A forró hangulatú ülésen öt pontba foglalták kéréseiket, majd hozzászólások voltak, Szécsi András csupán annyit mondott: „Eleget beszéltek a tanáraink, most engedjék, hogy mi is beszéljünk.” Mindeközben a Mátyás-ház – ahol a főiskola volt – már sűrű szekuritátés kordon vonta körül. Másnap reggel, 25-én Balázs Imrét és Tirnovan Ari Videt letartóztatják és a 327.§ értelmében (nyilvános izgatás) Balázst 7 év fogházbüntetésre, Tirnovánt 5 év fogházbüntetésre ítélték, Szécsi Bandit azért az egy mondatért az ország minden főiskolájáról és egyeteméről kitiltották.

1956. október 30-ára a temesvári egyetemek valamennyi karának diákjai gyűlést rendeztek, ahol felolvasták azt a memorandumot, amelyben 12 pontban foglalták össze kéréseiket és számon kérték az egyetem vezetőitől és tanáraitól a budapesti események félremagyarázását. Jószerevével véget sem ért a diákgyűlés, amikor már tankokkal és páncélozott járművekkel, rohamsisakos katonákkal és szekuritátésok százaival körbefogták őket. A Securitate vezetője egy listával jött, akik ezen a listán voltak, terepjáróval egyenesen a Securitate épületébe vitték, a többi diákot teherautókra tették és elvitték a becskerek-i laktanyába, szigorú őrizet mellett. Másnap néhány száz egyetemi hallgató a lánykollégiumhoz ment, követelve társaik kiszabadítását, ezeket a diákokat is összefogdosták és teherautókon Becskerekre és Lipovára vitték és folytatták a diákok utáni hajszát. Az Orvosi Egyetemen éhségsztrájk volt, fegyveres katonákkal és tankokkal körbefogták őket, végül szétlőtték az egyetemet, sérülés nem volt. Súlyos verésekkel tarkított vallatás után 15 nap alatt elítélték az első nyolcat, majd december 15-én még 21-et, összesen 29-et, majd még két diákot és egy tanárt. A 327.§ alapján ítélték el őket 8 év és 5 év közötti börtönbüntetésre és kényszermunkára.

Dr. Horváth Miklós hadtörténész szavait idézem, ezeknek a napoknak pontosabb megértéséért: „Romániában állomásozott a forradalom idején egy önálló szovjet hadsereg és ennek a hadseregnek a Temesváron állomásozó hadosztályát riadóztatták már október 23-án az esti órákban. Ez a hadosztály egy gépesített hadosztály, 24-én átlépte a határt, majd 25-én bevetették ezt a hadosztályt Budapesten. Fő feladata, hogy Dél-Pesten, ide tartozik a Corvin köz és környéke, hajtson végre karhatalmi feladatokat, a fegyveres felkelő csapatokat szigetelje el, illetve semmisítsék meg. Ezzel párhuzamosan ugyanúgy, ahogy Csehszlovákiában, Romániában is a Néphadsereg erőit harcászóhelyre helyezték, elsősorban az volt a feladatuk, hogy megakadályozzák a forradalmi erők átjutását, illetve a forradalom »exportját« Romániába. Ezen túl, pár nappal a forradalom kitörése után a román politikai vezetésben reális célként fogalmazódott meg, hogy támadó csapatokkal vegyenek részt, tehát magyar területre lépve a magyar forradalom leverésében. A román politikai vezetés ajánlatát a szovjet politikai vezetésnek meg is tette, tulajdonképpen november 3-ára virradóig nyitott kérdés volt az, hogy román csapatok is részt vesznek-e a szovjet csapatok oldalán a magyar forradalom vérbefojtásában. Az, hogy ez nem történt meg, tulajdonképpen Titónak köszönhető – mint ismert –, a szovjet vezetés, Hruscsovval az élen, november 2-ről 3-ra virradóra tárgyalt Titóval és a jugoszláv vezetéssel Brioni szigetén, ahol Hruscsov felvetette, mit szólnának a jugoszláv vezetők ahhoz, ha román csapatok is részt vennének a forradalom leverésében. Tito elzárkózott ettől, és javasolta, ha már bekövetkezik az újabb támadás – ezzel a támadással a jugoszláv vezetés is egyetértett –, akkor azt a szovjet erőkre támaszkodva hajtásák végre. Nem lenne kíváncsi az, hogyha román csapatok Magyarország területére lépnének. Ekkor került le napirendről az, hogy román csapatok támadást hajtsanak végre Magyarország ellen. Viszont erre a támadásra készültek a román erők, éppen ezért nem tartom kizártnak azt sem, hogy bizonyos támadáshoz szükséges felderítési adatok beszerzése céljából román felderítő erők tevékenykedhettek Magyarországon is. Katonaként nem tudom elképzelni a támadást úgy, hogy ehhez megfelelő felderítési adatokkal a román haderő ne rendelkezett volna.”

Október 24-én a Bolyai Tudományegyetem történelem–bölcész karának diákszövetségi alakuló ülésén vezetőségválasztást tartanak. Itt kap bizalmat Várhegyi István, Nagy Benedek, Kelemen Kálmán, Koczka György és Gyöngyösi Gábor – ők lesznek a Diákszövetség azon vezetői, akik az új programtervezetet kidolgozzák. Ekkor kéri fel Páskándi Gézát, hogy írja meg elképzeléseit az új egyetemi reformról és szólaljon föl a következő ülésen.

November 1-jén Kolozsváron a Házsongárdi temetőben Dávid Gyula egyetemi tanársegéd és az általa vezetett évfolyam diákjai leróják kegyeletüket az elhunyt írók előtt. Tőlük függetlenül, ám rokon-szenvezve a magyarországi forradalommal, a diákság más csoportja is felkeresi a magyar írók és művészek sírjait, ahol élénkekl a magyar Himnusz, és Bartis Ferenc szaval. A Securitate körbefogta a temetőt.

November 4-én a szovjet csapatok támadást indítottak Budapest ellen. Kolozsváron a Várhegyi István vezette diákszövetségi vezetőség még az egyetemi reformokról tárgyalta. A megbeszélések november közepéig tartottak, amikor 17-én elsőként Várhegyi Istvánt letartóztatták. Ezzel elindult a lavina, 18-án és 24-én letartóztatják Kelemen Kálmánt, Koczka Györgyöt, majd Nagy Benedeket. 1957. március 2-án megszületett az ítélet: Várhegyi István 7, Nagy Benedek 5, Kelemen Kálmán és Koczka György 3–3 év börtönbüntetést kapott a 327.§ alapján.

A kolozsvári és a marosvásárhelyi Írószövetség összehívta az írókat, hogy aláírjanak egy közös elítélő nyilatkozatot, mely szerint a magyarországi forradalom ellenforradalom volt, Kolozsváron Páskándi Géza, Marosvá-sárhelyen Székely János ezt nem írta alá. 1957. március 11–12-én Bartis Ferencet és Dávid Gyulát, 19-én Páskándi Gézát letartóztatják. Mindannyiukat a 327.§ alapján ítélik el 6 és 7 év letöltendő börtönbüntetésre és kényszermunkára. (A perek lefolyásának taglalására itt nincs hely és idő, de megjegyzendő és el nem felejtendő a kínzásokkal tarkított kihallgatások szörnyűsége, amit minden érintett elszenvedett az 1964-ig tartó persorozatok alatt.)

1957-hez két nagy per kapcsolódik, melyeket a hatalom a magyarországi eseményekkel kapcsol össze, de valójában attól teljesen függetlenek. Dobai István és köre az erdélyi magyarok kérdését lakosságserével szerette volna megoldani, egy memorandumot írtak, amit a magyar és a román kormányhoz is el akartak juttatni, hogy hivatalosan kerüljön az ENSZ-hez. 1957-ben letartóztatták őket – Dobai és Varga László életfogytiglanit kapott, ketten meghaltak a börtönben. Szoboszlai Aladár katolikus pap egy Duna melléki Confederaíot szeretett volna: keresztény–munkás román–magyar uniót. Társai voltak Bukaresttől, Temesváron, Pécskán át Székelyföldön is, elsősorban Csíkszeredában. A letartóztatások 1957-ben történnek, 57 személyt állítottak bíróság elé, 10 halálos ítélet, a többiek összesen 1200 évet kaptak.

1958 februárjában a Kádár János vezette magyar párt- és kormányküldöttség hosszú látogatást tesz Romániában, több várost is meglátogat, így Marosvásárhelyt is. Marosvásárhelyen a helyi párt és állami szervek vezetői és az ünneplő tömeg fogadta. A Simon Géza Gyárban tartott nagygyűlésen a következőket nyilatkozta Kállai Gyula: *„Hangsúlyozzuk, hogy Romániával szemben semmilyen területi követelésünk nincs, mert az a véleményünk, hogy Magyarországnak van elegendő földje és lakosa, hogy a szocializmust építhesse, és jó testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel, közösen építhessük a szocializmust.”* Február 26-án Bukarestben Gheorghiu Dej és Kádár János aláírták a román–magyar közös egyetértési nyilatkozatot. Kádár látogatása, nyilatkozatai és az aláírt szerződés azt jelentette a román párt vezetésének, nem kell tartania attól, hogy a magyar vezetés beleszól a magyar kisebbség ügyeibe, *horribile dictu* megvédi őket, így a román vezetés szabad kezet kapott. Nem véletlen, hogy ezt követi a romániai magyarok nagy letartóztatási hulláma, az igazán kemény elítélések és az ítéletek végrehajtása, köztük sok halálos ítélet is. Nem véletlen az sem, hogy a következő évben megszüntetik a Bolyai Egyetemet – a Babeş Egyetemhez való kapcsolás fedőneve alatt –, és folytatódnak a magyarellen es intézkedések minden területen.

Sok fiatal elindult, hogy segítse a magyar forradalmat, át a határon, ahol elfogták és elvitték őket a sok letartóztatás miatt zsúfolásig megtelt Szamosújvár börtönébe. Az embertelen körülmények miatt a rabok fellázadtak 1958. június 13-án (vagy 14-én), parancsra az öök gépfegyverekkel beléjük lőttek, kiterelték a rabokat, akik bokáig tocsogtak a vérben, majd válogatott kínzások következtek. 1957–1962 között, csak Szamosújváron, kínzások következtében 216 ember halt meg, de az adatok hiányosak. A 1960 után, a Duna-delta táborokban elhunyt rabokról sincs pontos adat, ami van, az is pontatlan.

1958 nyarán a szovjet csapatok kivonulnak Romániából. Kolozsváron a Bolyai Tudományegyetem tanárait, Varró Jánost és Lakó Elemért, valamint Péterffy Irén, Vastagh Lajos és Pál Lajos egyetemi hallgatókat letartóztatják. Az ítéletre 1959 tavaszán kerül sor, a vád: egyetértettek az 56-os események eszméivel, szervezkedtek a népi demokrácia ellen. Ez volt az utolsó lépés, hogy 1959. február 22-én megszüntessék a Bolyai Tudományegyetemet azzal az indokkal, hogy az önálló magyar egyetem a szeparatizmus melegágya, akadály a testvériség útjában, tehát a magyar nacionalizmust szolgálja. Azon az ülésen, ahol bejelentették ezt a döntést, Nicolae Ceausescu elnökölt. Mindezek ellen tiltakozásul, elkeseredésükben Szabódy László, az egyetem rektora, Csendes Zoltán és felesége, valamint Molnár Miklós egyetemi tanár öngyilkosságot követtek el.

A református és az evangélikus lelkészek, valamint teológusok 1958-as letartóztatása az egyházellenes hadművelet egyik momentumá volt. Letartóztatások tömege következnek most, ezeknek a pereknek fő vádpontja a magyar forradalommal való szolidaritás. EMISZ (Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége): 77 letartóztatott – köztük kiskorú is –, a Homoród menti unitárius papok, elsősorban Nyitrai Deák Berta és családja, a SZIT (Székely Ifjak Társasága), a Fekete Kéz, a csíkszeredai diákok, a marosvásárhelyi röpcédulások és még sorolhatnám. A SzVISZ Nagyváradhoz, pontosabban Bihar megyéhez kötődik, a

letartóztatások 1960-ban kezdődnek, 59 letartóztatott, ebből 4 felnőtt, a többi fiatalkorú vagy éppen elérte a 18-ik évét, a per 1961 végén ér véget. Az utolsó per az 1964-es általános amnesztia után történik, és ugyancsak a magyarországi 56-tal hozzák kapcsolatba. Törvény ide vagy oda, megtették. A per ebben az esetben is Katonai Törvényszéken folyik, fő vádlott Török József és társai 12-en álltak a vádlottak padján, mert reménykedtek és hittek a magyarországi forradalomban. Török Józsefet és Török Istvánt 12 év kényszmunkára ítélték, 1974-ben szabadultak.

Ha bele is gondolunk, fájdalmas visszaemlékezni egy erdélyi magyarnak – de bárkinnek, akiben létezik együttérzés – az 1956-hoz kapcsolódó történetekre. Olyan, mint egy beteljesületlen szerelem, a szabadság iránti szerelemé.

Páskándiné Sebők Anna

Bács-Kiskun 56/60

2016. október 18–19-én a kiskunfélegyházi városháza dísztermében *Bács-kiskun 56/60* címmel rendezte meg a Kiskun Múzeum, az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára és a Kecskeméti Katona József Múzeum az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékkonferenciáját.

Minden történeti emlék annyira marad meg a nemzet emlékezetében, amennyit a nép megőrökit és megőriz a szívében belőle. Ezért is volt érdekes és emlékezetes a kiskunfélegyházi múzeum által koordinált történeti, történeti néprajzi konferencia.

1956-ban állandósultak a válságjelenségek. Csökkent a beruházás mind az iparban, mind a mezőgazdaságban, visszaesett az ipari termelés. Már az előző év végétől akadozott a kenyér- és a hússzállítás, a boltok előtt több száz fős tömegek vártak az alapélelmiszerekre. A szőlő-bortermelők életét a tagosítások ügye is keserítette. A legnagyobb agrármege tragikus helyzetét a kötelező beszolgáltatások sújtották a legjobban, a padlássöprések, a jegyrendszer, a kilátástalanság, a kulákperek sokasága és az ország függetlensége iránti óhaj egybekovácsolódott az országos elégedetlenséggel, a forradalmi hangulattal.

Nem véletlen, hogy a helytörténeti előadások mellett azok voltak igazán érdekesek, amelyek a generációk egymás mellett élését, a családi krónikák és ismeretek fennmaradását mutatták. Ezek az előadások az élményszerűség mellett azt a történeti néprajzi módszert mutatták, ami a polgárisultabb Nyugat-Európában már évtizedek óta egyféle vizsgálati modellt jelentett, vagyis az ún. háromgenerációs vizsgálatokét. Ez a módszer együtt vizsgálja a nagyszülőket, a szülőket és a gyerekek életét, változását, egymásra gyakorolt hatásait.

Eddig szinte kizárólag csak levéltárosok, történészek foglalkoztak a legújabb kori történeti kérdésekkel, így 1956-tal is. Pedig ma már látszik, hogy igazán élményszerű és körültekintő eredményt az életmódvizsgálatok, a művelődéstörténeti vizsgálatok, a néprajzi kutatások érik el. Ma már a terménybeszolgáltatás és a parasztság ezerféle megszorításának XX. század közepi vizsgálatát a legújabb néprajzi témafeldolgozások is zászlaikra tűzték. Miért ne lehetne ezt 1956 kérdésének vizsgálatánál is elképzelni? – tehetnénk fel a kérdést a nagyszámú politikatörténeti, hadtörténeti kutatás és eredmény mellett.

A választ ékesen bizonyítva adta meg a *Bács-Kiskun 56/60* című, a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum által szervezett konferencia. Már az eleje sokat sejtetett, amikor Lezsák Sándor életrajzi visszaemlékezés formájában tartotta meg nyitóelőadását. A mindennapok forradalmára hívta fel a figyelmet, amit ő is átélt 1956 őszén. Mint költő, négy verset is elmondta, ezzel még inkább alátámasztva előadását. Kőfalviné Ónodi Márta egy középiskolás forradalmárról, a sok viszontagságot megélt Fekete Pálról, valamint kiskunfélegyházi tevékenységéről tartott előadást. Gyenesei József mutatta be az 1956-os károsodást a megyei levéltárban, eddig ismeretlen fényképeket vetítve. Félelmetes volt Nánási László megyei főügyész előadása a Rákosi-rendszer büntetőjogáról. Ezután következett az egyik legérdekesebb konferencia-blokk. Romsics Imre kalocsai néprajzos múzeumigazgató előadásával: *Az elfelejtett és az elképzelt 1956 Kalocsán és a valamikori szállásain* címmel, illetve Mészáros Márta kiskunfélegyházi néprajzos múzeumigazgató előadása: *A pedagógusok szerepvállalása Kiskunfélegyházán 1956 októberében, Tarjányi Ágoston és társai pere alapján* címmel. Mindkét előadás az egyén és a közösség szerepét, a visszaemlékezők egyéni és kollektív tudatát kutatta. Néprajzusként, eredeti közgyűjteményi (múzeumi, levéltári) dokumentumok alapján és az emberi emlékezet fókuszálása segítségével. Ezek az előadások is a két-három generációs vizsgálatnak megfelelően a felelősségre, az önállóságra, a visszaemlékezések forrásértékére, a dokumentumok forráskritikájára, értelmezésére hívták fel a figyelmet.

Szakál Aurél kiskunhalasi néprajzos múzeumigazgató topográfiaiilag igyekezett rekonstruálni a halasi sortűzet, és bemutatta az ennek helyén emelt emléktáblát. Eszik Veronika doktorandusz (ELTE) nagyapja 1956-os történetét dolgozta fel példamutatóan, jelezve, hogy a levéltárban kutató néprajzosok és az oral history módszerével dolgozó, 2–3 generációt kutató történészek külön-külön is, de akár együtt is milyen eredményeket tudnak felmutatni. Adott esetben Eszik Lajos szerepvállalásáról.

Ezek az előadások azért is nagyon érdekesek voltak, mert bár nem tipikus néprajzi témát dolgoztak fel, de a parasztságra, a vidék népességére ható tényezőket, illetve az erre adott szubjektív és objektív, valamint csoportos válaszokat figyelhetjük meg, egyféle tömeg-pszichózis kialakulását és végkifejletét. Az emberi-paraszi morál határát és a terror különböző fajtáira adott paraszti válaszokat tudhattuk meg a néprajzi szemléletű előadásokból.

Kozma Huba a kiskunmajsai néptéletről és megtorlásról a visszaemlékezések alapján, Hajagos Csaba Imre a kiskunmajsai megtorlás egyik áldozatának, máig nem rehabilitált tagjának, kömpöci Turi Mihálynak a 31 évig tartó kálváriáját mutatta be. Kovács István József a szépen, saját verseivel szemléltetett előadásával a tiszakécskei repülő sortűzről emlékezett meg. A kiskunfélegyházi Mayer házaspár (László és Lászlóné) a nagy karriert befutó Gyurkó Lajos tábornokról tartott érzelmfűtött előadást *'56 egyik hóhéra* címmel. A múzeumpedagógia és a közönségszolgálat feladatairól tartotta meg előadását *Emlékezetpolitika és a kommunikáció: a kiskunmajsai 56-os emlékhely* címmel Nahimi Péter, a kiskunmajsai Pongrácz Gergely által életre hívott 56-os Múzeum kurátora.

A kétnapos konferenciát a kiskunfélegyházi városháza dísztermében az *1956 emlékezete* című diák-pályázatok eredményhirdetése, a diákok bemutatkozása és a Kiskun Múzeum kiállítástermében a *Bács-kiskun 56/60* című kiállítás megnyitása és Hajagos Csaba Imre történész értő kalauzálása mellett megtekintése követte.

A programért elismerést érdemel a Kiskun Múzeum kollektívája és annak néprajzos igazgatója: Mészáros Márta. A konferencián résztvevőknek az volt a véleménye, hogy az ilyen nagy állami ünnepeket a személyes és családi visszaemlékezésekkel, a néprajz módszereivel lehet igazán szemléletessé tenni!

Csoma Zsigmond

A szabadság kódjai

A „Jelek és jelképek a függetlenség jegyében” című kiállítás a Néprajzi Múzeumban

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára rendezett kiállítás alapkoncepciója levéltáros-történészről ered, aki az említett történelmi eseményekkel kapcsolatos kutatási eredményeire támaszkodva fontosnak vélte a polgári szabadságjogok küzdelmeinek párhuzamaira, a szabadságvágyból eredő közös szimbólumválasztásokra, történelmi áthallásokra felhívni a figyelmet. Az ötletet forgató-könyvvé kidolgozó történész-muzeológus a nemzeti és forradalmi jelképek jelentésének és szerepének kiemelésével tette látványossá és közérthetővé a kiállítást. Az Országgyűlési Múzeum felkérésére a Néprajzi Múzeum adott otthont a tárlatnak, melynek megvalósulását az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára létrehozott Emlékbizottság támogatta.

A kiállításban vezérmotívumként jelenik meg az 1848–49-es szabadságharc eszmeiségével való azonosulást kifejező, az 1956-os forradalom által nominált, s egy pillanat alatt szimbólummá „avatott”, a korona minden formáját nélkülöző *Kossuth-címer*. A tárlat bemutatja a hatalmat szimbolizáló, törvénybe foglalt hivatalos nemzeti jelképekre (címerekre, zászlókra) és azok kiragadott részleteire reflektáló közösségi, vagy egyéni cselekvésmozzanatokat a két meghatározó függetlenségi mozgalom felfokozott pillanataiban. A Néprajzi Múzeum a saját gyűjteményeiből válogatott címeres és kultusztárgyival nem közvetlenül a történelmi eseményeket kommentálja, de rámutat azok megélésének, társadalmi utóhangjainak tárgyasult elemeire, a valós függetlenségvágyból fakadó motívumképzéstől a nemzeti jelképek széles körben elterjedt, közkeletű ornamenssé válásáig.

Számos közgyűjtemény nyújtott komoly segítséget dokumentumok és tárgyak kölcsönzésével, míg a Nemzeti Emlékezet Bizottsága által megszólított '56-os szervezetek a veteránok és magángyűjtők relikviáit emelték a kiállításba.

A rendelkezésre álló rendkívül rövid idő alatt a közgyűjteményi műtárgyak mellett számos, a nagyközönség előtt eddig ismeretlen történelmi ereklye került a felszínre. Köztük az '56-os nemzetörjelvények verőtöve, a forradalom mártírjává vált Pálínkás (Pallavicini) Antal őrnagy nemzetiszínű karsza-

Részlet a kiállításból (Sarnyai Krisztina felvétele) Részlet a kiállításból (Sarnyai Krisztina felvétele)

agja, vagy a Melbourne-ben olimpiai bronzérmet nyerő úszónk, Tumpeck György által megőrzött, az olimpikon öltözetéről megmentett gyászszalagos Kossuth-címer. A tárggyűjtés során az Országgyűlési Múzeum birtokába került egy ritka, '56-os lyukas zászló, a belőle kimetszett Rákosi-címerrel, melyet Martfűn őriztek meg, és egy óbudai ház padlásáról előkerült, majd régiségkereskedőtől megvásárolt Kossuth-címeres zászló. Utóbbi a Néprajzi Múzeum gyűjteményét gyarapítja.

A látogató elmélyedhet a két forradalom nemzetőrségének hasonlatosságában és láthatja a korhoz igazodó különbségeket. Az alapvetően a szimbólumok látványvilágára épülő, gyors befogadást lehetővé tevő kiállítás ugyanis rendelkezik egy gazdagabb tartalmat hordozó szinttel is, amely az érintőképernyős monitorok használatával tárható fel. Itt találkozhatnak a forradalmi tömegekkel is, s a képek pontosan dokumentálják a két forradalom szimbolikájának közösségét. A szimbólumok '56-os jelentőségét talán legjobban azok a röpcédulák fejezik ki, amelyeket a forradalom leverése után békési diákok készítettek a szabadságvágy „kódjaiként”. Büntetőperük bünjeleiként maradtak ránk, ahogyan az ügyészség kartonra ragasztotta azokat. Egy válogatás eredetiben, többségük digitálisan, az érintőképernyőn tanulmányozható.

A kiállítás egyik vezérmotívuma az úgynevezett *Kossuth-címer*, amely az 1956-os forradalom legfontosabb jelképe lett. A szimbólummá válás előzményeit is bemutatja a tárlat a megelőző korok címeralak-változatainak bemutatásával. Magyarorszáig ősi címere középkori elemekből alakult, amit a Szent Korona fogott össze. Az a Szent Korona, amelyre megkoronázásakor az uralkodó esküt tett Magyarországnak törvényeinek betartására kormányzása során. Ezáltal az uralkodói hatalom és a nemzeti egyetértés jelképe is volt. Ez a harmónia bomlott fel a szabadságharc során, a magyar törvények figyelmen kívül hagyásával kioroszakolt uralkodóváltás, illetve a magyar függetlenségi nyilatkozat és a Habsburg-ház trónfosztása következett. Ezért került le a címerrel 1849 tavaszán a korona, helyére a fegyverrel kivívott közszabadság szimbólumaként babérkoszorúval díszített szabályát illesztették.

Az 1946. február 1-jén még a polgári demokrácia viszonyai között kikiáltott köztársaság, az 1848-as forradalom örököseinek tartva magát, az ország hivatalos címerévé az úgynevezett Kossuth-címet, a korona nélküli magyar nemzeti jelképet nyilvánította. A mindössze három évet megélt címet a kommunista szimbólumokból összeállított új jelkép váltotta fel, amelyet azonban a győztes forradalom elvetett, s visszatért a Kossuth-címerre. A címer a forradalmat támogató magyar harckocsik páncélzatára festve, a legkönnyebben dekódolható jelzésként jelent meg. Az ellenállást kifejezve terjedt a forradalmi szervezetek röplapjain, plakátjain, igazolványokon és ruházaton. Villámgyorsan felkerült a fővárosi és vidéki sajtó címlapjaira, ezt hangsúlyozzák a tárlat egyes részletei dokumentumokkal, fotókkal, eredeti tárgyakkal.

A címerábrázolások kérdésköréhez a Néprajzi Múzeum saját gyűjteményeinek tárgyaival kívánt hozzászólni, amikor koronás nemzeti címet, vagy történetesen korona nélküli címet ábrázoló tárgyakat válogatott a kiállításba. Az 1848–1849-es forradalom foglalta törvénybe először nemzeti szimbólumainkat, és az 1848. évi XXI. törvénycikk mondta ki, hogy „*A nemzeti szín és az ország címere ősi jogába visszaállíttatik.*” E szimbólumok hamarosan a szabadságharcra mozgósító erővé váltak, majd az önkényuralom idején a nemzeti ellenállás jelképei lettek.

A XIX. század végi, XX. századi népelet tárgyi emlékein a koronás címer ábrázolása jelenik meg leggyakrabban, különösen a reprezentatív tárgyakon és a megrendelésre készült pásztorfaragásokon.

A levél- és virágminták közé foglalt faragott, vésett, hímzett országcímer egyes történelmi korszakokban kétségkívül a nemzeti érzelmet hangsúlyozta, de a koronás (ritkább esetben a korona nélküli) címer sok más jellemző motívum társaságában a népi tárgykultúra díszítményeinek szerves alkotó-

elemévé vált. Előkép gyanánt különböző nyomdai termékek, mintakönyvek vagy elődök által készített címeres tárgyak szolgáltak, amelyek egyéni átvétele az alkotás során számos sajátos kompozíciót eredményezett a címerpajzs belső mezőinek megjelenésében, a korona megrajzolásában, a címert tartó alakok, címerállatok egészen sajátos megfogalmazásában, sőt, nemegyszer virággá stilizálódott a szűrhimzések.

A kiállítás külön hangsúlyt fektet a forradalmi-nemzeti jelképek továbbélésére, a hétköznapi életben való megjelenésére. Ahogyan 1848 és 1956 között – ha időnként a hatalom önkénye, a diktatúra szorítása a felszín alá is kényszerítette – mindvégig jelen voltak és fejlődtek sok évszázados gyökerekkel rendelkező nemzeti jelképeink, szimbólumaink, s „a szabadság kódjaiként” ivódtak a magyarok lelkébe. Csak értük kellett nyúlni, hogy biztos igazodási pontot nyerjenek a kommunista diktatúra valóságát megtapasztaló tömegek, akik keserűen csalódva egy jobb életet, sőt, „megváltást” ígérő, rájuk erőszakolt ideológiában kirobbanó erővel vetették el, vagy a szó szoros értelmében vágták ki a meggyűlölt idegen jelképeket. Mert mindkét forradalomban a zászlók hordozták a legfontosabb szimbólumokat. De miként maradtak ránk leveretésük ellenére is ezen szabadságküzdelmek zászlói, amelyeket most a kiállításban csodálhatunk meg?

A forradalom és a szabadságvágy jelképeként tekintett honvédzászlókat a győztes hatalom igyekezett birtokába keríteni, hogy megsemmisítse azokat. Rejtegetésükért elvileg halálos ítélet is kiszabható volt, így megmentésükre többnyire azt választották a fegyverletételeknél, hogy feldarabolták és az alakulat legmegbízhatóbb tisztjei, altisztjei vitték el magukkal. Élt bennük a remény, hogy adott alkalommal újra összegyűlve az összerakott zászló alatt induljanak harcba a szabadságért. Ez hiábavaló ábránd maradt, de a XIX. század végén volt néhány próbálkozás egy-egy zászló összerakására, ami azonban egyetlen esetben sem sikerült teljes mértékben. Az Aradi Ereklyemúzeum és a Hadtörténeti Múzeum is őriz ilyen darabokban megmentett csonka zászlót. Megbecsülésükre jellemző, hogy a 49. honvédzászlóalj zászlóközepét az Amerikába emigráló Grisza Ágoston mindvégig magánál őrizte világutazásai során, s 22 év után is hazahozta. A család féltett kincse lett, amit az aggkorára egyedül maradt unoka 1980-ban adományozott a Hadtörténeti Múzeumnak. Kedvezőbb helyzetben voltak a Komáromban harcoló alakulatok zászlói, mert a védők büntetlenséget tudtak kicsikarni, így ott több parancsnok is megkockáztatta a zászló magával vitelét. Így menekült meg a kiállításban bemutatott 15. honvédzászlóalj zászlaja, amelyen még az alakulat 1849. augusztus 3-i diadaláért feltűzött kitüntetés is megtalálható. Hasonlóan maradt meg kitüntetésestől a szabolcsi 48. honvédzászlóalj zászlaja, amit Rakovszky Samu ezredes öltözete alatt a testére csavarva menekített haza, hogy a diadal babérágával díszített kitüntetéssel „megkoszorúzza” adja azt át az adományozó zászlóanyának, Beck Paulinának, a forradalmi főispán-kormánybiztos Dégenfeld Imre gróf feleségének. A hatóságok által megfigyelt család valódi veszéllyel dacolva, ismétlődő házkutatások közepette rejtegette 12 éven át a nemzeti ereklyét a nyírbaktai kastélyban, hogy 1861-ben, a politikai olvadás első biztató jelére odaadják az alakuló honvédegyletnek. Ma a Jósa András Múzeum legféltettebb tárgyai közé tartozik. A zászló elrejtésének legeredetibb megoldását az egyik vadászalakulat zászlójánál alkalmazták, ahol egyszerűen behajtogatták a zászló szegélyét, hogy ne látszódjanak a nemzetiszín lángnyelvek, majd üvegezett keretbe helyezték a hátlappal kifelé és egy máramarosi falucska templomába helyezték oltárképként, hiszen a honvédzászlók hátlapja Szűz Mária képét hordozta. A kutakodó szem nem is tételezte fel az oltárképben az elrejtett honvédzászlót, amihez persze kellett az összetartó közösség fegyelme is.

Az 1956-os forradalmi zászlók megmentése sok esetben az 1848-as honvédzászlók kultuszához kapcsolódó legendás közeghez hasonlít. Így mentette magával Amerikába a Corvin közí felkelők zászlóját Pongrácz Gergely, s hozta haza 1990-ben, hogy az általa Kiskunmajsán létrehozott '56-os gyűjtemény díszé legyen. Egy másik Corvin közinek mondott lyukas zászlót egy Ausztráliába emigrált hölgy mentett a világ túlsó felére, hogy 1991-ben hozza haza és helyezze el a Hadtörténeti Múzeumban. Ennél pontosabban dokumentálható az Országgyűlési Múzeumban elhelyezett lyukas zászló, amit a Krakóban összegyűjtött segélyszállítmányt Budapestre kísérő orvos egyetemisták kaptak a Budapesti Autótaxi Vállalat munkástanácsától. Ahogyan az adományozó iratban fogalmazták: forradalmi ajándékként „a testvéri lengyel ifjúságnak a nemzeti érzelmüinktől idegen címertől megfosztott nemzetiszínű zászlór”. A Jan Drozd által Krakóba vitt zászló heteken keresztül az egyetem lapszerkesztőségi szobájának falát díszítette, de a megszorodó razzia miatt a diákszállóra vitték, majd 1957-től Jerzy Michalewski rejtegette közel 40 éven át. Az idős orvos ajándékozta vissza a zászlót 1995-ben, amit az 1956-os Intézet őrzött.

A két intézmény összefogásával létrejött kiállítást szakmai programok, múzeumpedagógiai foglalkozások, szakvezetések kísérték. A tárlat 2016. november 27-ig fogadta a látogatókat.

Kedves Gyula–Szabó Magdolna

„A mi 56-unk”

Az 1956-os forradalom 60. évfordulós rendezvénye a szentendrei Skanzenben

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Skanzen) régóta fókuszába helyezte a XX. század, a közelmúlt eseményeinek kutatását – a klasszikus néprajzi témákon, a régmúlt korok életmódjának kutatásán túl. Az intézmény fontosnak tartja az időbeli határok megnyitását, napjainkhoz való közelítést: tudománytörténeti és látogatói szempontok alapján is elengedhetetlen ezeknek a folyamatoknak a kutatása és bemutatása.

Korábban két 4 éves kutatási pályázat (OTKA K62412, majd K82103 sz. kutatási program) is irányult a múzeum programjában a XX. század életmódbeli változásainak vizsgálatára, melynek során több ezer fotó, több száz épületfelmérés, több mint 5000 perc interjú és több ezer oldalnyi gépelt anyag került a múzeum Adattárába.

A kutatási projektek a XX. századi falu épületegyüttes múzeumi telepítési tervének kidolgozását szolgálták, melynek három fő területe volt: 1. épületfelmérések készítése, 2. néprajzi alapkutatások végzése, 3. a telepítési terv számára épületek, épülettípusok kiválasztása. E három pontra felépített projektek keretében azokat a változási folyamatokat tártuk fel, amelyek meghatározták a XX. századi magyar falu gazdasági, társadalmi és kulturális változásait.

A kutatási feladatokon túl megindult a korszak különféle elemeinek bemutatása is a múzeumban. 2016 őszén került átadásra a *Csak egy „kis munka” – Falusiak Málenkij-roboton a II. világháború végén* c. kiállításunk, melyben a benyomuló Vörös Hadsereg munkára toborzását, majd a Szovjetunióba való kitelepítés és a kényszermunkatáborok körülményeit mutatjuk be – személyes emlékeken, visszaemlékezéseken keresztül egy megrázó installációval színesítve a bemutatást.

A Dél-Dunántúl tájegység hídsai portáján *A történelem sodrában – Lakosságcsere a Dél-Dunántúlon az 1940-es években* c. állandó kiállításunkban mutatjuk be az 1945–1948 között zajlott, politikai erőszakkal végrehajtott kitelepítéseket a különböző népcsoportok között. A magyarországi németeket a kollektív háborús bűnök miatt Németországba, a bukovinai székelyeket és a Csehszlovákiából szintén a kollektív bűnösség elve alapján kitelepített felvidéki magyarokat pedig Tolna és Baranya megyében a kitelepített németek helyére lakoltatták. Ezek a kényszerek sok család életét forgatták fel, tették tönkre, szakították szét és a kisebbségeken kívül a falvak többségi lakosságát is érintették.

Az 1950-es évek falusi lakosságot érintő folyamatait bemutató állandó kiállításunk a drávacsehi portán a *Búcsú a parasztságtól* c. kiállításunk, mely a kommunista diktatúra parasztságra gyakorolt hatását, az elnyomó, ellehetetlenítő folyamatok következményeit mutatja be: a kommunista diktatúra a beszolgáltatási rendszer bevezetése, a padláslesöprések, a kuláklis felállítás, a meghurcolások után az erőszakos szövetkeztetéssel az utolsó szöveget is beverte a parasztság szimbolikus kopersójába. Ettől a korszaktól számíthatjuk a parasztság felszámolását, megszűnését.

Jól látszik tehát, hogy a Skanzen kiemelt helyen kezeli a XX. század második felének eseményeit, ezzel tudatosan szerepet vállalva a közelmúlt eseményeinek kutatásában, és vállaltan az interdiszciplináris szemlélet, kutatási és bemutatási mód mellett téve le voksát. A magyar történelem nagy folyamatai mellett a mikrotörténetekre, az oral history módszerére támaszkodik – elsősorban a vidéki lakosság életmódjának, mindennapjainak feltérképezése, bemutatása terén. Fontosnak tartja tehát, hogy a fővárosi, nagyvárosi események mellett szó essen az ország lakosságának nagyobbik részéről: a vidéki, falusi emberekről.

Az 1956-os események 60. évfordulója alkalmából komplex, egész hétvégés rendezvénnyel készült a Szabadtéri Néprajzi Múzeum *A mi 56-unk – Történelem és mindennapok falun* címmel. A rendezvény során a forradalom vidéki eseményeit kontextusba helyeztük: bemutattuk az odáig vezető korszak intézkedéseit, valamint a forradalom leverése utáni új rendszer kialakulását. Ezáltal könnyebb értelmezést, pontosabb rálátást kívántunk nyújtani a látogatóknak: az értelmező tudást, mely nem egy kiragadott helyzetet mutat be, csupán az események leírásával, hanem feldolgozható információkat, értelmező megismerést, gondolkodást kínálva.

A múzeum helyszíne – szabadtéri, hatalmas területéből adódóan – alkalmas volt egy több elemből, több állomásból való megjelenítéshez: a rendezvény kiemelt helyszínei két tájegységben, összesen 17 portán zajlottak. A hitelességhez ragaszkodván helytörténeti kutatásokat végeztünk a műemléki lakóhá-

zaink származási településeihez kapcsolódóan, és ezeket a kutatott elemeket, valóban megtörtént eseményeket mutattuk be a rendezvény kiemelt portáin – változó módszerekkel.

A megjelenített témakörök az egyes településekhez kapcsolódóan a következők voltak.

1. Földosztás, 1945 – Süttör. Cím: FÖLDOSZTÁS.

Az itt elterülő Eszterházy-birtokokat is érintette a II. világháborút követően 1945. március 17-ével meghozott földosztási rendelet, mely elrendelte az 1000 kataszteri holdat meghaladó uradalmi birtokok elkobzását és felosztását a földnélküliek, vagy kevés földdel rendelkezők között. Az országosan nyert 5,6 millió kataszteri holdból 3,2 milliót osztottak szét az igénylők között, a fennmaradó területekből pedig Állami Gazdaságok alakultak, melyek állami nagyüzemként működtek. Az életbe lépő reform értelmében a kis- és törpebirtokosok, valamint a föld nélküliek 3–15 hold földet kaphattak, az addig birtokolt föld, valamint a családjuk létszámának mértékétől függően.

2. Kuláküldözés, beszolgáltatások – Drávacsehi. Cím: BÚCSÚ.

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után megindult a – sokszor frissen kiosztott – földek államosítása, szövetkezetesítése. A magyar paraszti réteget a legtöbb esetben ez tragikusan érte: az önállósághoz és önfenntartáshoz szokott gazdáknak meg kellett válniuk a földjüktől, a gazdasági eszközöktől, a munkákhoz tartott jóságoktól. Ezáltal kisemmizték őket, „cserébe” kaptak állást a községi termelőszövetkezetben, ahol mindenki tulajdonait egy közös vagyonba állították, közös munkával és műveléssel.

A kisajátításokat agitálások, rábeszélések előzték meg, amit később ellenállás, ellenkezés esetén erőszakos kényszerítések követtek. Ezekkel a folyamatokkal és a szövetkezeti átalakulással a parasztság lényegét szüntették meg: az önálló gazdálkodást, a sokoldalú mezőgazdasági tudást, a családon belüli munkamegosztást és a családi gazdaságokat.

3. Hatalmi visszaélések az 1950-es években – Szenna. Cím: ERŐSZAK.

„1957. július 28-án Szenna községben Dr. Fekete László tanítót a munkásörtség behívatta a községi tanácsházára és ott többen bántalmazták. Ez alkalommal Horváth István munkásör, a Kaposvári Vas-kombinát volt igazgatója saját géppisztolyával véletlenül önmagát megsebesítette. 1957. augusztus 13-án Dr. Fekete Lászlót ismét felhívták a tanácsházára, ahol ugyancsak Horváth István munkásör, valamint Szöllősi Ferenc a repáspusztai tsz-elnöke, ismét bántalmazták. Fekete panaszára a Megyei Pártbizottság Horváthot és Szöllősit ideiglenesen felfüggesztette a munkásörstégi funkciójából, majd Szöllősit a Járási Pártbizottság megrovás pártbüntetésben részesítette. Ez év január elsejével Szöllősit ismét visszavették a munkásörségbe. A tanítót pedig 1957 szeptember elsejével egy más községbe helyezték át Szennáról, ahol 25 esztendeig tanított.” (Az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának feljegyzése a Somogy megyei Munkásörség egyes tagjai által elkövetett önkényeskedések kivizsgálásáról. Részlet)

Fekete László, amíg Szennán tanított, a község néprajzát is kutatta, gyűjtötte, majd monográfiát is írt róla. 25 éves eredményes munkájáért, generációk áldozatos és odaadó neveléséért, a község érdekében kifejtett kulturális és a néphagyományokat ápoló tevékenységéért 1996-ban posztumusz *díszpolgárrá* választották. A szennai általános iskola elismerése jeléül az ő nevét viseli.

4. Korabeli divat – Bogyoszló. Cím: EGYEN-RUHA.

A polgári ruházkodás után az egyedit, feltűnőt felváltja az egységes típusruházat. Kulcsszavak az egyszerűség, praktikusság, célszerűség. Így, ennek fényében a nők például egyszerű kötényruhában jártak blúzzal, pulóverrel. Ezzel a típusruházattal is az egyenlőséget igyekeztek hangsúlyozni: a megjelenés alapján nem lehet megkülönböztetni a társadalmi pozíciókat.

A vásárlók nem lelkesedtek különösebben az új irányzatért, mert silány anyagokból, rosszul szabott tömegtermékek voltak ezek a rossz műszaki, gyártási körülmények miatt, emellett pedig unalmasak és túlságosan konzervatívak.

A falvakba ezek a folyamatok, divatirányzatok lassabban szivárogtak be, azonban lassan felvették a városi szintet is a hagyományos helyi viseletekből való kivetkezésben.

5. Forradalmi események falun – Hidas. Cím: BÁNYÁSZTÜNTETÉS.

Az üzemi, ipari munkasközösségek gyorsan tudtak szerveződni a forradalom kitörését követően. A vidéki településekre néhány napos eltolódással érkezett meg a forradalom híre, ekkor kezdték meg a tüntetéseket, megmozdulásokat a nagyvárosi, budapesti eseményekhez csatlakozva.

Az első jelentős Baranyai megyei forradalmi tüntetést a hidasi bányászok szervezték október 26-án, amin a bonyhádi zománcgyár munkásai is részt vettek. A bányászok elégették a vörös zászlót, leverték a vörös csillagot és ledöntötték a szovjet emlékművet.

6. A városi tüntetők segítése (élelmiszergyűjtés) – Fadd. Cím: ELLÁTÁSMÁNY.

Az 1956-os októberi forradalom híre október 24-én érte el a községet. Másnap, 25-én egy csoport, főleg fiatalokból álló társaság a világháborús emlékműhöz vonult, ahol nagygyűlést tartottak. Bizottságot hoztak létre, Baranyai János elnökletével. A katonaviselt faddi lakosokból és tűzoltókból nemzetőrséget szervezett a rend fenntartása érdekében.

Október 30-án a faluban élelmiszer-és ruhagyűjtést szerveztek. Ez gyakori volt az országban, hogy a falvak lakosai így igyekeztek segíteni a budapesti, nagyvárosi eseményekben a sokszor jóformán háborús körülmények között harcolókat (megszűnt ellátás, szünetelő kereskedelem, harcok az utcákon stb.).

Az összegyűjtött több teherautónyi rakományt 31-én szállították Faddról Budapestre, ahol a János Kórháznak adták át.

7. Falusiak a városban a forradalom ideje alatt – Ásványráró. Cím: ÁLDOZAT.

A Mosonmagyaróvártól kb. 20 km-re fekvő Ásványráró községből elszármazott áldozat is ott volt az október 26-ai vérengzésben a mosonmagyaróvári laktanya előtt: Savanyú Józsefné Mátyus Erzsébet gyári munkás, mellkaslövés érte, élt 23 évet.

A határőrlaktanyánál gyilkos sortűz fogadta a forradalmat éltető békés tömeget. A laktanya elé érkező fegyvertelen emberek nemzetiszín zászlókat lengettek, egyesek a *Himnuszt*, a *Szózatot*, a *Kossuthnótát* énekeltek és a néphez való csatlakozásra hívták a bent lévőket. Létszámukat 1000–2000 főre becsülték. A folyamatosan érkező tömeg az elsőket még előrébb nyomta. Egy tiszt a felvonulók elé ment, de a folyamatosan érkezők miatt állandó hátrálásra kényszerült. A géppuskafészekből kb. 25–30 méterre kézfeltartással megállította a tüntetőket. Látszólagos barátkozás kezdődött, de amikor a tömeg eleje úgy 15 méterre megközelítette a kaput, eldőrdült az első lövés. Két vagy három sorozatot adtak le, melynek számos halálos, súlyosabb és könnyebb sebesült áldozata volt. Számukat az is növelte, hogy a laktanyaépület ablakaiból a sebesültek és a menekülők közé kézigránátokat hajigáltak.

8. A forradalom leverése, tömeges határátlépések – Jánossomorja. Cím: MENEKÜLÉS.

1950-től az osztrák határ menti határőrség is az ÁVH felügyelőségébe került (ők voltak az ún. zöld ávosok): aknamezőt építettek, magasfigyelőket, kétsoros drótkerítést és nyomsávot.

A határsértések száma csökkent, de a néhány megmaradt eset erőszakossága nőtt. A politikai helyzet stabilizálódása miatt 1955-ben elkezdtek felszedni az aknamezőket, amivel 1956 szeptemberében végeztek. Ez tette lehetővé a leverett forradalom utáni sikeres határátlépéseket. Az elvesztett harcok, kiábrándító magyarországi helyzet miatt nagyon sokan indultak útnak, hogy a nyugati országok irányába elhagyják a hazájukat. Sokan pedig kifejezetten azért kényszerültek erre a lépésre, mert a forradalomban és az ellenállásban valamilyen szerepet játszottak, vagy csak egyszerűen tartottak a megtorlásoktól és a további kommunista hatalmi berendezkedéstől.

Az 1956-os forradalom leverése után decemberig szovjet katonák is őrizték a nyugati határvonalat, Jánossomorja határában 1956. november–1957. február között 1278 főt fogtak el a hatóságok.

1957 márciusától visszatért a határőrizetben a forradalom előtti helyzet és a határvédelem felszerelése, módszerei.

A megjelenítés eszközei többfélék voltak, több szinten kihasználva a Skanzen adottságait.

Egyrészt 8 kiemelt helyszínen egyszerű, könnyen befogadható kiállítási elemekkel mutattuk be az egyes témákat. Ezek látványosan kiemelkedtek az utcásor képéből: a házak utcafronti falára nagy méretű vörös zászlókat függesztettünk fel, melyeken az adott téma konkrét településhez való eseményeit, viszonyát foglaltuk össze rövid szövegekben. A lakóházban a témához kapcsolódó egy-egy emblematikus tárgy került kiállításra feltűnően elhelyezve az enteriőrben.

Emblematikus tárgy a lakóházban

Megelevenedő események, „élő történelem”

Látogatók a váratlanul megelevenedő eseményekben

tak ismeretterjesztő programok: korabeli filmhíradók vetítése, a kávézóban *Tanúja voltam* címmel beszélgetés személyes élményekről a mosonmagyaróvári tüntetést és vérengzést átélő személlyel, a *Búcsú a parasztságtól* c. kiállításunkban beszélgetés az azonos címet viselő, háromkötetes monográfia egyik szerzőjével, Bíró Friderikával, aki több évtizedes kutatásának eredményeit foglalta össze a kötetekben, melyeknek anyaga alapján készült a kiállításunk. Az érdeklődők számára pedig korabeli munkás- és bányászdalokat tanítottunk a hidasi lakóházban (ahol a forradalom napjaiban alakuló bányásztüntetések mutatott be). A múzeum gyakorlatában már régóta működő ún. *Élő múzeumi helyszínek* szintén üzemeltek a rendezvény során, azonban ezeket is aktualizáltuk erre a hétfőre – az ásványrárói lakóházunkban például a kenyérsütés mellé egy korabeli rádióból a Szabad Európa és a Szabad Kossuth Rádió adásai hangzottak a konyhában.

A rendezvényünk sikeresnek mondható, magas látogatói arányt tudtunk vonzani a múzeumba az ünnepi hétfőre. Sikeresen megvalósult a szakmai és a szórakoztató jellege egyaránt, ezáltal sokféle igényt ki tudtunk szolgálni, és bárki számára tartalmas kikapcsolódást jelentett az országos ünnepi rendezvénysorozat egyéb alkalmai között.

Balázs-Legeza Borbála

A rendezvény leglátványosabb elemei a megelevenedő események voltak az ún. *élő történelem, élő interpretáció* eszközeivel. Színeszék korabeli ruhákban, eszközökkel életre keltettek a 8 kiemelt téma közül 3-at: 1. élelmiszergyűjtés, teherautóra pakolás (Fadd); 2. a mosonmagyaróvári tüntetések falusi áldozatai (Ásványráró); 3. szökevények a határon (Jánossomorja).

Ezek a jelenetek a látogatók számára váratlanul eleveledtek meg: a házak közötti sétálgatás közben hirtelen a jelmezbe öltözött színészek hangosan befoglaltak a jelenet bemutatásába – a látogatók hirtelen az eseményekben találhatták magukat.

A kiállítási, ismeretátadási programok mellett megjelentek az általános, a korakhoz kapcsolódó programok is, minden korosztály igényeit figyelembe véve. A Skanzen fő látogatóiként gondoltunk a családokra, gyermekekre, így az ő kedvükért volt gombfoci-bajnokság, rongybaba-készítés, korabeli játékok: golyózás, snúrozás, kártyajátékok, társasjátékok, lemezjátékok. A komolyabb szakmai érdeklődők, felnőttek számára vol-

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Tömörkény István:

Mezei dolgok réti emberekről

(Részlet)¹

Ami a réteket illetné, rétek ma már csak imitt-amott találhatók, s amik vannak, azok sem az igaziak. Kicsik már és vékonyak, mert az ember elfogta a víztől a réteket különböző furfangokkal. A víz hatalmas volt és terjeszkedő. Nyár közepén, szárazság idején, megvonult a mederben, hogy messziről nézve bárki azt hihette volna, hogy ha jól nekszalad, át is ugorhatná. A víz ilyenkor gyermekies álmokat alszik... Más időben földuzzadt és elhatalmasodott, a partra kilépett és tovább legelt. Kiment a rétbe, ronkonait, az elhagyott mocsarakat új vízzel köszöntötte, körülölelte a nádasokat, megmosta tocsogó, apró hullámaival a fák törzseit, és rejtelmes, titokzatos csendű vízi életet csinált a sumárok, morotvák, erdők messzi tájain. Útját nem állta más, csak a magaslatok, amik maguktól voltak ott, ahol voltak, mert nem vitte őket oda senki. Úgy álltak ott, ahogy időtlen idők előtt odatétektenek mennybéli hatalmak által, s ezek ellen küzdeni valamit merne-e bárki is? Nem mertek az emberek, inkább tökéletesen bele voltak állapodva, hogy úgy helyes minden, ahogy van, hogy a víznek maradjon hatalma, de annak a határát magának a földnek a tulajdon hatalma szabja meg. Így volt ez sok ideig, mígnem a föld hatalmát a földtől elvette az ember, és harcba állott a vízi világgal. Az embernek kevés volt a föld, és sok volt a víz, próbálta hát hogy elvegyen ennek a birodalmából valamit. Mint a pusztaszéli nem egyeneslelkű ember, aki évente el-elszánt a szomszéd földjéből egy-egy barázdát, azonformán lépésről lépésre próbálgatták elvenni a víz birodalmát, sáncokat emeltek elibe, előbb csak a kisded nyúlátakat, miket nem azért neveznek nyúlátáknak, mintha nyulak volnának, hanem azért, mert nyúlnak, azután azokat a nagyobb sáncokat, amiket ma már csak alvótöltéseknek hívnak, végezetül pedig amazon nagy, földből készült óriási kigyókat, amelyek a vizek mentén mint várfalak haladnak, s amiknek a tetejéről, ha kocsival lefordul az ember, tökéletesen biztos lehet afelől, hogy sehova máshova nem hull, hanem egyenesen a jólelkű angyalok szelíd ölébe esik. No, így elvették a víztől a hatalmát, valóságosan elvették az uradalmát, a birodalmát, a királyságát, nem maradt meg belőle semmi. Rékjei elfoglaltattak. Elveszett réti hal, vízi madara. A víz összezsugorodott, ma semminek sem hívják, gúnyosan úgy nevezik: vizecske ? a régi ereje elől néma rettegéssel csak akkor menekül a hatalmas ember, amikor a lázadó vizecske zavaros hullámaival messze a partokon túl eleven halál gyanánt minden élőkre kivetí.

Mondhatnánk ugyan erre a beszédre Tóth Suhajda Sándorral egyetértőleg azt is, hogy nem igaz ebből a beszédből semmi, mert két vége van a beszédbeli botoknak is, és éppen az ellenkezőjét is lehetne mindezeknek gondolni. Ez teljességgel igaz, de éppen ezért nyilvánvalóan áll Vecsernyés Mihály elmékedése is, amely szerint szükséges az, hogy a szó ne egyezzen. Mert ha nincsenek egymással ellenkező észjárások, és a szavak olyképpen egyeznek, hogy mindenki egyformán gondolkozik, akkor apránként elfelejtünk beszélni.

De annyi mégis mindenképpen igaz, hogy elvesztek a nagy rétek, amiken régente különös emberek éltek. Itt-ott ugyan maradt ilyen erdős és nádas réti táj, s a fák ezen erdőkben már mind óriások. Rejtélyes sűrűségek vannak itt. Vadul nő bennük a kék szeder, amely olyan, mintha lábai volnának, magátul

¹ 150 esztendeje született Tömörkény István (Cegléd, 1866. december 21.–Szeged, 1917. április 24.), a kiváló novellista, újságíró, könyvtáros és múzeumigazgató, akiről Móricz Zsigmond úgy nyilatkozott: „Tömörkény minden parasztot megragadott, megfaragott, kikutatott, átszűrt, aranyát lecsápolta, s még gazdagabban eresztette tovább, mint kapta...” Elbeszélése itt közölt részletének forrása: Tömörkény István válogatott novellái. Szerk. Illés Endre. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1977. 234–237. A szerk.

halad és iszalagos folyondárjaival maga is erdő az erdőben. Öreg fák korhatag belsejében akkorák az üregek, hogy el lehetne bennük laknia annak, akinek más barlangot nem adott a sorsa. Aki úgy él, mint a remete.

Voltaképpen nem is mások ezek, mint a remeteség maradványai. Honnan kerültek, miként támadtak a remeték, azt nem tudni. De éltek, elbújva a világtól, a réti erdőkben, ahol nem kereste őket senki, nem is bántottak semmit. Csak éppen annyit, amennyi a megélhetéshez kellett. Valami gunyhót tákolt össze magának, csinált magának tapogató-szerszámot, amivel a csekély vízben a halat foghatta, törrel megfogta a madarat. Ha kellett, némely fogását arra vetődő paraszti vadásznál, halászberekneél elcsérélte sóra, dohányra. Azután így élt, amíg bírt. Ha meghalt, sem törődött vele senki, testét a tavaszi kiöntés vize elsodorta a folyóba, a nagy temetőbe. Vagy úgy lehet, ha vackát üresen találták, hogy nem is halt meg, csak elvándorolt. Megunta a vidéket, és más tájra ment, mert az ilyen magános életet élők nagyon szeretik a kódorgást. Minden holmija elfér egy tarisznyában, főzőedénye egy bogrács vagy az se, hanem csak egy csupor; ennyi holmival könnyű új lakást keresni.

Nem lehet megmondani, hogy mi viheti az ilyen elhagyatott, magános és kietlen életre az embereket. A régi, réti halászó meg vadászó ember nagyon megszokta a kint való tanyázást, lehet azután, hogy a felesége elhalt vagy elhagyta, vagy a családja elpusztult, ilyenkor azután kivette magát a réti rejtelmes világába végképpen, télre és nyárra egyaránt. A másikat talán a lelkiismeret üldözte oda, mint Káint a bűne. Az ötvenes években az algyevi rétségeken volt egy ilyen magának való ember, aki egy ladikban élt, azt húzta-tologatta a sekélyes parti vizeken ide-oda a nád között. Öregek beszélték, hogy az örökös vízben való járástól olyan fényesre vált a bőr a lábszáran, mint a halé. Ennek a sorsáról annyi tudatik, hogy a német világban a zsandárok valami cserkészés alkalmával agyonlőtték. (Adjon az Isten neki örök nyugodalmat.)

Hát mi viszi az ilyen embereket az ilyen életbe? De néha csodálatos lakásoknak csodálatos lakója akad. Volt már úgy, hogy családos embert is találtak, olyant, aki egy mindenkitől elhagyott fakunyhóban húzta meg magát. Valaha superok laktak ott, apróbb hajókat csináltak, csónakokat barkácsoltak, azok készítették oda rossz deszkadarabokból egy gulibaformát. Azután elmentek onnan, mert nemcsak a nagy halak eszik meg a kis halakat, hanem a nagy hajók is a kis hajókat. Elmentek hát a superok, ott-hagyták üresen a gulibát. Azután ment arra vándorlásában a bujdosó ember, az asszony meg a gyerek, akik fölfogták lakásnak a faházat, és éltek benne abból, amit a réti növény meg a víz adott. Éltek községet, rokont, szomszédot nem ismerve. Nem tartozva senkihez és semmihez. Az ember halászott, a gyerekek madártojások után kutattak a nádasban, az asszony csinálta az ételt. Mert a tojást meg lehet a szabad tűzön is sütni, ha előbb sárba rakják, s úgy vetik a tűzbe, valamint a kenyértésztát meg lehet sütni a melegített kővön, ha előbb alkalmas földöt készítenek hozzá az égetett sárból.

Így laktak ott, amíg el nem takarodtak, hogy máshol verhessenek tanyát. De nemigen lehet már, mert kihál a réti, elvesz az erdő, elhagyott gulibák összeomlanak.

Néprajz az iskolában¹

Az a jó könyv, amely olvasás közben egyre érdekesebbé válik, s Baksa Brigitta művével éppen ez volt a tapasztalatom. Az első 100 oldal a múltból szól, érdekesen és alaposan, de végül is csak arról győző meg, hogy a néprajzi ismeretek iskolai oktatását a XVII., különösen pedig a XX. századtól mindig fontosnak tartották a nemzeti művelődés iránt felelősséget érző elmék, csak éppen nem tudtak vele mit kezdeni. Amióta a nép életével kapcsolatos *hagyományos tudás* szájról szájra való átörökítése a családi keretektől bekerült az iskola falai közé, s a családi *belenevelődés* helyett *tananyag* lett – ha lett! – belőle, a pedagógia általában nem tudta, mit tegyen vele. Pedig nem a nemzet sorsáért aggódo felelős értelmiségieknek múltott, ők időről időre fölismerték a hagyományban gyökerező népiélet jelentőségét, hangot is adtak kíváncsijaiknak, szorgalmazták jelentőségét, de a téma két szék – a család és az iskola – között legtöbbször a pad alá került. Ezek a fejezetek, *A néprajzi ismerettartalmak oktatásának történeti áttekintése* és *A néprajzi ismerettartalmak előfordulása a tantervekben*, valamint még egy későbbi, a *Néprajzi ismerettartalmak régi tankönyvekben* elsősorban tudománytörténeti, oktatástörténeti szempontból

¹ Baksa Brigitta: Néprajz az iskolában. A néprajzi ismeretek tanításának múltja és jelene. Szerk.: Hala József és Máté György. Néprajzi Értekezések 4. Sorozatszerk.: Turai Tünde. Magyar Néprajzi Társaság, Bp., 2015. 302 old.

jelentősek. Közvetett impulzusokat kaphatnak belőlük a téma iránt érdeklődők, miként közelítették, miként próbálták a néprajz által közvetített hagyományt meghonosítani a polgári társadalom által kiépített iskolarendszer keretei között. „Próbálták”, mondom, mert bizony ezen a téren kevés eredménnyel lehet beszámolni.

Pedig – mint olvashatjuk – számtalan jobbnál jobbnak tűnő metódust igyekeztek alkalmazni „*Betiűrszág virágoskertjének*” művelői. „*Az olvasás gyakorlását szolgáló egyszerű mondatoktól az olvasmányokig nyomon követhetjük a néprajzi ismeretekre alapozott írások szerepét a tankönyvekben.*” „... *a népköltészetből vett példák mellett a hétköznapi munkáit és az ünnepek szokásait egyaránt bemutatják az olvasást gyakoroltató szövegek segítségével.*” De „*nemcsak a szöveganyagban, hanem a képekben rejlő információk is hozzájárultak a falusi gyermekek mindennapi életének feltárásához.*” A szerző megállapítja, hogy ezek a „*régi tankönyvek*” a „*tantárgyi koncentrációt olyan mértékben tudták megvalósítani, amelyre a jelenlegi tankönyvkiadásban sem találunk példát.*” De megtalálhatjuk a hon- és népismeret elemeit a földrajzi tankönyvekben is, nem beszélve a – Györffy István által leghatékonyabbnak gondolt – *önálló tantárgyként* megjelenő néprajzi ismeretek oktatására szolgáló tankönyvről, ami Balassa Iván tollából látott napvilágot 1947-ben. Így a „*két világháború közötti*” időhatárral jelzett időszakban „*a néprajzi ismerettartalmak végig jelen voltak az oktatásban*”, „*a tananyagban való előfordulásuk mértéke egyre tekintélyesebbé vált, s [...] a folyamat kiterjedhetett volna az oktatásban, ha az 1948-as fordulat nem alakítja át alapjaiban és nem változtatja meg szemléletében a néprajzi ismeretek szempontjából igen kedvező úton haladó addigi oktatáspolitikát.*” De „*Az 1950/1951-es tanévtől életbe lépő új, szovjet mintára készült tanterv a marxizmus-leninizmus szellemiségét követte, amelybe már kevésbé fért bele a lokálpatriotizmusra nevelés, a néprajzi ismeretek önálló tantárgy keretében történő tanítása.*” Ezt követően – írja Baksa Brigitta – csaknem „*fél évszázadot kellett várni, amíg a néprajz újból tantervi jogosultságot kapott a Nemzeti Alaptanterv bevezetésével. De ez az újbóli kezdés alacsonyabb lépcsőfokról indult, mint amikor a folyamat megszakadt.*”

Ez a „fél évszázad”, mialatt a mai pedagógus-nemzedék nagyobb részének kialakult az „értékrendje”, lehet a legfőbb akadály ennek az újakezdsnek és önmagában is indokolja az „alacsonyabb lépcsőfokot”. A nemzeti jellegzetességektől és értékektől viszolygó, internacionalista alapozású liberális szemlélet által folyamatosan – és korántsem segítő szándékkal – kritizált *Nemzeti Alaptanterv* és a *Kerettanterv* nem nyújtott lehetőséget „*a néprajz tananyaggá válásához szükséges bőséges információtartalmú, komplex tantárgy széles körben történő bevezetéséhez.*” A könyv szerzője ismerteti Ágh Zsófia, Tarján Gábor, Paládi-Kovács Attila, Olsvai Imre, valamint Vasvári Zoltán, Kracinéc Szokoly Mária, Loránd Ferenc, Németh Ferenc témával kapcsolatos tantervelméleti koncepcióit és a különböző tantárgyakba integrált tanterveket, továbbá azt a nemzeti oktatás tankönyveivel együtt – több tucat hon- és népismereti tankönyvet, tankönyvcsaládot, segédkönyvet, ami rendelkezésére áll azoknak a pedagógusoknak, akik valamilyen formában tantervi keretek között oktatnák a hon- és népismeretet. Aztán ott vannak még a tanítási órákon kívüli lehetőségek, a szakkörök, a táborok, s – hadd tegyem hozzá – a honismereti akadémiák, az ifjúsági honismereti akadémiák, a Honismereti Szövetség és a megyei honismereti egyesületek által szervezett regionális honismereti konferenciák. A tárgyi feltételek tehát – úgy tűnik – meglehetősen, hanem a személyiekre, pontosabban azok hiányára erősen rányomja bélyegét a megelőző csaknem fél évszázad *értékrendtelensége*.

Erről, s az ezzel kapcsolatos aggályokról szól a könyv következő ötven oldala: *A hon- és népismereti oktatás helyzetének alakulása a 2000-es Kerettanterv bevezetésétől napjainkig* című fejezete. Véleményem szerint ez az egész könyv legértékesebb része, ama bizonyos „puding” próbája, mire megy a különféle népismereti tankönyvekkel, segédkönyvekkel az oktatási gyakorlat, amihez „*szakmailag kompetens pedagógusokra volna szükség, akik legalább a rendelkezésre álló szakirodalmat ismerik.*” Márpedig – hivatkozik a szerző Ágh Zsófia három fővárosi és három különböző megyei iskolában szerzett tapasztalataira – „*az iskolák többségében a [tantárgy bevezetésére vonatkozó] döntést nem a hon- és népismeret megfelelő tanítása, hanem a szaktárgyak hiányzó óráinak pótlása motiválta.*” Ezért az „*iskolák jelentős részében a tantárgy integrálása mellett döntöttek, ezzel sok helyen a hiányzó szaktárgyi órák pótlását próbálták megoldani. De a modul önálló tantárgyként való tanítása esetén is erősen befolyásolta az ismeretanyag közvetítését a tárgyat tanító pedagógus szakképzettsége. Mert a pedagógusok általában nem ismerték a tantervi követelményeket, saját elképzelés alapján, segédeszközök, szakirodalom nélkül oktattak nagyon változó tartalmú tananyagot.*”

Ágh Zsófia – hogy úgy mondjuk – „szabad szemmel” végzett megfigyeléseinek eredményei összecsengenek az Országos Köznevelési Intézet 2001. évi felmérésének – meglehetősen szomorú – tapasztalataival. Ezek hosszú listáját nem fogom itt tételesen felsorolni – szíveskedjenek elolvasni Baksa Brigitta könyvét –, csupán néhány különösen fontosnak tűnő megállapítást emelek ki. A „*modultárgyak*

bevezetésére még nem készültek fel az iskolák, hiányoztak az alapvető feltételek, az eredményes tanításhoz szükséges óraszám, a képzett tanár, a taneszközök, a kidolgozott értékelési rendszer”. Az új modul-tárgyak módszertana „nincs összhangban a tanárok képzettségével, beidegződésével...”(!) Ezek nyilván – mint mondani szokták – „kezdeti nehézségek”, de az egyértelmű, hogy a „hon- és népismeret tantárgy hatékony tanításának fő akadálya a pedagógusok megfelelő felkészültségének hiánya, a bevezetés legfőbb feltétele a célrátörő tanárképzés”. A Hon- és népismeret modul bevezetése után 6–8 esztendővel végzett felmérés (2007–2009) szerint „valamelyest formálódott a tantárgyi modul oktatásának személyi és tárgyi feltételei”. Integráció estén a hon- és népismereti tantárgy az esetek több mint kétötödénél a történelem keretében szerepel, bár a „tantervek vizsgálata során kiderült, hogy a tananyagban csekély mennyiségű a néprajzi ismeret”. „Ebben az esetben – állapítja meg a szerző – felehetően nem a tantárgy tartalma, hanem a tárgyat tanító szaktanár felkészültsége a meghatározó.”

Figyelemre méltó, hogy a megkérdezett pedagógusoknak csupán 5%-a rendelkezett néprajzos végzettséggel, 21%-uk vett részt „ilyen irányú” továbbképzésben és 74%-uk képzetlen volt. Márpedig a XX. század utolsó évtizedeiben Magyarországon legalább öt felsőfokú tanintézetben oktatták (sokszor második tantárgyként) a néprajzot. Vajon hová lettek az ott végzettek, hogy ennyire hiányoznak az iskolákból. Ez az alacsony szám azt is mutatja, hogy a hon- és népismeret bevezetése óta eltelt 8 esztendő sem volt elegendő, hogy a tanárképző intézmények reagáljanak a köznevelésben jelentkező igényekre, holott arra a Honismereti Szövetség különböző fórumokon már az 1990-es évek elején felhívta az „illetékesek” figyelmét. „A felmérésből kirajzolódó lehangoló kép a tárgyat tanító tanárok szakmai képzettségére vonatkozóan azt jelzi, hogy az oktatási intézmények háromnegyede nem tett eleget a minisztériumi rendeletnek.” Annak a 21%-nak pedig, amelyik „ilyen irányú” továbbképzést vallott be, 28%-a 1,5–8 órás előadáson való részvétellel szűrte ki a szemét az OKI felmérőinek. És még egy szám a kép teljességéhez: a válaszoló iskolák 16%-ában nem használtak tankönyvet a hon- és népismeret tanításához, aminek elsősorban az lehet az oka, hogy az integrált keretek között tanított tárgya „feloldódott a befogadó tárgy ismeretanyagában és nem kapott hangsúlyt az oktatási folyamatban. Ezért nem tartották fontosnak a tankönyvvásárlást.”

Biztatóbb, hogy az iskolák túlnyomó többsége használ valamilyen szemléltető eszközt a hon- és népismeret tanítása során, mégpedig elsősorban fényképeket (95%) és különböző tárgyakat (79%). De már csak alig több mint a felük alkalmaz zenei illusztrációt, 44%-uk filmet és egyebeket, mint térkép, falikép, prezentációk, CD és videofilm stb., stb. Különösen lehangoló, hogy mindössze 2 iskolában használtak a pedagógusok saját gyűjtésű anyagokat. Pedig egy emberöltővel ezelőtt még nem volt ritka az olyan pedagógus, akinek véleménye szerint lakóhelyük néprajzi anyagát „Még akkor is gyűjtenék, ha azt megtiltanák nekik!”

A 2014. évi felmérés adatai azt mutatják, hogy az iskolák – különösen a 2010–2014 közötti időszakban – valamivel nyitottabbá váltak a néprajzi ismeretek közvetítése tekintetében. Mindazonáltal a személyi feltételek a legkisebb mértékben sem javultak ez idő alatt. Sőt! 2009 és 2014 között 74-ről 78%-ra nőtt azoknak a pedagógusoknak az aránya, akik nem rendelkeztek a hon- és népismeret tanításához megfelelő végzettséggel. S hogy mindez egy másfél évtizedes folyamat következménye, azt úgy hiszem, nem túlzás, ha a feltételek sabotálásának minősítjük! Ezt a gyanút erősítik az olyan további információk, melyek szerint a „történelem szaktanácsadói képzés keretében a hon- és népismeret nem kapott helyet. A történelem szaktanácsadók, akiknek feladatkörébe tartozik a tantárgy gondozása, szintén nem rendelkeznek olyan szakmai felkészültséggel ezen a területen, hogy konkrét segítséget tudnának nyújtani az esetlegesen hozzájuk forduló kollégáknak.”

Ha nem érezném át a helyzet mélységes tragikumát, könnyen kicsúszhatna a számon az ismert aranymondás: „Nem akarásnak nyögés a vége.” De mert az „érted haragszunk, nem ellened” érzésével és szorongásával olvastam Baksa Brigitta lehangolóan őszinte látletét, inkább arra kényszerítem magam, hogy a nemakarás helyett inkább a tehetetlenség továbbélésében és a közömbösség megengedettségében lássam a bajok gyökerét. De hogy mégse veszítsük el teljesen a – többek szemét szűrő – nemzeti identitásunk erősítésében oly fontos hon- és népismeret oktatásának jövőjébe vetett hitünket, a könyv szerzője az utolsó fejezetben bemutatja, hogy mennyire a jóakarátú „hozzzáállás”-on múlik a néprajzi ismeretek tanításának eredményessége. A Pest megyei Mende község Önkormányzata és a fenntartása alá tartozó Géza Fejedelem Általános Iskola a 2008/9-es tanévtől – reméljük nem egyedülállóan – példamutató módon megvalósította a tantárgy oktatását heti egy órában, az iskola minden tanulója számára. Ez, akárhogy is számoljuk, összesen több mint 200 tanórát jelent, ami bizonyára elegendő a tantárgyi ismeretek igényes és eredményes átadására. A szerző a lehetőségek szabta részletességgel ismerteti a helyi tanterv oktatási programját. „Az ismeretek közvetítése az első négy évfolyamon időben bővül, felöleli ez egész esztendőt, bemutatva a hétköznapokat és az ünnepeket.” A felső tagozat „térben

tárguló tananyaga a család életéből kiindulva eljut a társadalom egészének megismeréséig”. Bemutatja a szerző az itt felhasznált kézikönyveket, a nyomtatott és a multimédiás segédanyagokat, majd összefoglalja az oktatás gyakorlati tapasztalatait. Ezek áttekintése során jóleső érzéssel olvastam, hogy a Honismeret folyóirat Iskola és honismeret rovatában megjelent írások megerősítették a szerzőt abban, hogy „Amíg lesznek elkötelezett pedagógusok, akik felvállalják a tanulók honismereti nevelését, addig a tantervi változások és a néprajzi ismeretanyag változó tanrendi helyzete mellett is kaphatnak lehetőséget az érdeklődő tanulók a szülőföld hagyományainak, értékeinek megismerésére szakkörökben, táborokban, pályázatok útján. Ezek a bevált gyakorlatok, tapasztalatok nyújthatnak valódi segítséget a hon- és népismeretet tanító pedagógusoknak.”

Ha vannak és lesznek – teszem hozzá – olyan tanárok, akik Kodály szavaival: „*déli harangszókor nem dobják vissza a maltert a vakolóládába*”.²

Halász Péter

Kókai Sándor (szerk.): A nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizede (1964–2014)

„A lakóhely természeti és társadalmi környezete a gyermek valóságismeretének és hazaszeretetének időben első és legjelentősebb forrása. A táji elemek és jelenségek helyes értelmezéséhez a pedagógus tervszerű, az egyes évfolyamok tantervi anyagához kapcsolódó munkája szükséges” – hangsúlyozza a nyíregyházi tanárképzés földrajzi műhelyének fél évszázadát áttekintő kiadvány egyik írásában a kötet szerkesztője, s egyben egyik szerzője, Kókai Sándor. Nem mindegy tehát, hogy milyen félkészültséggel, felkészítéssel állnak ki a gyerekek elé a földrajztanárok, hiszen ez esetben nem csupán egy tantárgy alaposabb vagy felszínesebb elsajátítása a tét.

Nyíregyházán 1964-ben indult meg a földrajztanárképzés, 1968-ban alakult meg a Földrajz Tanszék, amely némi profilbővülést követően 2007-től Turizmus és Földrajztudományi Intézetként működik a 2016-ban immár egyetemi rangot kapott intézményben.

A kötet első blokkja a tanszék, ill. intézet történetének főbb mozzanatait ismerteti: a földrajztanárképzésről Frisnyák Sándor (7–17. old.), az 1972-ben megindított turisztikai szakemberképzésről Hanusz Árpád írt összefoglalást (19–25. old.).

A második blokk a tanszék-, ill. intézetvezetők portréit tartalmazza. Az iskolateremtő Frisnyák Sándor pályarajzát Kókai Sándor Boros Lászlóval közösen jegyzi (27–30. old.). Frisnyák professzor 1968-tól 2000-ig irányította a tanszéket. Az ő nevéhez fűződik a földrajztanárképzés tárgyi és személyi feltételeinek a megteremtése, s annak a szakmai műhelynek a kialakítása, ahol az oktatás mellett a kutatómunkát is fontos feladatnak tartva, a tanszék tanárai sokat tettek és tesznek a társadalomföldrajz, s azon belül is különösen a történeti földrajz magas szintű műveléséért. Ez az erős profil jó alapokat nyújt ahhoz, hogy a leendő tanárokat felkészítsék nemcsak a szűkebben vett földrajzi, hanem a tágabb honismereti ismeretek továbbadására. A jelentkező munkaerőpiaci-társadalmi igényre válaszként kezdtek el az 1970-es években a Földrajz Tanszéken turisztikai szakembereket is képezni. Ebben meghatározó szerepet játszott Hanusz Árpád, aki 2000-től 2011-ig vezette az időközben a turizmust is a megnevezésébe felvevő intézetet. Róla (31–34. old.) és az 2011 óta az intézetigazgatói feladatokat ellátó Kókai Sándorról (35–37. old.) Frisnyák Sándor rajzolt portrét.

A „tanárok tanárainak” az ismertetését folytatja a kötet harmadik blokkja: az intézet emeritus professorai és nyugdíjasai munkásságáról olvashatunk. Gööz Lajosról (39–42. old.) Hanusz Árpád, Kormány Gyuláról (43–45. old.), Balogh Béla Andrásról (47–49. old.) és Boros Lászlóról (51–53. old.) Frisnyák Sándor írt portrévázlatot.

A kötet negyedik része az 50., jubileumi tanévben oktatókat (Bácskainé dr. Pristyák Erika, dr. Dobány Zoltán, prof. dr. Hanusz Árpád, dr. Kókai Sándor, dr. Komáromi István, Kristóf Andrea, dr. Süttő László, dr. habil. Tar Károly, dr. Tőkés Tibor, dr. Tömöri Mihály, dr. Vass Róbert) és az általuk oktatott tantárgyakat veszi számba (55–103. old.).

² Kodály Zoltán: A zene mindenkié. Bp., 1975. 59.

Az ötödik blokk az intézethez kapcsolódó különböző tevékenységi területeket tekinti át. Kókai Sándor előbb a tanárjelöltek hely-, illetve honismereti földrajz oktatására való felkészítéséről (105–108. old.), majd pedig az intézetben folyó kutatómunkáról ad képet (109–124. old.). Ezt követően Tömöri Mihály és Tőkés Tibor közös cikke az intézet terület- és településfejlesztés terén elért eredményeit vázolja (125–132. old.). Horváth Gergely az intézet, illetve a jogelődje közreműködésével megvalósult tudományos konferenciákat, illetve azok kiadványait ismerteti gazdagon adatolt dolgozatában (133–162. old.). Ugyancsak az ő tollából is olvasható egy rövid áttekintés a tanszék, ill. intézet félévszázados földrajztanárképzéséről (163–166. old.). Az ötvenedik évfordulóról jubileumi üléssel emlékeztek meg 2015. május 8-án Nyíregyházán. A kiadvány közli Komáromi István ekkor elhangzott köszöntőjét is (167–169. old.). Frisnyák Sándor agilitásának köszönhetően, a Földrajz Tanszékhez szorosan kapcsolódva alakult meg 1975-ben a Magyar Földrajzi Társaság Nyírségi Osztálya. A Nyírségi Osztály csaknem négy évtizedes működésének a mérlegét Boros László és Gál András vetette papírra a kötet számára (171–175. old.).

A tartalmas kiadvány összességében a régi igazságot idézi: magát tiszteli meg, aki a múltját becsüli.

(Tudomány- és oktatástörténeti tanulmányok 7. Nyíregyházi Egyetem, Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza, 2016. 176. old.)

Szulovszky János

Hírek

Az év aranylelete Kiskőrösről

A Duna–Tisza köze eddigi legjelentősebb középső bronzkori arany tárgye gyűjtése került elő Kiskőrös környékén a kecskéméti Katona József Múzeum régészei által folytatott mentőfeltárás során. A közelebbről meg nem nevezett helyszínen összesen 161 jó minőségű korabeli fémeszköz, tárgy és fegyver közül jelentőségében kiemelkedik tizenegy arany ékszer, amelynek legtöbbje szív vagy csónak alakú csüngő. Az összesen 17 dekagrammnyi nemesfém a kecskéméti múzeum gyűjteményében – a kunbábonyi után – a második legnagyobb aranylelet mennyiség. Mint Wilhelm Gábor régész, a múzeum vezetője elmondta, a leletek a 3500–4000 évvel ezelőtti az Alföld Duna menti vidékén megtelepedett Vátya-kultúrához köthetők. [...] (Cs. L., *Népszabadság*, 2016. VII. 27. 12.)

Római freskótöredék Komáromban

Egymás felé repülő szárnyas nőalakokat ábrázoló, nagyméretű freskótöredéket találtak a régészek Komáromban. Az egykori polgárváros központjában 25 éve folytat ásátásokat az ELTE Régészettudományi Intézete és a Klapka György Múzeum. A régészek szerint Brigetio felépítését, szerkezetét, történetét Magyarországon Aquincuméval lehet összehasonlítani. A település az egykori római határ, a limes mentén jött létre. Brigetio a Severusok alatt élte virágkorát a II. század végén, a III. század elején municipiumi rangot kapott, később már coloniaként említik. Először a légiótábor jött létre, amelynek a vonzáskörzetében kialakult a táborváros, a katonai városnegyedről 2–3 kilométerre pedig a bennszülött népesség lakhelyeként szolgáló civil település létesült. (MTI)

FÓRUM

Lengyel–Magyar Baráti Társaság Tarnówbán

Nagy örömmre meghívott a Bem József szülővárosában működő Magyarbarát Egyesület. Ez az egyesület 1956 óta működik, alapítója Lippóczy Norbert volt, aki 1902-ben született Tállyán és 1929-ben telepedett le Tarnówbán. Kereskedő volt, tokaji bort szállított ki Lengyelországba. Hobbiként Bem Józsefről szóló könyveket és üvegfestményeket gyűjtött, amelyeket a tarnóvi egyházi és városi múzeumnak ajándékozott. A Magyarbarát Egyesület elnökét, majd tiszteletbeli elnökét a város díszpolgárává is választották. 1996. július 1-jén halt meg.

1956-os forradalmunk során a minket támogató lengyel bizottság tagjai közül elsőként a tarnóviaiak siettek a harcoló magyar nép segítségére. Ez talán ahhoz hasonlítható, ahogy a város szülötte, Bem József az 1848–1849-es szabadságharcunkban a magyar forradalom egyik katonai vezetője lett.

Az egyesület ma is a magyar és lengyel kapcsolatok ápolásával foglalkozik. Heti rendszerességgel tart magyarórákat egy Krakkóból hívott nyelvtanár. Eredményes tanulásukat az bizonyította, hogy megérkezésemkor ékes magyar szóval fogadtak a pályaudvaron és a város nevezetességeit is magyar nyelven ismertették.

A közös kultúra terjesztésén, a lengyel–magyar kapcsolatok elmélyítésén kívül részt vett az egyesület a két nemzet közös hőse, Bem József – aki nekünk csak Bem apó – szobrának felállításában. A tarnóviai Bem József hadsegédjét, Petőfi Sándort is magukénak tartják. A költő vezérét apjaként szerette, tisztelte, versben énekelte meg. Petőfi szobrát a róla elnevezett tarnóvi téren állították fel. Szépséges székely kapun át jutottunk be a Petőfi térre. Itt áll Petőfi mellszobra. Körben kopjafák emlékeztet-

Petőfi szobra a Petőfi téren

nek az 1849-es erdélyi hadjárat nagyszebeni győztes csatájára. Ezt a harcot Bem apó vitte győzelemre a székely hadsereg élén. A csata minden egyes napját külön minta jelöli a kopjafák faragásán. Ezeket a művészi kopjafákat miskolci szobrászok készítették és a testvéri városnak ajándékozták.

A csata ötvenedik évfordulójára hatalmas, huszonhat részes körképet készítették jeles művészekkel. Az egyik kép Petőfit ábrázolja, amint lován kalapját lengetve üdvözlí a felmentő magyar sereget – amely esemény sajnos a valóságban nem történt meg. 1898-ban Varsóban, Budapesten és több magyar városban is bemutatták ezt a lenyűgöző alkotást. Furcsa módon egyszer csak elveszett a képsorozat. A múzeum igazgatója, a Lengyel–Magyar Baráti Egyesület és minden egyes tagja szívügyének tartotta a képek megkeresését. Hosszas kutatás után egy részüket végül megtalálták. A tarnóvi múzeumban őrzik a legtöbbet, tizenhat darabot. Varsóban a Nemzeti Múzeumban és magánszemélyeknél is van néhány. A még hiányzó többi kép keresését az egész világra kiterjesztve folytatják.

A Magyarbarát Egyesület székházába belépőket idősebb Antall Józsefre emlékeztető felirat fogadja, aki Lengyelország náci leigázásakor a hazánkba menekült lengyel gyerekeknek anyanyelvű iskolát működtetett a Balaton mellett.

A tarnóvi egyesület intézte el azt is, hogy Debrno helységben helyezzenek el emléktáblát Balassi Bálint emlékére. Ugyanis egykor Lengyelországban ott tartózkodott a költő.

Bem József szülőháza helyén a lengyelen kívül magyar szöveg is olvasható az emléktáblán. Hamvait 1929-ben hozták haza Tarnówbá Aleppóból. Bem apó 1850. december 10-én bekövetkezett halála óta nyugodott ott. A parkban a sétálóknak megcsodálhatják új nyugvóhelyét, a Scyszko Borus tervezte mauzóleumot.

Bem József mauzóleuma

Az egyesület tagjai gyakran meglátogatják Petőfi szülővárosát, Kiskőröst. Ezzel a településsel testvérvárosi kapcsolatot építettek ki.

A tarnóvi egyesület tevékenységéből, lelkesítő példájából érdemes lenne tanulniuk a hazai honismereti egyesületeknek is.

Berényi Zsuzsanna Ágnes

HAGYOMÁNY

A magyar népzenegyűjtés bölcsője: Kamaráserdő

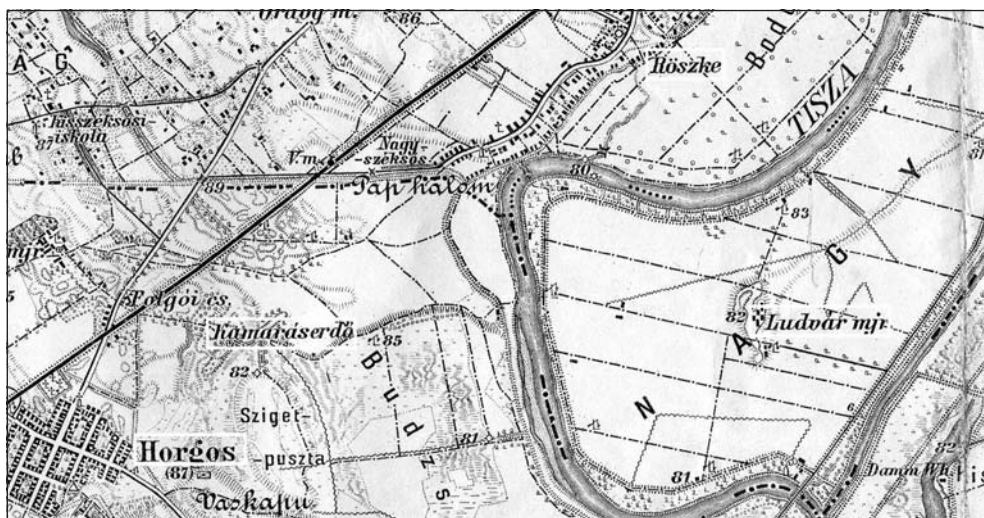
Balázs Béla azt írta regényes önéletrajzában, az *Álmodó ifjúság*ban, hogy amikor édesapja halála, 1897 után, megözvegyült édesanyjával és Hilda húgával visszajöttek Lőcséről Szegedre, és beköltöztek a Dugonics tér 2. sz. ház első emeleti erkélyes lakásába, édesanyjának, mint Lőcsén, itt is háztartási alkalmazott segített: *a kamaráserdei Julis*. „Nem volt már nagyon fiatal, túl volt a harmincon, szikár, magas, meredek alakja, felvetett fejű, rátarti és büszke, parancsoló tekintete volt.” (*Álmodó ifjúság*, 1976. 229.) Írt a vőlegényéről, bizonyos Tamás bácsiról is, Julis földijéről, „mert ő is Kamarásból való volt”, s negyven esztendejével már kilenc éve eljegyezte a már nem fiatal hajadont (uo. 243–244.). Sajnos, a buzgó helytörténeti kutatók elmulasztották, hogy vezetéknévüket megőröskítsék, életrajzukat fölvezölják. Több mint száz év múltán ezt már aligha tudjuk pótolni.

Pedig szerepüket vétek említetlenül hagyni, amikor a népzenegyűjtés történetét akarjuk oknyomozó módszerrel fölrajzolni.

Balázs Béla, amikor a családi hagyományból kiindulva, német kultúrán fölnövekedve, ám a szegedi kegyes iskola tanáraitól pontos magyar szót tanult, „*a magyar nép szívére is akart találni*”, s ebben Julisnak nem kis szerep jutott. A magyar néppel való ismerkedése Julisék közvetítésével itt kezdődött. S az ő közvetítésével Kodálynak és Bartóknak a népzenevel való ismerkedésében úttörő szerep jutott.

Kamarás

Kamarás – ekkor még csak így hívták, később is csak *Kamaráspusztának* – nem tartozott Szegedhez, de Csongrád megyéhez. Horgos közigazgatási területe volt, és itt nyílt meg az ország első tisztviselői („*tisztí*”) üdülője, amely ide vonzotta a jómódú szegedi és szabadkai, sőt, távolabbi értelmiséget. Villát építettek, és a XX. század első éveiben vidám nyaralóhellyé változtatták ezt a Szegedtől csak 23, Szabadkától is csupán 28 kilométerre eső kis települést. Halastó, tenispálya, fasor, sétatér tette kelle-

Kamaráserdő ábrázolása egy 1910-es katonai térképen

messé itt a jó levegőt, természetet. Meghitt társaságot kerestek, találtak, akik rokoni vagy baráti alapon értesültek a nyugalom és pihenés lehetőségéről, és anyagiakkal is győzték.

A kis településnek történeti múltja volt, van.

Kamarás. Nevét onnan kapta, hogy a török uralom aluli fölzsabadulás után a bécsi udvari kamara birtokába került. Szeged történetírója, Reizner János előadta, hogy a Város kevesellte a *neoaquistica commissio* révén kapott határát, s 1748-ban megbízta a Felvidékről idekeveredett jegyzőjét, Kárász Miklóst (1715–1797), hogy az újszerzeményi bizottság elnökétől, ifjúkori barátjától, Grassalkovics Antaltól – „jó hajlamait ajándékok által megnyerni igyekezzék” – szerezze meg a Városnak – a délen, a Tisza–Maros-szögben még török uralom alatt levő Szőreg, Szentiván, Százegyház kárpótlásául – Horgos- és Szentpéter-pusztákat.

Kárász meg is szerezte – magának. Joggal hivatkozott arra: a törvény nem tette lehetővé, hogy város kapja e földeket, s ő „semhogyan idegen kézre kerüljenek, inkább magának kérte fel”. Ő kész a kapott birtokokat a Városnak átengedni, magának csupán egy *szállást* (így hívják a tanyát ma is Bácskában) tartana meg.

Nem lett ebből semmi. Kárász Pozsonyból három hónap után csak Grassalkovics társaságában mert hazajönni. Tovább szolgált a Várost, sőt, 1760-ban Csongrád vármegye alispánjává választották. 1751-ben majort épített Kamaráson, gazdálkodott.

Unokája, Kárász Benjámín (1792–1874) a szabadságharc szegedi hőse lett. Jóvátette, elfeledtette nagyapja gyarlóságait. Csongrád megye főispánja, a Kárász utca névadója: a sarkán álló Kárász-ház építtetője (1845). Kossuth Lajos ennek erkélyéről mondta el 1849. július 11-én e hazában utolsó nyilvános beszédét. A szabadságharc bukása után Kárász Benő Kamarásra húzódott vissza, itt gazdálkodott. A horgosi templom kriptájában nyugszik. Tán legjelentősebb tette volt, hogy 1857-ben mintegy nyolcvan holdon erdőt telepített. *Kamaráspusztát így lett Kamaráserdő.* 1864-ben fölépült a szegedi–szabadkai vasútvonal, s ez megkönnyítette az addig szórványos villák megközelítését, meggyorsította a gazdagodást, bővülést.

Kárász Benjámín horgosi emléktáblája

A Baranyaiak

Még egy szerényebb jövedelmű tanárembernek is jutott annyi, hogy villát építsen. A szegedi III. kerületi, 1922-től Szent Imre Polgári Iskola igazgatója, Baranyai Gyula (1859–1932) szintén itt épített villát.

Baranyai (1882-ig Anmüller) Gyula a Hunyad megyei Alpestes községben született, a szászvárosi főgimnáziumban érettségizett, Déván kapott tanítói oklevelet. 1879-ben Nagygádon elemi iskolában kezdte pályáját. 1882-ben a Budai Paedagógiumban polgári iskolai tanári oklevelet szerzett, és a csallóközi Somorján kezdett tanítani. Egy év múlva Husztra helyezték népiskolai igazgatónak, 1886-ban pedig Nagyszőlőstre Polgári Iskolai igazgatónak.

A Kárász-vagyon Kárász Benő tékozló, nagy-zoló fiának, Kárász Gézának (1837–1905) kezén elúszott. Külföldön verte el. Végül birtokát elér-verezték. De Kamarásnak még ez sem áldozott le. A rajta osztozó vevők jó módot, színvonalas élet-formát honosítottak itt meg. A XIX. és a XX. század fordulóján eleven élet folyt itt, egyre-másra épültek a villák. Kelemen István (1833–1926) szegedi ügyvéd 624 holdat vett. Az ő fia, örököse volt Kelemen Béla (1863–1944), az ellenforradalmi kormány belügyminisztere, a szegedi fetherterror krónikájának szorgos írója. Műtermes lakást épített a Város reprezentatív festője, Nyilasy Sándor (1834–1934). Trianon után Tápéra költözött.

A szegedi Reök-palota tulajdonosa, Reök Iván (1855–1923) folyammérnök szintén villát épített. Ez a ház más szempontból is történelmi jelentőségűvé lett: 1944-ben egy időre itt húzódott meg a Gestapo szegedi hírszerzőinek szeme elől a veszélybe került Szent-Györgyi Albert *Nobel-díjas* tudósunk.

Itt vette feleségül kolléganőjét, Quinz Emiliát (1862–1928), és vele fölnevelt három rendkívüli gyermeket. Mindhárom a szüleinek pályáját követte: tanár lett, *nem középiskolás fokon*. Két fiú, egy lány. 1896-ban Szegedre helyezték a III. kerületi (1930-tól Szent Imre) Polgári Iskola igazgatójának. Ez akkor a Nap (1963 óta Semmelweis) utca 6. sz. alatt, 1900-tól pedig az előző évben épült Boldogasszony sugárút 6. sz. épületben működött, az első világháború zaklatott viszonyai között. Baranyai Gyuláról Szeged „kék” monográfiája (1927) azt írta: „a legkitűnőbb pedagógusok egyike volt, aki élénk részt vett Szeged társadalmi életében is, általában ott volt mindenütt, ahol a közművelődés fogalmát komolyan vették” (272.). 1922-ben vonult nyugállományba. 1923-tól ő volt a belvárosi kaszinó könyvtárosa. Arcképe ott van Czimer Károly kaszinótörténeti munkájának (1927) végén a tisztikarban. Munkáját Czimer így méltatta: a könyvtárat újrendezte, könyvjegyzéket nyomtatott, és 208 művel gyarapította, „fáradhatatlan buzgósággal példásan kezelte” (230.). „Emellett még száz kötetet meghaladó munkát saját kezűleg maga kötötte be. A kaszinó levéltárát is rendezte, a jegyzőkönyveket, melyeket a [’19-ben a várost megszálló] franciák nem égettek el, 1882-től napjainkig táblákba kötötte, az egyes kötetekhez beütrendes név- és tárgymutatásokat készített. Teljes elismeréssel kell megállapítani, hogy a könyvtárnak Kemény Nándor óta nem volt olyan lelkes és fáradhatatlan gondviselője, mint Baranyai Gyula.” (230–231.) Czimer könyvében Baranyai írta meg a kaszinó könyvtárának történetét. „A nagy Széchenyi – kezdte – 1833. évben Szegeden járt, a kaszinót is meglátogatta; úgy látszik, e látogatás hatása alatt létesült egy év múlva a könyvtár.” (263.)

Fia, Baranyai Zoltán (1888–1948) Nagyszöllősen született, elemi iskoláit is ott végezte, de 1907-ben már Szegeden érettségizett. A piaristáknál, bár református volt. Az egyetemet magyar–francia szakon az Eötvös-kollégium tagjaként Budapesten és egyéves párizsi ösztöndíjjal 1911-ben végezte. Utána fővárosi középiskolákban tanított. Az első világháborúban mint tüzér hadnagy a Kárpátokban megsebesült. Több kitüntetést kapott. 1920-ban a Külügyminisztérium szolgálatába lépett. Genfben lett a követség, majd a Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar titkárság sajtóelőadója. 1922-ben *A francia nyelv és művelődés Magyarországon a 18. században* (1920) című értekezésével a pécsi egyetemen doktori fokozatot szerzett. 1924-ben miniszteri titkár, 1925-ben követségi titkár, 1930-ban követségi tanácsos lett. 1936-ban hazahívták, előléptették miniszteri osztálytanácsosnak, és e minőségében tagja lett Magyar Külügyi Társaság elnöki tanácsának, a Mozgóképek-ellenőrző Országos Bizottságnak és az Országos Testnevelési Tanácsnak. 1923 és 1938 közt a Népszövetségben dolgozó magyar delegáció tagja volt. 1926-ban a szegedi tudományegyetemen francia nyelvű magántanári képesítést kapott. Ez rendszeres előadásokra készítette és jogosította. 1945-ben miniszteri osztályfőnök, 1946-ban a párizsi békekonferencia fődelegátusa lett. 1947-ben nem tért haza, hanem elfogadta az indianai (USA) egyetem ajánlatát a politikai tanszékének vezetésére. Chicagóban hunyt el.

Baranyai Zoltán

Húga, Baranyai Erzsébet (1894–1976) szintén a szegedi egyetem magántanára lett, neveléslelektanból. 1912-ben Szegeden tanítói képesítést szerzett, 1916-ban a fővárosban polgári iskolai tanári oklevelet. Utána Szegeden a Dugonics András Polgári Iskolában tanított. Közben 1923/24-ben ösztöndíjként Angliába, Londonba, 1927/28-ban Amerikába, Pittsburghbe ment tanulmányútra. Hazatérve Szegedre az egyetemi Horthy Kollégium főügyelője lett. 1932-ben neveléslelektanból doktorátust, 1939-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1942-ben a nevezetes újpesti Új Iskolához került, megszervezte Neveléslelektani Kutatóállomását. 1949-től 1962-ig az Állami Gyermeklelektani Intézet (utóbb az MTA Pszichológiai Intézete) tudományos főmunkatársa volt. 1958-ban kandidátusi fokozatot szerzett.

Öccsük, ifjabb Baranyai Gyula (1897–1978) már Szegeden született. A főreáliskolában érettségizett 1915-ben, és frontszolgálatra jelentkezett. A mödlingi (Ausztria) műszaki akadémián utász hadnaggyá avatták, és 1917 októberétől frontszolgálatot teljesített. Súlyosan megsebesült. Szolgálaton kívüli századosként szerelt le. A szegedi zeneiskolában kezdett tanulmányait 1922-től a Zeneművészeti Főiskolán folytatta, és 1927-ben gordonkatanári oklevelet szerzett. 1925-től hangversenyeket adott, és az akkor új rádiókban szerepelt. A magyar rádióban 1925-től rendszeresen hangversenyezett. Vezető csellistája lett a kovnai (Kaunas, Litvánia) rádió szimfonikus zenekarának, a memeli (Klaipėda, Litvánia) zenekarnak. Hazatérve 1932-től a soproni, szombathelyi, kőszegi, pápai középiskolák zenetanáraként működött. 1952-től 1963-ig az újpesti zeneiskolában tanított.

Kodály Kamaráserdőn

Kodály 1905. április 27-én, húsvétkor érkezett először Szegedre. Balázs Béla húgánál, Bauer Hildánál szállásolták el a Dugonics tér 2. sz. első emeleti erkélyes lakásban. Balázs Béla lelkesen írta naplójába: „*Itt van Zoltán, és tenger a dolgunk, nem jutunk munkához.*” A többi nem is tőle tudjuk, hanem Eörsze Lászlótól, Kodály első monográfusától (1956). Ő kétszer is felsorolja, hogy bejárták Tápé, Rókus, Szőreg, Deszk vidékét. Rókus nem község, hanem Szeged egyik ősi része, közepe. Egy hétig volt Kodály a vendégük. Balázs Béla naplója is csak késve tájékoztat ezekről a napokról: „*Húsvétkor, mikor itt volt Zoltán, és a nyáron, kint Lúdváron, belefűrtam magam kicsit a népdalba. (Gyűjtöttünk is néhányat.) Itt is csak tanultam egvelőre.*” Eörsze László, részben még Kodály emlékezése nyomán, részben Bauer Hildáéktól tájékozódva, így foglalta össze e napokat: „*1905 tavaszán Szegeden találjuk Kodályt. Bauer Herbertéknél tölt egy hetet. Herbert és húga, Hilda, valamint az a vidám társaság, amely körülvézi őket, gondoskodik róla, hogy kipihenje és elfelejtse a szakvizsga fáradságait. Friss erőt gyűjt a további munkához. Sokat csatangol a szegedi tanyákon, a Tisza partján. Séta közben fűzfásipokat farag [...] Béresektől, halásztóktól jegyez le dallamokat, ezeket otthon lejátsza, megharmonizálja.*”

Két szál összefonódik

Özvegy Bartók Béláné 1889-től 1892-ig a nagyszöllősi polgári iskolában tanított. Az igazgató felesége, Baranyai Gyuláné, a kollégája, barátnője; gyermekeik jó barátok. Kodályt és Bartókot két összefonódó szál húzta Szegedre és Kamarásra: Baranyaiék és Balázs Béla.

Kodály, zeneművészeti tanulmányaival párhuzamosan, 1900 őztől bölcsészeti tanulmányokat is végzett, magyar–német szakos tanári oklevél megszerzésére készült, és az Eötvös-kollégium lakója lett, Szabó Dezsővel egy szobában. Amikor 1902 őszén Balázs Béla is a kollégiumba költözhetett, ő lett szobájuk harmadik lakója.

Óhatatlanul hatottak egymásra. Balázs Béla (zsidó és német őseitől örökölt nevétől, a Bauer Herberttől is megszabadulva) minden vágya az volt, hogy „*a magyar nép szívére találjon*”; ahogy regényes önéletrajzában (*Álmodó ifjúság*, 1946) írta. Ezt kereste a Szeged környéki falukban, pusztákban, piacokon. 1903 nyarán Kisteleken, Félégyházán, Kecskeméten keresztül gyalog ment föl Pestre, hogy útközben módja legyen „*a néplelket tanulmányozni*”. 1906 augusztusában hat napig gyalogolt Algyőn, Vársárhelyen, Orosházán, Mezöhegyesen, visszafelé Apátfalván, Makón át. „*Magamat találtam meg vándorlásom közben*” – írta naplójába. „*Sok embert és sok kis életet láttam.*”

Kodály is már népdalkutató tervekkel készült zenetudósi, zeneszerzői pályájára. Ő meg a Zeneművészeti Főiskolán a hasonló hajlandóságokkal próbálkozó Bartókkal találkozott, s váltak küzdőtársakká. Hiába járt Kodály és Bartók 1900-tól évekig együtt a Zeneakadémiára, nem találkoztak össze. Szinte véletlenül, a zenei tehetségű, nagy műveltségű, kiválóan zongorázó háziasszony, Gruber Henrikné Sándor Emma, a későbbi Kodályné, vendégszerető házában csak 1905. március 18-án este! A mára szinte egyetlen névvé vált *Bartók és Kodály!* Ettől kezdve kovácsolták együtt népzene-kutató terveiket.

Bartók Béla és Kodály Zoltán a XX. század elején

Jelképesnek tekinthetjük, hogy első közös népdalkiadványuk, az 1906 decemberében megjelent *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel*, Bartóknak, Kodálynak és Vikár Bélának gyűjtéséből közzétett húsz dallam közt az ötödik, az *Utca, utca, ég az utca* kezdett, Szentirmai Elemérnek (családi nevén Németh Jánosnak) szerzeménye. Folklorizált változatát a századfordulón Vikár Béla vette föl fonográfra Somogyszobon bizonyos Horvát Jánostól. A viaszhengerről Bartók kottázta le. 1959-ben Volly István is lejegyezte a szintén Somogy megyei Kadarkúton az 51 éves Török Sándornétól. (Kerényi György: *Szentirmai Elemér és a magyar népzene*. 1966. 359.) Bartók utóbb rájött, hogy nem népdal, így a második kiadásból kihagyta. Kodálynak föltűnt, hogy Szentirmai dalának jellegzetes tercismétlő dallamai vissza-visszatérnek Bartók zenéjében, a *Második vonósnygyes* 2. tételében, a

Táncszvit 2. epizódjában és másutt is (Kodály Zoltán: *Szentirmaytól Bartókig.* = Kodály Zoltán: *Vissza-tekintés.* 2. 464.).

Balázs Béla Kodály révén került baráti kapcsolatba Bartókkal. Hívogatta mindkettejüket Szegedre. Oda, ahol ő Julisuk révén ismerős volt: Kamarásra. Ír is erről az *Álmodó ifjúságban*. Így fonódtak össze a száalak. Így lett Kamaráserdő a magyar népzene gyűjtés bölcsője.

Bartók Kamaráserdőn

Bartók Kodály után bő év múlva, 1906. augusztus 25-én érkezett Kamarásra. Baranyaiék villájában szállt meg. Szeptember elsejéig volt itt, és gyűjtése meg is maradt. A horgosi Nagygyörgy Zoltán 2006-ban közzé is tette őket a szegedi Somogyi-könyvtár kiadásában, a kották hasonmásával.

A 1293cc		(szövege hiányzik)		04007
B 1258aIII		A horgosi zöld erdőbe kimentem sétálni		08596
A 1398a	Szaniszló Matild	A horgosi zöld erdőben van egy tó	04369	04370
B 1330a	Szaniszló Matild	Az alföldi, de bácsföldvári városháza de		08772
B 841b1	Szaniszló Matild	Az Isten is katonának teremtett		07498
B 671(1)	Szaniszló Matild	Barna kislány megy az isten házába		07012
B 1203a(7)		Bégyulai kikötőbe megállt a gőzhajó		08434
B 418		Bidres-bodros az én ingem ujjá		06373
B 255e(2)		Cifra csárda két végén az ajtó		05866
B 614	Szaniszló Matild	Erdő, erdő, jaj de szép kerek erdő		06931
C 96b(2)	Szaniszló Matild	Este virágzik a repce		09701
B 1378c		Ha felülök, csuhaj, ha felülök kispeljavmra		08885
A 1575a	Szaniszló Matild	Ha majd ember a fő fencser vizitál	05069	05070
B 1127(1)	Szaniszló Matild	Jaj de csitteg-csattog a gőzkocsi kereke		08226
B 685c	–	Jaj, de bajos kőből vizet csavarni		07038
B 442dd		Jaj, de sokat arattam a nyáron		06484
B 643	Szaniszló Matild	Jaj, de szépen esik a záporosó		06972
F 640	Férfi	Kárász Géza önnagysága		12703
B 1516a	Szaniszló Matild	Kedves édesanyám, mért szültél a világra		09297
B 713b	Szaniszló Matild	Kinn a pusztán, Átokházán születtem		07100
B 713a(2)		Kint a pusztán, Átokházán születtem		07099
A 784c		Kocsmárosné, happ, angyalom		02320
C 677l(3)		Lóra csikós, lóra, elszaladt a ménés		11085
C 47c	Szaniszló Matild	Megy a gőzös, megy a gőzös lefelé		09584
B 1378a/2	Szaniszló Matild	Nem akar az, nem akar az ökörcsoda legelni		08883
B 300i(2)		Nem messze van ide Kismargitta		06022
B 1041g	Szaniszló Matild	Nemcsak azaz asszony, kinek sok lúdja van		08002
A 1513c		Pápainé, adjon isten jó estét		04832
B 344a		Sej, liba, liba, nem lesz mindig liba		06115
F 630		Szeged felől jön egy felhő, jaj de nagyon		12693
B 768c	Szaniszló Matild	Szép horgosi lányok, Isten veletek		07278
A 961p	Szaniszló Matild	Szépen esik az eső a vízre		02794
B 1361b		Te vagy az a bús gerlice, én meg vagyok...		08853
B 1173d(2)	Szaniszló Matild	Tejarózsa, bazsarózsa kihajlott az útra		08361
B 133(3)		Tisza partján elaludtam		05536
A 1558c	Szaniszló Matild	Tisza búzáat nem adtam a madárnak		04997
A 1281a	Szaniszló Matild	Ugyan rózsám hova lettél		03953
B 591	–	Végigmentünk a kaszánya udvarán		06838
A 1489ooo				04747
B 54a(2)				05353

A Baranyai-villa, Bartók Béla szálláshelye 1906. augusztus végén (Kamarási út 47.)

tó vetélytársa, és a „csodahegedűssel”, a még gyermek Vecsey Ferivel (1893–1935) ekkor tért haza spanyolországi hangversenykörútról, most pedig „népdalgyűjtési körúton” van: az országot bejárva kutat „oly magyar nóták után”, amelyek „tősgyökeres magyar jellegűek”, és nyomtatásban eddig nem jelentek meg. Ez a laikus fogalmazás hű tükre a népdalról, a népzeneről a XX. század elején általános ismereteknek, fogalmaknak. A tudósító összekeverte Kamaráserdőt Paliccsal, azt állítva, hogy Bartók innen jött Szegedre. De fontos és hiteles, amit ezután közölt: „kutatásait Bauer tanárjelölt társaságában Alsóvároson kezdte meg. Egy érdekes Rózsa Sándor-balladát itt már talált is. Bartók, akinek kutatói munkásságában Szegeden a helybeli zeneiskola kiváló igazgatója, König Péter is segítkezik, holnap Horgoson folytatja tanulmányútját.”

Horgoson, mert Kamaráson szolgáló kiváló dalosa, adatszolgáltatója, Szaniszló Matild (1888–1946) ott lakott. Bartók itteni gyűjtésének, kereken 40 dallamnak csaknem a felét, 19-et, tőle jegyezte le. Furcsa mód, többi dalosának nem örökölte meg a nevét. Bizonyára a kezdő gyűjtő nem ismerte még föl

19. 19. 19. 1002. M. P. 194. 1. 1. 5
1-170 (2) P

A fennírt betű: Horgosongradon. 1906. VIII. 12. Bartók

Előadó: Szaniszló Matild 16. 10. 1906.

Előjegyzés:

Tempo giusto

1) Erd-és-i des a region, Erd-és-i des a region, mit seil del a vi lig on?
Mert nem seil del a, mert nem seil del a. Te-ese vi se a-ba ja

Te-se vi se vi se vi se ja. Bura-ka, Ma-ka nem is vi-nek, ma-ka nem is vi-nek seil del a-ba ja.

2) Második helyen les, második verdán les a rózsán lakadálna,
Só-eg barna legény, fűrés met a habája.
No sorsul barna legény szegmet, még tavaly napmunkán, nem azai szegmet, hogy fűrészed elmagyark.

Szaniszló Matildtól 1906-ban Bartók gyűjtötte dal

Bartók Béla-nak

Erdély, erdei zügnak,
Erist is arany erdők,
Borongo, barne felhők,
Hárfai Kimerének,
- Kirámas dagkaének -
A dalaidban.

Tóra tájak sínak,
Tanera jegenyeknek,
Halottas öze rétek,
Lúgo, fekete nyárfák,
Magányosak is arvák.
A murrakadban

E' folíver is folreng
Az áhitatos, és, bent,
Az ársiai mély, nap,
Lilajbús, boldog méla
Pagány és büszke lilék,
A régi, régi éden,
A zsidóban!

Juhász Gyula

Juhász Gyula (1921) verse

ennek jelentőségét, az egyéniség szerepét a közösségi költészetben. Papp Györgyné Szaniszló Matild-ről utóbb tudtuk meg, hogy unokája lett a szülővárosát, Magyarkanizsát soha el nem hagyó Papp György (1941–2009), az újvidéki egyetem magyar nyelvészeti tanszékének tanára. Nagymamájának ekkori emlékeit ő is megírta napilapokban és az újvidéki *Híd* 1981. decemberi számában. Évekkel ezelőtt Szaniszló Matild egyik Bartók-lejegyzte dalának változata (*Kedves édesanyám, mért szültél a világra?*) a televízió jóvoltából sokáig a legnépszerűbb magyar népdal volt.

Király-König Péter (1870–1940) stájernak született, de a pesti Zeneakadémián Koessler János tanítványa lett. 1904-ben nyerte el a szegedi zeneiskola igazgatói tisztét, és ezután, 1909-ben vette feleségül tantestületének zongoratanárnőjét, Juhász Margitot (1888–1976), a költőnek, Juhász Gyulának húgát; magyarította meg vezetéknevét. Bartóknak, Kodálynak és az új magyar zenének Szegeden mindig lelkes támogatója volt.

Bartók Apátfalván

Bartók szeptember elsején Szegedről Apátfalvára ment. Ocskay Kornél (1885–1963) operaénekes, Juhász Gyula barátja (a költő versben is megörökítette, akár később Bartókot) kísérte, a bátyjához, Ocskay Gyulához (1861–1934), a falu kántorához. Meglep, hogy ennek az apátfali látogatásnak semmi nyoma. Én is csak annyit tudok, amit Ocskay Kornél mondott nekem: Bartók a gazdakörben kántáltatta a bátyja összetoborozta dalosokat. A Bartók Archivumtól azonban megkaptam a gyűjtött 27 dal jegyzékét:

A 458	idősebb férfi	Tisza szélén elaludtam	01357
A 669r	idősebb férfi	Csörög-börög a vasajtó	02103
A1354o		Lányok, lányok, mit csináltok?	04185
A 1418f		Ács Kalári kapujában lámpa ég	04438
A 1458d	idősebb férfi	Édesanyám, ha meguntál tartani	04555
A 1492c	idősebb férfi	Arra kérem főkapitány uramat	04787
B 54a(1)	idősebb férfi	Bíró Marcsa libája	05353
B 65a	idősebb férfi	A rátóti legények	05391
B 475a	idősebb férfi	Kiöntött a Tisza a partjára	06576
B 520b		Hajós bácsi, mit mondanék magának	06699
B 587c		Falkám közül megdőglött egy marha	06833
B 594m(4)	idősebb férfi	Teremtéskor az Úristen meghagyta	06861
B 617(2)	idősebb férfi	Nem füstöl a szögedi gyár kéménye	06935
B 733g	idősebb férfi	Most akartam rózsás kendőt viselni	07166
B 733m		Jaj istenem, hol fogok én meghalni?	07172
B 739a(1)	idősebb férfi	Pátfalvai községháza de magas	07191
B 755f	idősebb férfi	Esik eső, Zsombolyáról fúj a szél	07238
B 800c(1)	idősebb férfi	Bús napjaim ha elkezdem számlálni	07377
B 1454	idősebb férfi	Látod-e babám, azt a magas	09135
B 1518a(1)	idősebb férfi	Ha bemegyek a becsali csárdába	09302
C 23cc		Verje meg az Isten	09490
C 47a(2)		Azt gondolod, bűdös cigány	09581
C 105		Hallótátok-e, Kisteleken mi történt	09722
C 126e		Azért adtam száz koronát	09814
C 227a		Rongyos csárda, nincs teteje	10073
C 235g	idősebb férfi	Azért, hogy a szitarosta kerek	10107
C 1056	idősebb férfi	Virágszál, virágszál, nincs szebb élet	12074

Péter László

Találkozás két bátai halással

2010 júniusában gyors ütemben emelkedett a Duna vízszintje a Tolna megyei szakaszon. A vízügy árvízvédelmi készültséget rendelt el többek között a Sárköz legdélibb településén, Bátán is. Úgy hozta az élet, hogy én is részt vettem a védekezésben az árvízről veszélyeztetett településen.

Kérkezésem első napján kiderült, hogy a helyi önkormányzat a Holt-Duna partján lévő Bercsényi utcában, Bagényi János házánál helyezte el az árvízvédelemhez szükséges eszközöket és az emberek hűtését szolgáló ásványvizet. János bácsi rögtön felajánlotta, hogy nyugodtan vigyem be hozzájuk háztájsákomat, minden más felszereléssel együtt.

Az első – gát melletti – bejárásra eljött velem. Amikor a Püspökkert utca végén az Öreg-(Holt-)Duna felé vettük utunkat, a víz felé mutatott és a következő történetet mesélte el: *„Ott bent, azt a részt úgy hívják, hogy Jajtanya. Valamikor régen ott volt a rossz emberek, zsványok tanyája. Egy szép napon a csendőrök rajtuk ütöttek, rájuk gyújtották a tanyát. Minden zsvány szaladt, amerre látott. Az utolsó menekülő futás közben így jajgattak: – Jaj a tanyánk, jaj a tanyánk! Ezért ezt a mai napig Jajtanyának hívják.”* János bácsi személyében jó kedélyű, közvetlen emberre, ahogy a néprajztudomány mondja: adatközlőre találtam.

A védekezés – köszönhetően az önkormányzat, a bátai emberek, a vízügy és a katasztrófavédelem összefogásának – sikerrel járt. A község megmenekült a víz rombolásától. Megígértem, hogy ha elülnek a hullámok, visszatérek a faluba. Ez meg is történt szabadságom alatt, 2010 augusztusában.

A katolikus vallású János bácsi 65 évvel ezelőtt született Bátán. Öten voltak testvérek. Édesanyja református, édesapja római katolikus vallású családból származott. A két lány az édesanya, a három fiú az édesapa vallását örökölte. Szülei földműveléssel foglalkoztak. Gyermekkorában, ha az Alsözögről a gyerekek elmentek Főszögre, megverték őket. Ez fordítva is igaz volt. Akkoriban a módos református gazdák az Alsözögön laktak.

Az általános iskolát helyben végezte el, majd az erdészetnél kezdett dolgozni. Szító Katalinnal negyvenöt éve kötött házasságot. *„44 évvel ezelőtt az idősebbik fiam születésekor köves hajón dolgoztam, például Szeremlénél is. A Duna medrébe történt a kölerakás, a parttól a meder közepe felé, nagyjából ötven méter hosszan. A kölerakás helye változó volt. A kölerakások által szabályozták a víz folyását. A víz ezáltal a Duna közepén gyorsabban folyt és mélyítette azt. Ha a folyó mély volt, nagy hajók is tudtak közlekedni rajta.*

Abban az időben Bátáról révész hordta át a népeket a folyón a szeremlei oldalra. A kikötőhelyen lévő tanyán bormérés, halfőzés folyt. Volt sok halász, a tanya tulajdonosa azoktól vette át a halat. Akkor csónak állt rendelkezésre az átkeléshez, hogy nyolc ember belefért biciklikkel együtt. Ha a révész a túlsó parton tartózkodott, úgy kellett átkiabálni a Dunán: – Révész, révész! Ő ezt meghallotta, és már evezett is utasaiért. Német turisták a mai napig keresik ezt az átkelőt, mert régi térképeken fel van tüntetve.”

Vendéglátóm tizenhárom évig a bajai Új Élet Halászati Szövetkezet halásza volt. Jóvoltából néhány bátai halászati szakkifejezéssel sikerült megismerkednem. Ilyen például a *rina*. A háló lerakásától a felvételéig eltelt időt egy *rinának* nevezték. Volt olyan eset, hogy egy *rinából* 112 darab kecsge is összejött.

A *kece* nagy A alakú fára rögzített háló. Aljára szarvas vagy marha lábszárcsontjából fűztek fel kilenc darabot, egymástól 10–10 centiméteres távolságra. A háromszög tetejétől a háló aljáig öt méter a távolság. A *kecével* az *élő* Dunán halásztak valamikor. Motorcsónakkal mentek néhány kilométert északi irányba, majd a folyással jöttek le. A *kecét* egy kötél segítségével a fenéig leeresztették. A víz fenekén az állatsontok megzörrentek. A kavicsos helyeket szerető kecsge a hang és a csontok által megzavarva beleúszott a hálóba.

A *milling* rombusz alakú háló, fakeretre erősítve. Két ember volt szükséges hozzá. A ladik egyik végében egy ember evezett, a másik végében lévő személy pedig a hálót tartotta.

A pontyot *nyomóhálóval* fogták. A ponty okos, rafinált hal, eltűnik mint a villám, ha baj van. Amikor a hálót húzták és a víz színén hiányzott a parafa szem, ott a ponty meg a dévér kiforgott és elúszott. A ponty megérzi, ha jön a háló, lapjára fekszik, verdesi magát, és a háló elmegy felette. Képes fejfel állni az iszapba. A pénzmapatkány üregében fészket csinál magának, hat-nyolc darab szinte levermeli magát, és ott áll még télen is.

Lehalászáskor a halak meg voltak zavarodva, *„Leálltak bandába.”* Amikor a halfészekből kis buborékok jöttek fel, akkor ott ponty volt. Ha nagy buborék jelent meg a víz felszínén, a mélyben kárász rejtőzött. Sokszor nem jött föl a hal, csak megrettent.

Egykor létezett a *villanyhalászat*. A halakat ilyenkor 2–3 másodpercre villannyal elkábították. Generátor, akkumulátor és a *merítőhálóhoz* hasonlitos fémkeret kellett hozzá. Utóbbit beletartották a víz-

be és ráadták az áramot. A halak ráúsztak a hálóra, csak ki kellett venni őket. Minél nagyobb volt a hal, annál nagyobb ütött rajta az áram. A süllő nagyot *pampogott* (tátogott) tőle, görcsöt okozott számára. A villanyhalászat ivarképtelenné tette a halat. A csuka gerincét megroppantotta, léghólyagja megsérült, ívni már nem tudott többé. Amelyik hal a közelben volt, mind kapott az áramütésből. Ezt a halászati módszert betiltották.

A csónak aljára fű és gaz került, hogy a kifogott hal vergődését ne hallják meg vízben lévő társai. Úgy mondják Bátán, hogy „*Ne huppogjon a hal.*”

Rekesztéses halászatot a fokoknál alkalmaztak. Hálóval lezárásra került a fok. A háló aljára egy-két mázsás hajólánca volt erősítve azért, hogy lehúzza. A két szélére kilenc karikás vasra volt kötve. Ezekbe beleúszott a hal.

Régen 40–50 varsát mondhatott magának. Fiatal korában rengeteg volt a keszeg, kilóját 6 forintért árusították. Télvíz idején „*Halat ütöttek.*” Ez azt jelentette, hogy léket vágta a folyón, és a levegőre odajöttek a halak.

Szóba került a híres bátai keszegfesztivál. János bácsi kisebbik fiát kérdeztem, hogy milyen keszegfajtákat ismer. Laci már sorolta is: *vörösszárnyú, búzaszemű* (más néven *hodorka* vagy *bodorka*), *szilvaorrú, cőbbi, domolykó, garda, karika, dévér, rucli* (más néven *kókler*), *szivárványos ökle* (más néven *pargófil*). A keszegen kívül említést érdemel a *bulyhes* (más néven *tarka sügér*), a *dírgincs* (más néven *paptetű*, hivatalos nevén selymes durbincs), a *savó* (más néven *napkárász*), és a méreten aluli ponty, amit *putrinak* neveztek. A compót a *halak doktorának* hívták, mert leette a betegséget a másik halról. A tarka géb *kővágó hal*, az apró csigákat és a mohát körül szedi össze magának. Utoljára a menyhal került megemlítésre, amely édesvízi tőkehal.

Laci kedvenc harcaspörköltjének receptjét is megosztotta velem. A bogrács aljában zsírban füstölt szalonnát pirítunk. Amikor ez készen van, a hal mennyiségétől függően kilónként egy púpos kanál pirospaprikát és egy ökölnyi nagyságú, apróra vágott vöröshagymát teszünk bele. A bográcsba helyezzzük a konyhakész harcsa szeleteket, rövid lével felöntjük és százíz szerint ízesítjük.

János bácsi unokatestvére (a szintén 65 éves) Kovács István 43 évig, édesapja 45 évig volt halász. Az öreg Kovács legnagyobb fogása egy harminchat kilós harcsa volt, amiért Szépasszony tűzhelyet – Pista bácsival szólva *sparheret* – tudtak vásárolni. Ennek legalább harminc-negyven éve.

Amikor Pista bácsi ott dolgozott, a bajai Új Élet Halászati Szövetkezet halászati területe a bajai hídtól a mohácsi határig terjedt. Tőlük feljebb a tolnai, alattuk a mohácsi szövetkezet tagjai fogták a halat.

A jugoszláviai háború alatt két-három kilós kecsegéket sikerült fogniuk. Amikor Eszéket ágyúzták a szerbek, ezek a halak felúsztak a Dunán.

Pista bácsi legszívesebben az őszi lehalászásokról mesélt. Ez a Holt-Dunán, a mellékágakban zajlott. Két nagy, hegyes orrú, *apatini csónakot* használtak ehhez, amelyek ma már csak múzeumi tárgyak. Egy csónakban öt ember dolgozott. Ketten eveztek, ketten dobták ki a hálót, egy pedig kormányozott. Egy háló hossza 30–32 méter volt. Általában kilenc-tíz háló volt összekötve, néha tizenhét is. A lehalászás parttól partig történt. Egy-egy parton három-három ember húzta ezt az igen hosszú hálót, addig, amíg összeérték a záró hálóval. Ekkor összekötötték a kettőt, majd a parti sekély vízbe húzták. Volt, hogy egy hétig is szedték ki a hálóból a halat, merítő *szákkal*, vízben állva, gumicsizmában. A hal ezután *bárkába* került. Bácsalmásra, Madarasra, Pécsre, Sásdra, a Balatonra és számos más helyre szállították. A halászok minden nap halat főztek. „*Ha lusták voltunk tésztát gyúrni magunknak, kenyérrel etük a halat.*”

Megkérdeztem Pista bácsit, honnan lehet tudni, hogy eső lesz? Az 56-os közlekedési út bátai szakasza: a *Horgas föle*. Ha a Horgas fölről nem látszik a Zengő-hegy, eső lesz. Ha a Dunán szél jön foszlányos felhőkkel, ha a madarak, bogarak olyan alacsonyan szállnak, hogy kiverik az ember szájából a pipát, eső lesz.

Pista bácsi ártéri konyhakertjének helyén az 1956-os jeges árvíz hét lakóház állott. Az árvíz lerombolta a házakat, Pista bácsi pedig megvásárolta a házhelyeket. Az egykori épületek helyén zöldséget és gyümölcsöt termel családjának.

Bagényi János kedvenc varsájával
(A szerző felvétele, 2010)

Andics János

TERMÉS

Magyarrá vált keleti rokon népünk: a kunok

Mandzsúriától a Kárpátokig

A hazánkban kunnak nevezett népet a nemzetközi szakirodalom általában *kumán* névvel illeti, de hívták őket *kipcás*knak, *sárinak* is. Jelentése 'fakó, világos, sárga, sárgás'. A régiségben a különböző források, éppúgy mint a magyarok esetében többféle elnevezést használtak, ezeknek az összevetéséből azonban kitűnik, hogy ugyanarról a népről szólnak.

A kunok az V – VII. században az Amur vidékén élő mongolos konföderációból szakadtak ki és váltak önálló néppé. A Huangho nagy kanyarjától keletre éltek. Majd a sárga ujgurokat legyőzve azok országát és népük egy részét magukhoz csatolták, beolvasztották. Az egyesülés óta sárinak és kumánnak emlegették őket. A X. század második felében a Pekingtől északnyugatra birodalmat építő kitájok nyugat felé szorították a kunokat. Ők pedig Belső-Ázsiából a dzsungáriai kapun keresztül 1012 táján a nyugat-szibériai sztyeppékre, a türkmének földjére vonultak. Az egymást kiszorító lovasnomád népeknek választaniuk kellett, beolvadnak-e a győztesek közé, vagy új hazát, legelőt keresnek. 1020 körül kerültek kapcsolatba a kipcsákokkal és velük együtt egy törzsszövetséget alkottak, valamint más török törzstörzsedékekkel is egyesültek. Az így megerősödött kunok nyugatra szorították az 1040-es években az úzokat. Az 1055. évben már az orosz fejedelemségek határait fenyegették. A Fekete-tengertől északra elterülő sztyeppén úz és keleti besenyő törzsedékeket olvasztottak magukba. A Kárpátokat és az Al-Dunát is elérték, majd megkezdték a harcot a testvérháborúktól zilált oroszokkal, vereséget vereség után mértek rájuk. 1061-ben legyőzték Vszelovod nagyfejedelmet, ezzel csaknem két évszázadig határozták meg Kelet-Európa füves pusztáinak sorsát. 1068-ban erre a sorsra jutott az ellenük szövetséget kötő orosz fejedeleme. 1071-ben a kijevi fejedeleme határainál szállták meg az úzok területét, utat nyerve a Balkán és a Kárpátok felé. 1078-ban Drinápolyt, 1087-ben a besenyőkkel szövetségbe Trákiát támadták. 1091-ben viszont a besenyők ellen kért segítséget Komnénosz bizánci császár Konstantinápoly védelmére. Ekkortájt törtek be az erdélyi szorosokon keresztül Magyarországra. Alapot teremtve a szinte mindenki által ismert Szent László-legendák születésének, a kunok által elrabolt leány kiszabadításáról, a kővé vált pénzeokról, a sziklából való vizet fakasztásról, s másokról. A hagyomány szerint a Berettyó torkolata vidékére telepítette Szent László az elfogott kunokat a kerlési csata után. Őt tekintik a Nagykunság megalapítójának. 1096-ban és 1109–1114 között ismét Bizáncot támadták, úgyszintén az orosz fejedelemségeket, sőt, rajtuk keresztül Lengyelországot, mire az orosz fejedelmek jónak látták a kun főemberek lányait feleségül kérni. 1099-ben Dávid orosz fejedelemtől kéri a kunok és cselt vetve, győzelmet arattak Kálmán magyar király nagy serege ellen. 1103-ban az egyesült orosz hadak átmenetileg visszaszorították a kunokat. 1152-től kezdve azonban ismét sikeresek voltak az oroszok ellen. 1203-ban Kijevet is elfoglalták. 1219-ben az oroszokkal együtt foglalták vissza Halicsot a magyaroktól. 1223-ban a kun–orosz hadak nagy vereséget szenvedtek a mongoloktól, akik 1238-ban sorra meghódították az orosz városokat. A kunok vezére, Kötöny kán egy újabb vereség után bebocsátást kért IV. Bélatól Magyarországra. Akik a Havaselve és Moldva folyó felől érkeztek az országba, ahová néhány évtizede még ők telepítették be délről az őket jobbágyaiként szolgáló oláhokat. IV. Béla csak a kun fejedelemtől kéri a kunok telepítését Pest környékére, a többieknek az ország különböző részein biztosított helyet. A mongolok alattvalóiknak tekintették a legyőzött kunokat, így bosszút forraltak Magyarország ellen. A magyarok viszont bizalmatlanok voltak, mongol kémeknek tartották őket és a kunok ellen lázított tömeg megölte Kötöny vezért, mire ők dúlva és rabolva dél felé kivonultak az országból, éppen akkor, amikor a legnagyobb szükség lett volna a negyvenezer kun vitézre. A mongol hadak betörték Magyarországra és 1241. április 11-én a muhi csatában elvérzett a magyarság színe virága. A tatárjárás pusztává tette az országot. Ögödej nagykan halálának hírére a mongolok kivonultak.

A kunok betelepülése

A tatárjárás után IV. Béla megszervezte az „új honfoglalást”. Az ország erejének biztosítására az Al-Duna mellől és a Balkánról visszahívta a kunokat. Hűségük erősítésére 1247-ben fiát, V. Istvánt összeházasította egy kun főember leányával. 1272-ben a dürnkruti csatában a kun könnyűlovasság segítette Rudolfot a cseh Ottokár ellen, a IV. László vezette magyar–kun sereg biztosította a győzelmet, ami a Habsburgok felemelkedéséhez vezetett. V. István, de főleg fia, IV. László, akit Kun Lászlóként ismerünk, a kunokban keresett támaszt a hatalmaskodó főnemesség ellen. Települési helyüket Kun László 1279. augusztus 10-i okleveléből ismerhetjük, amely az elnéptelenedett Alföld középső részén: a Tisza, Duna, Körös, Maros és Temes folyók közén, környékén volt. Menekültekként a korábbi kun területek minden részéből érkeztek törzsek és töredékek. Az oklevél hét nemzetségről szól, a kutatások eddig négy nevét és szálláshelyét határozhatták meg. A kiskunsági Halas-szék a Csertán nemzetségből, a nagykunsági Kolbász-szék az Olás nemzetségből, a Csanád megyei Szentelt-szék a Kór nemzetségből, a Temes megyei kun körzet pedig a Borcsák nemzetségből szerveződött. Az 1246-os második beköltözéskor nagy részük töredék családokból állt, mintegy 45 000 fő lehetett. Másfél századig inkább téli szállásaik voltak nomád állattenyésztő foglalkozásaik miatt, csak a XIV. század végétől kezdve váltak állandó telepesekké. Ez is magyarázza azt, hogy a kunok az 1279-es törvény szerint kötelezték magukat a kereszténység felvételére, de az egyházi adóztatást annyira elleneztek, hogy a reformáció jelentkezésekor csaknem egészen kálvinistákká váltak. A korai időkől ismerjük meg a Fejér megyei Hantos-széket.

IV. László, akinek az anyja kun volt, annyira kedvelte a kunokat és életmódjukat, hogy gyakran közöttük volt. Megengedte, hogy pogány szokás szerint simára borotválják a koponyájukat. Már szinte kockán forgott az ország keresztény és magyar jellege. A kunok mégis elégedetlenkedtek, nomád pásztorkodásukkal gyakran sértették a magyar birtokosok területeit. Az egyház kiátkozással fenyegette meg a királyt. Amikor a Moldvából betörő kipszak kunokhoz csatlakoztak, a magyar csapatok 1280-ban a Hód tavnál súlyos vereséget mértek rájuk. A Kun László keltette anarchiának végül maguk a kunok vetettek véget, 1290-ben megölték a királyt.

A XIV. században még nemezsátrakban laktak a kunok, a század végén már az állandó szállásokon felépítik az első szilárd falú, földhöz rögzített házaikat. Továbbra is az állattartás a fő foglalkozásuk. Ahogy a legelőkön, úgy a település közepén is felállították a külterjes állattenyésztés teletető építményét a karámot. A XV–XVI. század folyamán alkalmazkodtak a hazai sokoldalú gazdálkodás földrajzi viszonyaihoz. A magyar falvak és a kun szállások népe között korán megindult a keveredés. Nyelvüket még hosszú ideig megtartották, a reformáció idejében készült el a *Miatyánk* kun fordítása.

Kiváltságos kerületeikben a jobbágyoknál szabadabban éltek. A kunok szabadsága hátrányossá vált a nemességnek, mert a jobbágyaikból sokan közéjük telepedtek. 1498-ban már mint szolgálóállapotú emberek szerepelnek a törvényben, ezért is vettek részt az 1514-es Dózsa-féle parasztháborúban, aminek következményeként „A kunok, jászok és a királyi felség többi jobbágysai ezentúl az ország egyéb jobbágysai és parasztjai módjára mind kötelesek és tartoznak bért fizetni, ajándékokat és kilencendet adni, valamint szolgálatokat teljesíteni.”

A kunok legfőbb hatósága a *nádor*, neki tartozik felelősséggel a Hármaskerületet, a Jászságot, a Kis- és Nagykun-ságot összefogó Jászkun kerület *főkaptánya*, az egymástól meglehetősen távol eső három területet a *kerületi kapitányok* irányították, a szállások, a települések élén sem bírák, hanem a *helyi kapitányok* állottak. Az egyre szűkülő kiváltságok elősegítették a kunok rendi tagozódását, az előljárók igyekeztek a nemesség soraiba emelkedni, birtokadományokat szerezni.

Cumania, majd a Kunság címere

Középkori kun viseletek

A kunok veszedelme

A XVI. század elejére, úgy tűnt, a kunok betagozódtak a magyar feudális társadalomba. Az 1526-os mohácsi csata után hatalmas megpróbáltatások vártak rájuk, mely a következő másfél században majdnem a végpusztulásukat okozta. A feljegyzések iszonyú pusztulásokról írnak, amit a törökök és a mellőlük csapódott martalócok okoztak a Kunságon. A Nagykunságra 1548-ban törtek be először a törökök. A négy év múltán vezetett hadjárat következtében a kun lakosság egy része elmenekült, a tönkrement gazdaságokban már a kamarai adók sorozatos elengedései mellett sem tudtak maradni. 1566-ban a szigeti veszedelem után a török és tatár csapatok a Tiszántúlon is végigpusztítottak, messze látszottak a felgyújtott falvak és lángjaik. Sokan felkoncoltattak, még többen rabságba hurcoltattak. A lakosság menekült, ki hova tudott. Sokaknak a Mátra erdei, vagy a Nagysárrét idegeneknek ismeretlen és járhatatlan mocsarai adtak menedéket. A pusztítás után az egri várkapitány összeíratta a Nagykunság népét, az addigi 653 jobbágytelekből 273 állt üresen. A hazatértek leégett házaik helyett putrit építettek, a karcagi temetőben ma is láthatunk egy ilyen félig a földbe sülyesztett földházat. „Minden tavasszal, mint a sáskák elborítják a törökök földünket – panaszozzák a kolbász-széki kunok – nem hagyva azon semmi élelmet, marhát, lovat, juhot. Csak az maradt, meg, amit vermekben, templomokban elrejtettünk.”

A török az urat éppúgy rájának tekintette, mint a parasztot. Év közben nem jutott mindenhová török, így a keresztény lakosokra bízta, hogy *bolond szokások* szerint szolgáltatassanak egymás közt igazságot, így alakult apránként a kapitányok vezetésével a kunok autonómiája. A magyar közigazgatás névleges megmaradt. A Nagykunság ügyeit Heves megyében intézték, majd Eger megszállása után a Nógrád megyei Füleken. A várháborúk után hamar elkezdődött a tizenöt éves háború. A császári zsoldosok, a tatár hordák, a végvári katonák, a török hadak egyaránt pusztítják a Nagykunságot és természetesen az ország más területeit. Nagyon sok település végképp eltűnt ebben az embertelen világban. Az 1594. év nyaráról így írnak a Kunságban: „*Boldogsága elfogyott, Szabadsága megromlott, Híre s neve, Szép czímere Béborított.*”

Illésházy István nádor 1609-ben kezdeményezi a Nagykunság újratelepítését, de az csak 1618-ban vett nagyobb lendületet, amikor a Mohács után már ismét kinevezett jászkun főkapitány, Keczer András hívta vissza Bajomból, a Sárrét mocsarai között bujdosó kunokat. A sokfelé szétszóródott kunok egy része sohasem tért vissza. A Bocskai által Szoboszlóra betelepített lovas hajdúk sokan a kunok közül kerültek ki, amit nyelvészek és történészek egyértelműen kimutattak. Furcsa világ uralkodott a török által megszállt területeken. A török közigazgatás és adóztatás mellett a magyar hatóságokkal is rendszeresen kapcsolatban álltak, a földesurak is igényt tartottak a járandóságaikra. Ezenkívül nemcsak a kóborló török és tatár csapatok, de a végvárai katonái is ugyanúgy elvitték, amit lehetett. El lehet képzelni azt a viszonylagos, nagy hadjáratok nélküli, nyugalmasabb életet, amiben a kunoknak részük volt, állandó futásra készen. A törökök eddig se túrték az általuk elfoglalt területeken a nemességet. A váradi vár elfoglalása után pedig a vár fokára kitűzött, elfogott nemesek fejével intették békére és nyugalomra az amúgy is megfélemlített lakosságot.

Az újabb nagy háború 1683-ban a törökök Bécs elleni hadjáratával kezdődött. Giraj krími tatár kán oda-vissza a Kunságon keresztül vonult át dülve, rabolva, gyűjtögetve, rettenetes hadaival. Ekkor végképp elpusztult Kolbász, a kunok régi központja és a falvak hosszú sora, melyek soha sem épültek fel többé. Így írt Budai Bálint esperes a szörnyű pusztulás láttán: „*Óh száraz, néma föld, reszkess és indulj meg a rajtad heverő holtesteken.*” Karcagújszállásnál 1697-ben a feldúlás után 800 embert hurcolt el a tatár. Szomorú befejezését jelentette ez a török uralomnak. De az új uralom sem hozott jobbat! A Habsburgok hódított területnek tekintették, melyet szabadon vehettek, adhattak. A Pentz-féle összeírással felmérték a Kunságot, melyben pusztá volt határos pusztával. 1702-ben az egész Hármaskör területét eladták a Német Lovagrendnek, akik kezdeményezték a benépesítést. Az országos elégedetlenség miatt kitört a Rákóczi-szabadságharc. A kunokra újabb keserves évek következtek. A császár oldalán álló rácközi végigpusztították a Nagykunságot. A fejedelem a rakamazi birtokára telepítette az ismét földönfutóvá lett kunokat. „*1705-ben a kun földön megszűnik az emberi történet.*”

Remények útján

A szatmári béke után elült a fegyverzaj. Az elpusztított települések üszkös romjai közé az emberek lassan visszaszivárognak. A Kunság benépesítését az új gazda szorgalmazza, a kunok közé rengeteg új beköltöző is érkezik. Az 1699-es Pentz-féle összeírásban már érezzük ezt a tendenciát, mert a származási helyet is firtatták. Az 1715. évi pozsonyi országgyűlés a jászkunokat minden korábbi szabadságaikba és kiváltságaikba visszahelyezettnek nyilvánította és magára vállalta az 500 000 forintnyi töképezési felének visszafizetését, a fennmaradót az országra hárította, de teljesíteni ezt nem tudták. 1722-ben a Kunságban lakó nemesek nem kívántak továbbra ott lakni. 1731-ben a Német Lovagrendet

a pesti invalidus kórház alapjából kifizették, így hazai intézmény lett a birtokos. A lakosság végül önjelölt kifizetett összegből szabadult meg az alávetettségéből. 1745 május 6-án megkapták a kiváltságlevelet. A Nagykunságnak 155 ezer forintot kellett kifizetnie, melynek utolsó részletét 1753-ban rótták le. Ez volt a *redempció*. Azzal, hogy vállalták 1000 lovas katona felszerelését, az általános felkelést, visszakapták a szabad tisztségviselő és lelkészválasztási jogot, a pallosjogot, mentesültek a rév, a vám, a földesúri adóktól. A lakosság a redempció összegéhez való hozzájárulás alapján részesülhetett a közösségi területekből, kapták a szántóterületeket, ők voltak a *redemptusok*. Akik nem tudták, vagy nem akartak fizetni, lettek az *irredemptusok*. Főleg ezek közül ment el 1786-ban 580 nagykun család a bácskai kincstári pusztákra, Ómoravicára, Pacsérra. Részt vettek a napóleoni háborúk nemesi felkeléseiben. Ott voltak az 1848–49. évi szabadságharc csatáiban, a kunsági települések mindig túlteljesítették a sorozási kvótát. A világosi fegyverletétel után a császári ezredekbe sorozták a kunsági honvédeket. Az 1870-es évekbeli közigazgatási átrendezéskor évekig küzdöttek a Nagykun megye létesítéséért, de 1876-ban Jász-Nagykun-Szolnok megyébe bekebeleztek őket. Hatalmas véráldozatot hoztak az I. és a II. világháborúban. 1944 után az erőszakos téjeszesítés, a kulákküldözés hozott keserves éveket a kunokra. Az élni akarásuk és szorgalmuk következtében Karcag és Túrkeve országos hírért termelőszövetkezeti városok lettek. A rendszerváltozás után pedig már a kapitalizmus farkastörvényei között igyekeznek talpon maradni – reményeiket fel nem adva.

Karacs Zsigmond

Irodalom. Horváth Péter: Értekezés a kúnoknak és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotokról. Pest, 1823; Gyárfás István: A jász-kunok története. I. Kecskemét, 1870; II. Kecskemét, 1873; III. Szolnok, 1887; IV. Budapest, 1885; Györffy István: Nagy-Kunsági krónika. Karcag, 1922; Szentesi Tóth Kálmán: Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából. Karcag, 1940; Györffy Lajos: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. Szolnok, 1956; F. Tóth Pál–Hímer Zoltán (szerk.): Nagykunsági tükör. Hely és név nélkül; Rásonyi László: Hidak a Dunán. Budapest, 1981; Joan Ferenc: A kunok és püspökségük. Budapest, 1981; Szombathy Viktor–László Gyula (szerk.): Magyarra lett keleti népek. Budapest, 1988; Ruzicska Ferenc: A Nagykunság helyismereti irodalma. Karcag, 1989; Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993.

A „Dabasi csalánlevelek”, avagy Mády Ferenc a bíróságon

A XIX. század végi Alsó-Dabason kevés olyan dolog történhetett, amelyből Mády Ferenc (1834–1911) földbirtokos, nagykőrösi származású kisnemes ki ne vette volna a részét. Az örök mókamestert először 1897-ben, a hatvanharmadik életévében beszéltek rá barátai verseinek kötetbe formált kiadására.¹ A *Dabasi csalánlevelek* címet viselő csipkelődő strófák nagy tetszést arattak, mindenki mulatott az ötletes verseken, kivéve azokat, akik név nélkül is magukra ismertek egy-egy pellengérező rigmusban. „A csalánlevelek mikor megjelentek, / Voltak együgyűek, akik nem köszöntek” – rögzítette az első negatív reakciókat a szerző. Ebből a körből többen nem érték be ennyivel, és a jó hírnevük sérelme miatt időről időre Ócsára, a járásbíróságra citálták a „*lokális poétát*”,² akit a bíróság gyakran el is marasztalt. „A sok perpatvarnak még is az lett a vége, / Én, a dal írója, meg lettem büntetve” – olvashatjuk az összegzést. Az ellenfelek azonban rosszul számítottak: a tiltások és szankcionálások egyáltalán nem szegték Mády Ferenc kedvét, sőt, az alkotásnak ez a sajátos motiváció talán még jót is tett, mert 1901-ben újabb kéve állt össze a csalánlevelekből.³ „A dabasi csalán komisz, csípős növény, / Csipésével szerző nem is lesz fősvény. [...] A könyvből elpusztult, megégett egynehány, / Új levelet hajtott a dabasi csalán” – hirdette harciasan az előszóban a szerző. Visszavágott a névtelen levelek íróinak is: „Aki levelet ír, és alá nem írja, / Haszontalan fráter, legyen bárki fia!” és „Az írótól senki zokon nem veheti, / Ha a csalánlevél itt-ott megcsipkedi.” Ugyanakkor a nemes ember gesztusával: „Kit a csalánlevél véletlenül csipett, / Én azoktól itt most bocsánatot kérek.”

¹ Mády Ferenc: Dabasi csalánlevelek. Újpest, Fuchs Antal Könyvnyomdája, 1897. 247 p.

² Gróf Vay Sándor ekként határozta meg Mády Ferenc irodalmi besorolását a *Pestvármegyei rigmusok* című történetben, a *Pestvármegyei históriák* kötete 77. oldalán.

³ Mády Ferenc: Dabasi csalánlevelek. 2. kötet. Budapest, Rózsa Ferenc és neje Könyvnyomdája, 1901. 103 p.

Mádý Ferenc kúriája az 1950-es években
(Ismeretlen fotográfus felvétele)

hajlandó bocsánatot kérni, de a panaszos ezzel nem érte be. Az 1903. áprilisi cikk jól foglalja össze a per kimenetelét: „Dabasi csalánlevelek. Ezzel a címmel versfüzetet adott ki két évvel ezelőtt Mádý Ferenc alsódabasi földbirtokos, az ottani függetlenségi párt oszlopos tagja. A paprikás versekre, amelyek a helyi nagyságokat figurázták ki, legjobban Beleznay Árpád gróf szívszent föl, aki magára vette A falusi mágnás című költeményt. Ennek bemutatója így szól: Lakott itt egy mágnás, de csak olyan talmi, / Ki az adósságát fel szokta íratni. A vers azután jó tanácsot ad a tapasztalatlan polgártársaknak, hogy ne adjanak a falusi mágnásnak lakást, mert elégeti még a gyümölcsfákat is, azért legjobban lesz, ha a szál-lásadó leszdedt tél idején ajtót, ablakot, különben nem szabadul meg hivatlan vendégtől. Beleznay gróf panaszára a pestvidéki törvényszék, mint sajtóbíróság, becsületsértés miatt százhusz korona pénzbüntetésre ítélte az öreg kurucot, aki azt hozta föl mentségére, hogy neki esze ágában sem volt Beleznayt sérteni, aki neki szegről-végről atyafia lenne. A talmi mágnások alatt a kóbor színészeket értette, akiket mindaddig szívesen látott vendégül, amíg jószívűségével vissza nem éltek. Az ítélet kihirdetése után az ősz poéta a következőképpen jelentett be föllebbezést:

No, ez is megtörtént, kutya teremtette!
Csalánlevelekért meg lettem büntetve,
Megint vége van már párszáz koronámnak,
De hál' Isten, vége grófi sógorságnak.

A föllebbezéssel Frenreisz István vezetésével ma foglalkozott az ítéltábla első büntetőtanácsa. A vádlottat Pichler Győző országgyűlési képviselő védte.⁷ A tábla jóváhagyta a törvényszék ítéletét.

Mádý Ferenc még abban az évben megjelentette a Dabasi utolsó csalánleveleket,⁸ majd 1905-ben A korbács címmel önéletrajzát.⁹ Alakját Vay Sándor/Sarolta A paprikás bál című történetben örököltette meg 1907-ben.¹⁰ Emlékét a Mádý-rét, és a Mádý-féle erdő elnevezések őrzik a dabasi határban. Kúriáját viszont néhány éve elbontották, így igazi mementójául mégiscsak a sajátos hangulatú kötetei szolgálnak. Jól számított: a „rossz költeményekkel” beírta magát Dabas helytörténetébe, melyekből egy válogatáskötet még a XXI. század elején is megjelent.¹¹ Sajtópöre a föllebbező strófával igazi jogtörténeti kuriózum is.¹²

Valentyik Ferenc

A „csalánlevelek” új
kiadásának borítólapja

⁴ „Dabasi csalánlevelek.” Budapesti Hírlap 1902. november 22. 10.

⁵ „Dabasi csalánlevelek.” Budapesti Hírlap 1903. április 16. 11.

⁶ Gróf Beleznay Árpád (Pest, 1832–Budapest, 1909), gróf Beleznay Ferenc és Matkovich Apollónia első gyermeke, aki teljesen vagyontalanná vált és gyakran keveredett peres konfliktusokba.

⁷ Pichler Győző (1869–1904) jogász, Kossuth Ferenc titkára, a kölesdi kerület országgyűlési képviselője.

⁸ Mádý Ferenc: Dabasi utolsó csalánlevelek. Kecskemét, Spitzer Vilmos Könyvnyomdája, 1903. 156 p.

⁹ Mádý Ferenc: A korbács: önéletrajz. Budapest, Vass József, 1905. 320 p.

¹⁰ Gróf Vay Sándor: A paprikás bál. Pesti Hírlap 1907. február 3. 33–34.

¹¹ Mádý Ferenc: A dabasi csalánlevelekből. Dabas, Schultz Kft., 2003. 117 p.

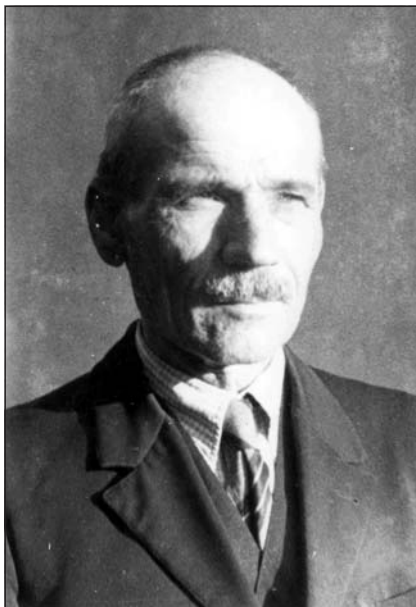
¹² Mádý Ferenc lebontott kúriájának fényképét az alábbi könyvből vettük: Kerekes László és Tapodi Katalin (szerk.): Építészeti értékek Dabason: a klasszicista kúriák múltja és jelene. Dabas, 1999. 62.

Emlékezés Gelencsér Sándor néprajzi gyűjtőre

Egy elfelejtett dombóvári néprajzi gyűjtőre emlékezünk, aki egyszerű szülők gyerekeként látta meg a napvilágot, vasutas lett, majd nyugdíjasként kezdte el feldolgozni hosszú életének tapasztalatait.

Dadapusztán (Somogy megye) született 1896. július 8-án. Ez a kis pusztá ma már nem létezik. Kazsok és Igal között feküdt. Pár éve még állt a gémeskút a magtárral, mely emlékek jelezték, hogy itt valaha település állott. Gyermekkorát Gölle–Szentivánpusztán töltötte. Szülei 1897. április 24-én költöztek ide Dadapusztáról, ahol 1913. április 24-ig éltek. Édesanyját (Gelencsér Györgyné Kalocsa Teréz) korán (1912) eltemette. Ő a göllei temetőben pihen. A következő állomás Baté volt az életében, ahol vasúti munkásként tevékenykedett. Majd a szomszédos Nagyberkiben lett szolgálattevő. Innét ment nyugdíjba, s Dombóváron vásárolt családi házat.

1993-ban régi vágyam teljesült, amikor betekinthesem Gelencsér Sándor bácsi hagyatékába. Ez 141 dolgozattal állt, terjedelmében több kötetet tenne ki. Sajnos, életében nem akadt senki, aki támogatta volna Sándor bácsi elképzeléseit, pedig dolgozott a kaposvári, a szekszárdi múzeumoknak és a budapesti Néprajzi Múzeumnak is. Most csak ízelítőt adok dolgozatainak címeiből: *Aratóünnepségek a Kapos mentén, Arató és béres sztrájk Nagyberkiben, Hagyományos népi temetés Mernyén, Gölle község falukrónikája, Lengyel katonai emigrációs tábor Mosdóson 1939–1945 között I–II., Népi táplálkozás a Kapos mentén és Dombóvár környékén, Béresek élete Gölle–Szentivánpusztán, Nemzetiségek a Kapos mentén, Régi országos állat-és kirakodóvásárok stb.*

Gelencsér Sándor

E címek olvastán azt gondolhatnánk, hogy Gelencsér Sándor pedagógus, vagy szakmabéli ember volt. Fiától kapott információt szerint egyszerű MÁV-nyugdíjasként kezdte el a gyűjtőmunkát. A dolgozatok lapozgatása közben megállapítottam, hogy gyönyörű kézírása volt.

Gelencsér Sándor bácsi 1990. február 1-jén, 94 éves korában hunyt el. Ápolói mesélték el, hogy házának Somogyot, Göllét tartotta. Amikor megkérdezték tőle, hogy hol lakik, a következőt válaszolta: „Hát, Göllében!”

Dolgozatait fia, ifj. Gelencsér Sándor a dombóvári Városi Könyvtárnak adományozta azzal a céllal, hogy az érdeklődők hozzáférjenek e nagyszerű életműhöz. Micheller Józsefné könyvtárosnak köszönhetően még 1993-ban betekinthesem az értékes anyagba, majd jeleztem dr. Sipos Csabának, a Somogy Megyei Könyvtár akkori helytörténész könyvtárosának, hogy a dolgozatokat Kaposváron kellene elhelyezni és megjelentetni, mivel ezek zöme somogyi vonatkozású. Mivel Tolna megyében, így Dombóváron sem volt vállalkozó a megjelentetésre, az anyagot megkaptuk és – anyagiak hiányában – úgy döntöttünk, hogy a *Somogyi Honismeret* című megyei lapban közlünk le a legérdekesebbekből. Ez a munka akkor el is kezdődött (Somogyi Honismeret 1993/1.), így felhívtuk a szakemberek figyelmét az értékes dolgozatokra. Távolsági terveinkben szerepelt természetesen a könyvformában való megjelenítés is.

Sajnos e tervek nem valósultak meg, de nem felejtettem el Sándor bácsi életművét. Ugyan őt személyesen nem ismertem, de úgy gondoltam, e rövid méltatásban megemlékezem róla. Nemcsak azért, mert földimnek, somogyinak, gölleinek vallotta magát, hanem azért is, mert dolgozatainak olvasása után gazdagabbak leszünk, és talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy azok magyarságunkat is formálják.

Bodó Imre

Az utolsó királykoronázás ünnepe Borsod és Zemplén vármegyében

Száz évvel ezelőtt, 1916. december 30-án helyezték utoljára a magyar Szent Koronát uralkodói före. Ekkor koronázták meg utolsó, boldoggá avatott királyunkat, IV. Károlyt. A koronázás nemzeti ünnepe alkalmából felfüggesztették a Ferenc József halála óta tartó nemzeti gyászt. A nem mindennapi eseményből nem csak a koronázó főváros, hanem a vidéki Magyarország is igyekezett kivenni a részét, minisztériumi utasításra és önhatalmúlág egyaránt. Az alábbiakban a vidéki törvényhatóságok ünneplését mutatjuk be Borsod és Zemplén vármegye, valamint Miskolc törvényhatósági jogú és Sátoraljaújhely rendezett tanácsú város reprezentatív példáján keresztül, felidézve a koronázáshoz kapcsolódó eseményeket és a vármegyékben uralkodó közhangulatot.

IV. Károly, Magyarország új királya
(Tolnai Világlapja 1917. 1. szám, borító)

földet. A koronázási ünnepnek e fenséges mozzanata sohasem volt jelentősebb, mint most, amikor királyunk északon és délen, keleten és nyugaton vezeti győzelemre hős seregeinket. Felkérem a törvényhatóságot, hogy a koronázási halomhoz saját területének történelmi nevezetességű helyeiről 5 kilogramm súlyú tiszta földet postán, következő felírással: »Hivatalból koronázási ügyben portómentes« hozzám sürgősen beküldeni szíveskedjék.»⁵

A fentiekkel egyidejűleg az alábbiakat is elrendelte:

„A Király és Királyné ő felségeiknek megkoronázása december 30-án fog végbemenni. Alkotmányunk e magasztos ünnepén méltó hely illeti meg a törvényhatóságokat is. A koronázás ezúttal a háború okozta rendkívüli körülményekre, a nemzeti gyászra tekintettel, szűkebb keretek között fog lefolyni és azon a törvényhatóságok csak három tagú küldöttséggel vehetnek részt, kiknek egyike a törvényhatóság

Miskolc városa már Ferenc József király halála (1916. november 21.) alkalmából tartott 1916. november 27-i gyászközségi elhatározta, hogy IV. Károly királyhoz hódoló feliratot intéz, melyben részvételének is kifejezés ad.¹ Zemplén vármegye törvényhatósági bizottsága december 4-én tartott ugyancsak egy rendkívüli közgyűlést Ferenc József halálhíre után, melyen kifejezte hódolatát az új király felé.² Ugyanígy tett Borsod vármegye egy nappal később: *„Az elköszönt nagy király utolsó akaratát teljesíteni fokozódott kötelességünk. Forduljunk tehát hűséggel s haláláig ragaszkodó szeretettel az ő utódjához, a viruló ifjúságában, a remények gazdagságával jövő IV. Károly őfelségéhez is”* – foglalta jegyzőkönyvbe Borsod vármegye rendkívüli közgyűlésén.³

A koronázás alkalmából Sándor János belügyminiszter december 11-én táviratot intézett a vidéki törvényhatóságokhoz (a törvényhatósági jogú városokhoz és a vármegyékhez), melyben közölte utasításait: *„A megkoronázott király, mely értelmű nemzeti hagyománynak megfelelően, a koronázási halmon négy kardvágással jelképezi, hogy győzelmes kardjával megvédi az országot bármely oldaltól fenyegető ellenséggel szemben. Ősi szokás,⁴ hogy a koronázási halomhoz, amely hazánk szent földjét képviseli, az ország valamennyi törvényhatósága küld*

¹ Budapesti Hírlap 1916. november 29. 5.

² MNL BAZML SFL IV. 2405. a 45. köt.

³ MNL BAZML IV. 803. a 46. köt.

⁴ A koronázási dombhoz – és a hozzá kapcsolódó – évszázados hagyományoknak ismertetése e terjedelmi keretek között nem lehetséges, ezért a szerzők Sándor János rendeletének ismertetésére szorítkoznak. A koronázási dombhoz kapcsolódó szokások részletes ismertetése olvasható pl. *Vörös Károly: A koronázási domb szimbolikája*, 1867. In: *História* 1996/8. 6–8.; *Pál Judit: Ünnepek és emlékezet* (I.). A dualizmus korának ünnepei és a koronázási domb szimbolikája. In: *Korunk* 2012/9. 85–91.

⁵ 38.580/1916. B. M. eln. szám.; Belügyi Közlöny 1916/64. 1443.

*zászlóvivője lesz. Midőn erről a törvényhatóságot értesítem, felkérem, hogy kiküldötteinek [a törvényhatóságok küldötteinek – a szerzők] nevét hozzám sürgősen jelentse be; a kiküldöttek díszruhában jelennek meg, a koronázási ünnep tartama alatt a gyászruha viselése és gyászjelvények alkalmazása fel lesz függesztve.*⁶

December 12-én Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának rendes havi közgyűlésén ismét szó esett az új király koronázásáról.⁷ A vármegye alispánja évnegyedes jelentésének a koronázásra vonatkozó részét Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának írnoka teljes egészében bemásolta a közgyűlési jegyzőkönyvbe 1917 januárjában, ami igencsak szerencsés az utókor számára, mivel maga az eredeti jelentés nem maradt fenn. A következő sorokból egy történész számára érdekes megfontolás világlik ki:

„Poraiban is áldott öreg királyunk elhalálózásával Károly Ferenc József trónörökös, mint Károly, a néven IV. magyar király lépett trónra s rövid pár hét után 1916 év december 30-án Budapesten magát a nemzet által megkoronáztatta.

A koronázás előzményei lefolyása a napi lapokban melyek az országos levéltárban és múzeumban megőriztetnek, bőven és részletesen közölve lettek így ezekről itt nem emlékezem meg, mert a történet-írónak módjában lesz az adatokat összegyűjteni.

De mégis voltak a koronázásnak a vmegyét érdeklő olyan részletei, amelyekről a lapok nem, vagy csak hiányosan emlékeztek meg, melyek pedig a vm. történetének szempontjából, de azért is, hogy az utókor ne jusson abba a helyzetbe, mint a melybe mi jutottunk, nevezetesen a tekintetben, hogy az előző koronázásokról alig valamely feljegyzést találtam levéltárunkban, pedig a nemzet minden fiának örködni kell a felett, hogy a koronázás régi szokásai emlékezetében maradjanak s azok minden alkalommal következzenek.”⁸

Zemplén vármegyét Dókus Gyula alispán, gróf Berchtold Kázmér és Ferenczy Elek törvényhatósági bizottsági tagok képviselték. Zemplénből gróf Berchtold Kázmér volt az a személy, aki a vármegye zászlaját vitte, őt pedig a vármegye díszbe öltözött két huszára kísérte.⁹ Sátoraljaújhely városa dr. Orbán Kálmánt és Hericz Sándort delegálta.¹⁰

A koronázási halomhoz kilenc helyről küldött földet Zemplén vármegye törvényhatósága. Dókus Gyula alispán intézkedése alapján Borsi községből, Rákóczi Ferenc szülőföldjéből és Felső-Zemplén vérrrel áztatott televényéből – ahová 1914-ben betörtek az oroszok: a Cziróba-völgyből, az Ondava-völgyből, az Olyka-völgyből, a Laborcz-völgyből –, továbbá a zempléni földvárról, Jeszenőről, Csicsváról, a barkói várból és Monokról, Kossuth Lajos szűkebb hazájából.¹¹ Tehát a zempléni föld onnan származott „*ahol a nagy szabadság hős bölcsője ringott* – írta a Felsőmagyarországi Hírlap – *és ahol magyar bakák szuronyerdeje állt legyőzhetetlenül ellent a kozákság tömegeinek az onnan szedett néhány marok föld fogja látni azt a történelmi pillanatot, amikor a király és a nemzet egybeforrnak az egy igaz magyar haza szeretetében.*”¹²

December 13-án külön-külön közgyűlést tartott Borsod vármegye és Miskolc törvényhatósági jogú város.¹³ Miskolc törvényhatósági bizottságának ülésén Nagy Ferenc polgármester bemutatta a belügy-miniszter 38580 eln. 1916. számú leiratát, mely szerint a december hó 30-án Budapest székesfővárosban megtartandó koronázási ünnepélyen a koronázási halomhoz a törvényhatóságoknak egyenként 5 kilogramm földet kell küldeniük.

A polgármester javasolta, hogy ez a föld egyenlő arányban megosztva a helybeli Hősök temetőjéből, a kolera temetőből, továbbá Szemere Bertalan és Palóczy László sírjairól vétessék. A törvényhatósági bizottság a polgármester indítványát a magáévé tette és a kérdéses helyekről a föld kiemelésével a tanácsot megbízta.

⁶ Belügyi Közlöny 1916/64. 1443.; Az Est 1916. december 12. 5.

⁷ MNL BAZML SFL IV. 2405/a 45. köt.

⁸ MNL BAZML SFL IV. 2402. 45. köt.

⁹ MNL BAZML SFL IV. 2405/a 46. köt.

¹⁰ Felsőmagyarországi Hírlap 1916. dec. 29. 2.

¹¹ Zemplén 1916. dec. 20. 3.

¹² MNL BAZML SFL IV. 2405/a 45. köt.; Felsőmagyarországi Hírlap 1916. dec. 15. 1-2.

¹³ Budapesti Hírlap 1916. december 14. 8. Itt fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy az eseményt Miskolc város vonatkozásában eddig egyedül feldolgozó kötetben több téves adat is közlésre került: Miskolc városa nem 15-én, hanem 13-án tartotta meg rendkívüli közgyűlését és nem arról született döntés, hogy Miskolc városa is küld földet, hanem arról, hogy honnan. *Dobrossy István*: Miskolc írásban és képekben 5. Miskolc, 1998. Belvárosi Kulturális Iroda, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 147.

Nagy Ferenc felhívással fordult a tanácsshoz, hogy ezen történelmi nevezetességű aktusról jegyzőkönyvet vegyen fel, s annak a városi levéltárban leendő elhelyezéséről gondoskodjék.¹⁴ Ezt követően a polgármester bemutatta a belügyminiszter 38800 eln. 1916. számú távirati rendeletét is „*mely szerint az egyes törvényhatóságok a folyó évi december hó 30-án megtartandó koronázáson magukat 3–3 taggal képviselik, kik közül egyik a törvényhatóság zászlóvivője*”. Javaslatára a törvényhatósági bizottság Koós Samu királyi tanácsost, a Kereskedelmi és Iparkamara elnökét, Lichtenstein László királyi tanácsost és dr. Nagy Ferenc polgármestert választotta a küldöttség tagjaiul.¹⁵

Ugyanezen a napon a Borsod vármegyét képviselő küldöttségbe dr. Tarnay Gyula főispánt, báró Vay Elemért és Brezovay Lászlót delegálta a vármegye közgyűlése, zászlóvivőnek Miklós Ödön főrendiházi tagot választották meg, hogy „*alkotmányunk e magasztos ünnepén a kormány által megadott módon*” képviseljék a törvényhatóságot.¹⁶ A határozatról értesítették a vármegye főlevéltárosa is, hogy a vármegye zászlaját a főispánnak adja át és a belügyminiszter táviratát a levéltárban megőrzés végett helyezze el.¹⁷ Ekkor döntött a közgyűlés arról is, hogy a vármegye a szomorú emlékezetű Muhipusztáról és a diósgyőri várból – ahová a muhi ütközet után IV. Béla király menekült – küld földet.¹⁸

A belügyminiszter kíváncsún tartotta, hogy minden társadalmi réteg képviseltesse magát a koronázáson, ezért elrendelte, hogy a törvényhatóságok hivatalos küldöttségein kívül a járások és rendezett tanácsú városok polgárságának 2–2, törvényhatósági jogú városok 4–4 fős képvisellete is helyet kapjon a koronázási ünnepségen, hogy minden rétegből lehetőleg minél többen láthassák a koronázási ünnepélyt. „*E célból gondoskodás történt arról, hogy a koronázási ünnepi menet útvonalán, vagy annak közelében, a szabadban, a polgárság és a falusi nép köréből is többen kaphassanak helyet.*”¹⁹

Borsod vármegye járásainak és városainak 15 fős küldöttségét Tarnay Miklós szolgabíró vezette.²⁰ Zemplén vármegyének 12 járását 24 fő képviselte a koronázáson,²¹ továbbá a megye nemessége 29 fővel vett részt az ünnepségen.²²

1916. december 27-én jelent meg a Budapesti Közlönyben és lépett hatályba a m. kir. minisztérium 4514/1916. M. E. számú rendelete a koronázás megünnepléséről, gróf Tisza István miniszterelnök aláírásával. A rendelet értelmében a koronázás napján a hivatalokban a „*hivatalos órákat*” úgy tartották meg, mint vasárnap. A bíróságokon a „*nem multhatatlanul szükséges*” tárgyalásokat elhalasztották. A kereskedelmi üzletekben a nyitvatartást a vasárnapéhoz igazították. A nyílt árusító üzletek (boltok) – „*kivéve az ételek és italok kiszolgálására rendelt helyiségeket*” – Budapesten 9 és délután 2, vidéken 9 és dél között bezárták.²³

Miskolc város és Borsod vármegye küldöttsége december 29-én, délben utazott a másnapi koronázásra. A küldöttségek vezetői ekkor már a fővárosban tartózkodtak: dr. Tarnay Gyula főispán 26-án, dr. Nagy Ferenc polgármester 28-án utazott Budapestre.²⁴

Miskolc város polgármester-helyettese, Krizsanovszky József felhívással fordult a város lakosságához, hogy a koronázás alkalmából „*a házbirtokosok házaikat, de kiváltképpen a Széchenyi, Király, Zsolcai-kapu mentén, folyó hó 30-án, a felfüggesztett nemzeti gyászra való tekintettel nemzeti lobogókkal díszíteni szíveskedjenek.*”²⁵ Ugyanígy Orbán Kálmán, Sátoraljaújhely helyettes polgármestere is elrendelte, hogy a vármegyeszékhely házait nemzeti szín lobogóval díszítsék fel a koronázás napján.²⁶

¹⁴ MNL BAZML; Miskolc város levéltárának iratanyagából mindössze 0,12 ifm maradt fenn, sajnálatos módon ez a jegyzőkönyv is elpusztult.

¹⁵ MNL MAZML IV. 1903. 8. köt.; Miskolczi Napló 1916. december 15. 3.

¹⁶ MNL BAZML IV. 803. 46. köt.; Miskolczi Napló 1916. december 14. 2.; Miskolczi Estilap 1916. december 29. 2.

¹⁷ MNL BAZML IV. 803. 46. köt.; A törvényhatósági bizottság rendelete értelmében a város főlevéltárosa a hivatkozott jegyzőkönyv kivonatának mellékleteként el is helyezte, azonban mára csak a jegyzőkönyv kivonata maradt fenn Borsod vármegye Levéltárának iratai között. MNL BAZML IV. 825. 12. doboz 1. lap

¹⁸ Miskolczi Napló 1916. december 14. 2. A diósgyőri várból Breitfeld Antal főbíró küldte be a földet a vármegye számára. Diósgyőri Újság 1916. december 16.

¹⁹ Belügyi Közlöny 1916/64. 1443.; Zemplén 1916. dec. 20. 3.; Miskolczi Napló 1916. december 30. 3.

²⁰ Miskolczi Napló 1916. december 30. 3.

²¹ MNL BAZML SFL IV. 2402. 45. kötet 22–23.; Zemplén 1916. dec. 30. 1.

²² MNL BAZML SFL IV. 2402. 45. kötet 24.

²³ Budapesti Közlöny 1916/300. 1.

²⁴ Miskolczi Estilap 1916. december 29. 2.

²⁵ Miskolczi Estilap 1916. december 30. 2.

²⁶ Zemplén 1916. dec. 30. 1.

„Szép és hazafias, főként pedig emberies határozatot hozott” december 27-én Miskolc város tanácsa. „Elhatározta [...] hogy a koronázás napján lehetővé teszi minden miskolci szegény embernek, hogy rendszer meglehet jusszon.” Így a városi népkonyhákban szombaton ingyen ebédet szolgáltak ki igazolvány ellenében. Az igazolványokért dr. Plank Miklós városi aljegyzőnél lehetett folyamodni.

„A koronázási ünnepségből kiveszi részét Miskolc polgársága is – írta a Miskolczi Estilap – s ha nem is nézheti végig a nagy ceremóniát, szívvel-lélekkel egybeforrva, mégis odagondol Ós-Buda várába, ahol Szent István örökébe lépő IV. Károly király megteszi a négy kardvágást a világ összes tája felé.”²⁷

A miskolci pénzügyhatóságok határozatuk alapján a koronázás napján hivatalaikat zárva tartották. Fél 10-kor kezdődött a koronázási szentmise a mindszenti plébániatemplomban. Az ünnepélyes szentmisére meghívót kapott a Római Katolikus Nőegylet, hogy minél több taggal képviseltesse magát.²⁸ 11 órakor pedig a miskolci ortodox izraelita hitközség tartott hálaadó istentiszteletet Kazinczy utcai imaházában, melyre az elnökség előzőleg meghívta a nagyközönséget.²⁹ Az ünnepségsorozatot este a Nemzeti Színházban rendezett *A király házasodik* című vígjáték díszelőadása zárta. Az előadás előtt a cs. és kir. 21. gyalogezred zenekara eljátszotta a koronázási indulót.³⁰

Megkoronáztatása alkalmából a Zemplén vármegyében élő báró Sennyey Bélának és báró Sennyey Gézának a magyar grófi méltóságot adományozta IV. Károly. Továbbá a következő zempléni főurakat tüntette ki magas kitüntetésekkel: gróf Eszterházy Mór a töketerebesi kerület országgyűlési képviselője valóságos belső titkos tanácsos lett, gróf Andrássy Sándornak köszönését nyilvánította ki, gróf Andrássy Sándornénak pedig Zita Királyné az I. osztályú Erzsébet Rendet adományozta.³¹

Miskolc törvényhatóságának koronázáson való részvételébe és előkészületi munkájába dr. Nagy Ferenc polgármester beszámolója enged betekintést, melyet Miskolc város törvényhatósági bizottságának 1917. január 4-i rendes havi ülésén tett: „Az 1916. év december hó 30-án Budapesten IV. Károly király megkoronázása képviseletében dr. Nagy Ferenc polgármester, Koós Samu s Lichtenstein László bizottsági tagok megjelentek, a törvényhatóság zászlaját – melyet Gebe Endréné, a női ipariskola igazgatónője készített munkatársaival³² – Lichtenstein László bizottsági tag vitte.

A koronázás nagy jelentőségén ezalkalommal jelentek meg első ízben a törvényhatóságok képviselő sorában városunk kiküldöttjei s zászlónk először lobogott a király esküjénél a törvényhatóságok zászlóerdejében.³³

A koronázási dombba is először vegyült ősrégi, de új törvényhatósági városunk földje, mely a közgyűlés előző határozataihoz képest a hősök mindkét temetőjéből, továbbá Szemere Bertalan sírjáról küldetett fel.

Felséges királyunkat látván a koronázási dombon, fején Szent István szentséges koronájával [...] önkénytelenül emlékeztetünkbe idéződött, hogy városunk földjében porladó nagy halottunk, Szemere Bertalan volt az, ki a szabadságharc szent ügyének bukása után a szentséges Koronát és a koronázási jelvényeket elásta az akkor immár elveszettnek vélt haza földjébe, mielőtt Ő maga a nemzet nagy fiaival kezébe vette volna a hazátlanság vándorbotját s most az ő sírjának földje is elvegyült a dombba, mely felett [...] tündöklöbben, mint valaha ragyogott ifjú Királyunk fején a szent Korona.

Mélyen meghatva a történelmi pillanat nagyszerűségétől, teljesen megértve és átérzve a koronázás nagy jelentőségét vettünk részt az évszázados szertartásokon, közvetlen szemtanúi lévén a király megkoronázásának, a királyi eskünek és a hagyományos kardvágásnak.

A koronázás történelmi ereje, az őszinte mélységes meghatottság – mellyel az ifjú királyi pár a szent Koronát fogadta – megerősítette anélkül is szilárd ama meggyőződésünket, hogy király és nemzet megértése kölcsönös megbecsülése záloga nemzetünk eljövendő boldogságának, melyre a világháborúban pazarul ömlesztett drága magyar vér árán szereztünk jogot.”³⁴

²⁷ Miskolczi Estilap 1916. december 29. 2.

²⁸ Miskolczi Napló 1916. december 29. 3.

²⁹ Miskolczi Estilap 1916. december 29. 2.

³⁰ Miskolczi Napló 1916. december 30. 2.

³¹ Felsőmagyarországi Hirlap 1917. jan. 23. 1.

³² A Miskolczi Estilap tájékoztatása szerint Gebe Endréné csak felügyelte a zászló elkészítését. Miskolczi Estilap 1917. január 6. 2. A koronázásra a város 1000 koronáért készítette el új zászlaját. MNL BAZML IV. 1906. 1080. kötet 1916/III.

³³ A képviselőház 1926. november 26-án szavazta meg Miskolc rendezett tanácsú város törvényhatósági joggal való felruházását. Ez volt az első alkalom, hogy Miskolc városa a törvényhatóságok között képviselthette magát egy ilyen rangos eseményen.

³⁴ MNL BAZML IV. 1903. 9. köt.

IV. Károly király eskütétele, tőle jobbra Csernoch János hercegprímás, balra Várady Lipót Árpád kalocsai érsek (Tolnai Világlapja 1917. 2. szám 30.)

A törvényhatósági bizottság a polgármester beszámolóját hazafias lelkesedéssel elfogadta és elhatározta, hogy azt az utókor számára jegyzőkönyvileg megőrökíti. „Együttal elhatározta, hogy a koronázás történelmi eseménye alkalmából Ő csász. és apostoli királyi Felséghez, IV. Károly királyhoz és Zita felséges királyasszonyhoz” hódoló feliratot intéz, melynek méltó elkészítésével Nagy Ferenc polgármestert bízták meg.

A koronázásról³⁵ a tanintézetekben is megemlékeztek. A sátoraljaujhelyi polgári fiúiskola 1917. január 3-án rendezett koronázási ünnepélyt. Az ünnepség a *Szózat*tal kezdődött. Az ünnepi beszédet Kertész Ödön igazgató tartotta. Beszédében a Szent Korona és a koronázás történelmi jelentőségét méltatta, a hitlevelet ismertette, végül IV. Károly király erényeit, különösen a megnyilvánult békeszeretetét emelte ki. Az ünnepi beszéd után Balogh Sarolta tanárnő az új király kiáltványát ismertette. Végül két tanuló a királyt dicsőítő alkalmi költeményt szavalt el. Az ünnepély, a *Himnusz* elénekklésével fejeződött be.³⁶

Miskolcon, a református főgimnáziumban,³⁷ majd az Érseki Római Katolikus Leánynevelő Intézetben mutatták ki hódolatukat a magyar nemzet új koronás királya iránt. Az intézet feldíszített nagytermében a résztvevők között ott volt dr. Nagy Ferenc polgármester, Nehéz János királyi tanfelügyelő, dr. Nagy János egri főszentszéki tanácsos is. Az ünnepségen a diákok verseket, zenés műsorszámokat adtak elő, majd Szalay Erzsébet negyedik osztályos tanuló köszöntötte a Zábrátzky György apát-plébános, igazgató vezette intézményben Nehéz János tanfelügyelőt, aki meghatottan mondott köszönetet.³⁸

Borsod vármegye 1917. február 14-i közgyűlésén az elnöklő főispán beszámolt a koronázáson való részvételéről: „A koronázáson a törvényhatóság küldöttsége a törvényhatóság méltóságának megfelelő elhelyezést nyert, amennyiben bent a templomban lehettek szemlélői azon dicsőséges aktusnak, midőn a

³⁵ A koronázási ünnepség rendezőbizottságának elnöke szintén helyi kötődésű volt: Jekelfalussy Zoltán a Zemplén megyei Váriházán született. *Böllönyi József*: Közös miniszterek – horvát bánok – fiumei kormányzók, 1867–1918. In: *Levéltári Közlemények* 1978/48–49. 159.

³⁶ Felsőmagyarországi Hírlap 1917. jan. 5. 3.

³⁷ Miskolczi Estilap 1917. január 6.2.

³⁸ Miskolczi Estilap 1917. január 13. 1.

*felséges királyi pár Szent István szent koronájával megkoronáztatott s ezáltal e jelben összeforrt. Kitörülhetetlen emléke marad e jelenet mindazoknak, kik annak szemléletében gyönyörködhetek, mert e történelmi pillanat ünnepélyességét az alattvalói lélekből ki nem törülheti. A törvényhatósági bizottság tagjai nagy örömmel fogadták főispán úr bejelentését s alattvalói hűségüket a királyi pár lelkes éljenzésével fejezték ki.*³⁹

Végezetül meg kell emlékeznünk Borsod-Abaúj-Zemplén megye névadó vármegyéinek harmadik tagjáról, a napjainkra csonka Abaújról, mely az utolsó magyar királykoronázáson szintén képviseltette magát. Dr. Puky Endre, Abaúj-Torna vármegye alispánja a koronázási halomhoz a vármegye nevét adó Abaújvárról⁴⁰ és Rozgonyról küldött földet, ahol 1312-ben Károly Róbert legyőzte a pártütő Csák Mátét, továbbá a Szádellői-völgyből, ahol IV. Béla a tatárjárás idején menedéket talált.⁴¹

December 24-én Kassa város törvényhatósági bizottsága közgyűlést tartott, melyen megbízták Sziklay Ede főispánt, hogy dr. Blanár Béla polgármesterrel és dr. Varga Kálmán bizottsági taggal képviselje a törvényhatóságot a koronázáson. Abaúj-Torna vármegye képviseletében pedig a koronázási ünnepségen Sziklay Ede főispán, dr. Puky Endre alispán, dr. Schell Gyula bizottsági tag és Horvát Elemér főjegyző mint zászlóvivő vettek részt.⁴²

Godzsák Attila–Kurucz Ádám

„A tízéves Vitézi Rend”

Egy mű terjesztése Borsod, Gömör és Kishont vármegyében

Amikor valaki a Vitézi Rend története iránt kezd érdeklődni és fellapozza a témában született szakirodalmat,¹ annak azonnal szembeötlő lesz, hogy a szervezet történetének alapvető és nélkülözhetetlen forrása egy mára már nehezen hozzáférhető könyv: *A tízéves Vitézi Rend*, melyet az Országos Vitézi Szék szerkesztőbizottsága adott ki 1931-ben. Forrásértéke nélkülözhetetlen volt és lesz is a Vitézi Rend kutatói számára, hiszen e mű beszámol „a Vitézi Rend megalakulásának körülményeiről, az intézmény kiépítéséről és jelenlegi állapotáról”.² Éppen ezért érdemes felidézni e jelentős kötet megjelenésének és terjesztésének eseményeit – jelen esetben Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék példáján keresztül.³

A kötet megjelenését a Vitézi Rend megalakulásának tizedik évfordulójára időzítették, ugyanis a megjelenés előtt tíz évvel, 1921. május 22-én avatta fel Horthy Miklós kormányzó a Vitézi Rend első törzskapitányait és az első 24 telekadományt nyert legénységi állományú vitézt.⁴

³⁹ MNL BAZML IV. 1903. 10. köt.

⁴⁰ 1046-ban itt fogadta az Orseolo Péter ellen föllázadt nép Oroszországból a későbbi I. Andrást.

⁴¹ Budapesti Hírlap 1916. december 14. 9.

⁴² Budapesti Hírlap 1916. december 24. 7.

¹ A Vitézi Rend történetéről megjelent művek: Szécsy Imre–Oszlányi Kornél–Oszlányi József–Farkass Jenő (szerk.): *A tízéves Vitézi Rend 1921–1931*. Budapest, 1931. Országos Vitézi Szék szerkesztőbizottsága; Hellebronth Kálmán (szerk.): *A Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve*. Budapest, 1941. k. n.; 2013. Hermit Könyvkiadó Bt.; *Tátrai Szilárd*: *A Vitézi Rend első évtizedének története*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997/1. 49–81.; *Négyesy László*: *A Vitézi Rendről*. 1. rész. In: *Zounuk: a Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 1999/14. 163–194.; *Négyesy László*: *A Vitézi Rendről*. 2. rész. In: *Zounuk: a Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 2000/15. 187–268.; *Tátrai Szilárd*: *A Vitézi Rend története a harmincas évek elejétől a felszámolásig*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000/1. 35–78.; *Fekete Ferenc*: *A Vitézi Rend története*. Szeged, 2011. HK Hermanos Kiadó; *Kerepeszki Róbert*: *A Vitézi Rend 1920–1945*. Máriabesnyő, 2013. Attraktor Kiadó.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 428 Magyar Távirati Iroda Napi hírek 1931. május 30. 24. kiadás.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV. 904. b. 746/1932.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 428 Magyar Távirati Iroda Napi hírek 1931. május 30. 24. kiadás 1931. május 30. 24. kiadás.

A tízéves *Vitézi Rend* megjelenésekor komoly reprezentációs célokat szolgált, melyeket a kormányzat is minden eszközzel igyekezett támogatni. Kiadásával azt szándékozták elérni, hogy „*A Rend céljait, helyzetét és történetét a nagyközönség előtt a leghitelesebb adatokkal megismertessék.*”⁵ Ezért a kötetet szerte az országban elérhetővé kívánták tenni. A megrendelések elősegítése azonban nem ment mindenhol zökkenőmentesen.⁶

Vitéz Csathó István Borsod vármegyei vitézi székkapitány már 1931. február 23-án tájékoztatta Bónis Aladár alispánt *A tízéves Vitézi Rend* megjelenéséről és egyúttal kérte a mű megrendeléseinek előmozdítására, mely kéréshez csatolta a kiadvány előfizetési ívét is. Az alispán eleget téve a kérésnek, március 18-án rendeletben hívta fel a hatásköre alá tartozó főszo­lga­bí­ró­k figyelmét arra, hogy ennek a „*hazafias és nemzetnevelő műnek*” a lehető legszélesebb körben való terjesztése feltétlenül kívánatos. Utasított minden főszo­lga­bí­rót, ha­­tá­skörükben tegyenek meg minden tőlük telhetőt, hogy ez a „*legmagyarabb és legtisztelietreméltóbb intézményünk nehéz anyagi helyzetében segítve legyen*”, továbbá a kötet népszerűsítésének ügyét vegyék fel a legközelebbi jegyzői értekezlet tárgysorozatába.⁷ „*Főszo­lga­bí­ró Úr! Meg vagyok győződve arról* – szö­l­te a főispáni rendelet –, *hogy ismert hazafias gondolkozásával meg fogja találni a módot ezen ügy kedvező elintézésére és remélem, hogy járásában szép eredményt fog tudni felmutatni. Jelentését f. évi július 31-ig várom.*”⁸

1931. március 13-i keltezéssel a *Honvédségi Közlönyben* jelent meg egy értesítés, ami felhívta a figyelmet *A tízéves Vitézi Rend* megjelenésére, mely „mű albumszerű alakban körülbelül 320 oldalon és mintegy 50 oldalnyi fénykép reprodukcióval, kétféle kiadásban kerül kiadásra”. A kötet ára vászonkötésben, művészi kivitelben 12 pengő, félvászon kötésben 8 pengő volt.⁹

Április 18-án, *A tízéves Vitézi Rend* megjelenése előtt egy hónappal dr. Scitovszky Béla magyar királyi belügyminiszter is kiadott egy körrendeletet, „*A 10 éves Vitézi Rend*” című *munka ajánlása* címmel. „*Ezt a művet – szölt a rendelet –, amely magában foglalja a Vitézi Rend intézményére és a Rend tevékenységére vonatkozó ismertetéseket, Alispán (Polgármester) úr jóakarati figyelmébe ajánlom azzal, hogy nincs ellene észrevételem, ha az önkormányzati testületek ezt a munkát az e célra rendelkezésre álló hitel terhére megrendelik.*”¹⁰

Április 25-én *A tízéves Vitézi Rend* szerkesztőbizottsága arról a szomorú tényről tájékoztatta Bónis Aladár alispánt, hogy alig akadt község az ország területén, mely a munkára igényt tartott volna. A legtöbb esetben „*költ-*” megjegyzéssel érkezett a bizottság Bónis Aladár körrendelet szellemében, s a kérelmek részéről a megren-

„A 10 Éves Vitézi Rend”
szerkesztőbizottságának pecsétje

[illegible]

„A 10 éves Vitézi Rend”
előfizetési felhívása

ségedezet hiányában nem rendelhető meg” megjegyzéssel érkezett vissza a megrendelő ív. Emiatt a szerkesztőbizottság Bónis Aladár segítségét kérte, hogy a belügyminiszteri körrendelet szellemében, a fennhatósága alá tartozó városok és községek részéről a megrendelést előmozdítsa. A szerkesztőbizottság érvelése szerint „A 10

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 428 Magyar Távirati Iroda Napi hírek 1931. május 30. 24. kiadás 1931. május 30. 24. kiadás.

⁶ MNL BAZML IV. 904. b. 746/1932.

⁷ Uo.

8 Uo.

⁹ Honvédségi Közlöny, 1931/7. 137.

¹⁰ Belügyi Közlöny, 1931/17. 243.

éves Vitézi Rend« a személyi és egyéb vonatkozású statisztikai adataival valamennyi hatóságnak szinte nélkülözhetetlen.”¹¹

A helyzetről értesülve az alispán május 1-jén kénytelen volt újabb felhívást intézni valamennyi járás főszolgabírójához, tegyenek további lépéseket, hogy legalább a tehetősebb községek vásárolják meg a kötetet. Az ügy hathatós előmozdítása érdekében a megtett intézkedésekről jelentést kért július 31-i határidővel. Ezzel egyidejűleg közölte a vármegyei Vitézi Székkel, hogy hivatala számára megrendeli a mű egy példányát díszkötésben és tájékoztatást adott arról, hogy a járási főszolgabírók figyelmét felhívta a megvásárlások propagálására.¹²

Az alispán felhívásának eleget téve a főszolgabírók újból felhívták a jegyzők, körjegyzők figyelmét a mű megvásárlásának fontosságára, de a főszolgabírói jelentések szerint a járasok települései egy-két kivételtől eltekintve továbbra sem tudtak eleget tenni az utasításnak még a következő évben sem. Ennek okán Bónis Aladár 1932 áprilisában arra szőlította fel a főszolgabírókat, hogy legalább járasuk nagyközségeinek jegyzőit utasítsák, hogy rendeljék meg hivataluk számára a művet és annak árát az 1933. évi költségvetésbe „állítsák be”. Számontevő eredmény azonban továbbra sem született. A Mezöcsáti járásban például egyetlen megrendelés sem történt. Ez pedig már egy keményebb hangvételű rendelet megírására sarkallta Bónis Aladárt 1932. május 30-án: „Fenti tárgyban tett jelentését az ügy végleges elintézésének el nem tudom fogadni. Nem azon intentió [sic!] vezetett ez ügyben, hogy a tisztviselők, vagy egyéb községi alkalmazottak rendeljék meg ezen művet, hanem, hogy a tehetősebb községek állítsák azt be költségvetésükbe. A főszolgabíró úr járásában ez nem történt meg. Már most figyelmeztetni kívánom tehát, hogy az 1933. évi költségvetések összeállításánál ezen hazafias tárgyú megrendelésre legyen figyelemmel.”¹³

A Mezöcsáti járás főszolgabírója június 16-án kelt válaszában már komolyabb indoklással próbált magyarázatot adni *A tízéves Vitézi Rend* megrendelésének elmaradására: „Rendeletemre tisztelettel jelentem, hogy a mezöcsáti járás községei évek óta sorozatos elemi csapásokkal és károkkal vannak sújtva. A mezöcsáti járás összes községei csaknem kivétel nélkül mezőgazdasággal foglalkoznak, így nincsenek abban a helyzetben, hogy – bár hazafias célt szolgáló – műveket is megrendelhessenek. Mindazonáltal a községeket ismételtelen felhívtam, hogy tehetségükhöz mérten a jelzett hazafias művet rendeljék meg.”¹⁴

Az alispán azonban továbbra sem volt tekintettel a főszolgabíró kifogásaira: „Jelentése folytán – írja Bónis Aladár 1932. június 22-én – ismételtelen felhívom, gondoskodjék róla, hogy fenti művet a nagyközségek megrendeljék s jelentse hozzám, hogy az 1933. évi költségvetésbe mely községek állították be ezen tételt.” Jelentés azonban nem érkezett, ezért Bónis Aladár az ügyben újabb felszólítást küldött 1932. október 4-én, melyre már megnyugtató válasz érkezett: a vármegyéből a Mezöcsáti járásban rendelte meg a legtöbb település *A tízéves Vitézi Rendet*.¹⁵

A súlyos anyagi nehézség a vármegye többi járásában is jellemezte a településeket, ezért a megrendelt kötetek száma a következőképpen alakult: a Putnoki járásban 1, az Ózdiban 3, az Edelényiben 7, a Miskolciban 1, a Sajószentpéteriben 1, a Mezöcsátiban 16, a Mezökövesdiben 12 kötetre tartottak igényt.¹⁶

A megrendelések alacsony számának okát jól példázza a Sajószentpéteri járás főszolgabírójának jelentése, melyet Bónis Aladár alispán is kénytelen volt elfogadni: „Tisztelettel jelentem, hogy a körjegyzőket ezen mű megrendelésére fölhívtam, azonban a sajószentpéteri járás községei rendkívül súlyos anyagi helyzetük miatt sajnos képtelenek ezen mű megrendelését eszközölni, mert sok község még a nagyon is és minden nap szükséges szaklapokat is alig tudja biztosítani költségvetésében.”¹⁷

Láthattuk tehát, hogy Bónis Aladár alispán igyekezett minden tőle telhetőt megtenni, hogy a belügyminiszteri rendelet szellemében *A tízéves Vitézi Rend* a lehető legtöbb település hivatalában megtalálható legyen, ezáltal támogatva a Vitézi Rendet, mely a könyv eladásából bevételre számított. Azonban Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyékben olyan súlyos gazdasági helyzet uralkodott, hogy a könyvet sok község csak a megjelenést követő második év költségvetésébe tudta beépíteni – ha erre egyáltalán sor került.¹⁸

¹¹ MNL BAZML IV. 904. b. 746/1932.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

Nehézségek árán, de *A tízéves Vitézi Rend*, a Vitézi Rend első évtizedének történetét feldolgozó mű közismertté és elérhetővé vált szerte az országban. A témában tíz évvel később újabb összeállítás látott napvilágot,¹⁹ mely tovább népszerűsítette a Vitézi Rendet. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről²⁰ azonban sok más művel egyetemben a Vitézi Rendhez kapcsolódó köteteket is betiltotta.²¹ Ezek a művek a hivatalokból és a könyvtárak polcairól a legtöbb esetben örökre eltűntek²² és a Vitézi Rend története évtizedekre feledésbe merült.

Kurucz Ádám

Közösség és kultúra a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban 1922 és 1944 között

Az 1896-ban megalapított kolozsvári Nemzeti Kaszinó egyik legfontosabb alapszabálya szerint az egyesület célja az irodalom pártolása, a közszellem fejlesztése és az igényes kulturális szórakoztatás biztosítása. Ezen célok elérésére szolgáltak: „*A napi időszaki sajtó figyelemmel kísérése, a könyvtár, a társalgás, a felolvasások, az eszmecserék, a nemesebb játékok és nyilvános mulatságok rendezése.*”²³ A két világháború közötti és az azutáni időszakban megválasztott elnökök a hivatali idejük alatt mindvégig arra törekedtek, hogy újra felélénkítsék a kaszinó társasági életét, illetve, hogy hosszú távra is olyan szolgáltatásokat biztosítsanak, amelyek kellemes időtöltési lehetőségeket nyújtanak a tagok számára. A nehéz anyagi helyzet ellenére az igazgató-választmány²⁴ – az egylet múltjára való tekintettel – fontosnak tartotta, hogy a kaszinó képes legyen egységben tartani a kolozsvári magyarokat. Emellett lényeges célként volt meghatározva az erdélyi művészet támogatása, a könyvtár gyarapítása és modernizálása, kulturális események szervezése, társas vacsorák és zenés estélyek rendezése.

Az impériumváltást követően a kaszinón belüli társasági élet visszaesett. Ennek több oka is lehetett, elsősorban az anyaországtól való elszakadás, az idegen hatalmi rendszer kiépítése, a részvényesek egzisztenciájának veszélybe kerülése, az anyagi állapotok romlása, melyek együttesen mind demoralizálólag hatottak és nagymértékben ronthatták a kaszinó társasági életét. A kezdeti nehézségek enyhülését követően a vezetőség elhatározta, hogy újra felpezsdítik a kaszinó mindennapjait, ezért 1926-ban rendszeresen, hetente egyszer szerveztek női estélyeket, a kellemesebb és szórakoztatóbb kikapcsolódás érdekében vásároltak egy Mah-Jong³ játékot, továbbá zongorát és pingpongasztalokat béreltek.⁴ A választmányi bizottság 1927-es februári gyűlésén Fekete Nagy Béla indítványozta, hogy minden hónap első keddjén rendezzenek tagvacsorát, előmozdítva a részvényesek közti barátkozást. A határozat meg erősítése érdekében pedig dolgozzanak ki egy új házirendet, melynek célja a kaszinói hangulat élénkí-

¹⁹ Hellebronth Kálmán (szerk.): *A Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve*. Budapest, 1941. k. n.

²⁰ Magyar Közlöny, 1945/9. 3–4.

²¹ „*Meg kell semmisíteni a könyvnyomdák, könyvkiadó vállalatok, könyvkereskedők, köz-, és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában levő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetés, röplap, képes ábrázolat stb.), tekintet nélkül arra, hogy magyar vagy más nyelven jelent meg*” – szöveg az 530/1945. M. E. számú rendelet.

²² Példaként említhető a Soproni Városi Közkönyvtár, ahol az 1946. október 25–28. között elszállított könyvek listáján *A tízéves Vitézi Rend* is szerepelt. Tóth Ágnes: *A könyveknek is megvan a maguk sorsa*. In: Bács-Kiskun megye múltjából 13. Kecskemét, 1994. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára 124–150. 148.

¹ A kolozsvári Nemzeti Kaszinó alapszabályai, házszabályai és ügyrendje. Kolozsvár, 1897. 3–4.

² A választmány összetétele: elnök, igazgató, pénztárnok, gazda, könyvtáros, ügyvéd, két titkár és 24 választmányi tag. A választmány intézi az egylet folyó ügyeit, s azokat, melyek az alapszabályok vagy a közgyűlés révén életbe léptetnek. Felügyeli és ellenőrzi az egylet vagyonát, jövedelmét és a tagdíjbefizetéseket. Különös hatóköréhez tartozik a házirend alkalmazása, esetenként annak módosítása. In: Nemzeti Kaszinó, Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár. Fond. 789. 1. dosszié, 97. 100. f. (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj), Kolozsvár, a továbbiakban: RNL KMI, F. 789., 1. d., 97. 100. f. (Az 1. dosszié levéltári megnevezése: Alapszabályok és törvényszéki bejegyzés; RO: Statutele casinei și înregistrarea la tribunal).

³ Kínai eredetű népszerű társasjáték.

⁴ RNL KMI, F. 789., 4. d., 46. f. (A 4. dosszié levéltári megnevezése: Választmányülési jegyzőkönyvek; RO: Procesele verbale ale comitetului și acte discutate de comitet).

tése és annak családiasabbá tétele.⁵ Ekkoriban az ő szervezésben, más egyesületekkel összefogva egymást követték a bálók, táncestélyek, hangversenyek és felolvasások. Ezek mellett több közérdekű előadást is rendeztek, melyek lehetőséget nyújtottak a kulturális vitákra és eszmecserékre. A művészeti és közművelődési célok pártolására a kaszinó számtalan jótékonyági estélynek is otthont adott.⁶ Az egyetlen állandó főzőkonyhát működtetett, hogy a naponta, illetve a társas összejövetelek alkalmával megjelenő tagoknak friss ételeket és italokat szolgálhassanak fel. A vacsorákra és minden másfajta eseményekre és rendezvényekre kínált ételeknek és italoknak az árát egy, a kaszinó választmánya által kiküldött bizottság állapította meg.⁷

A kolozsvári Bánffy-palota, amelyben a Nemzeti Kaszinó működött (Román Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár)

A kolozsvári Nemzeti Kaszinó a kor szellemét követve nagy támogatója volt a különböző sporteseményeknek és természetjárásoknak is. Feltételezhető, hogy a vezetőség többnyire ezek által próbálta a részvényeseket felvilágosítani a mozgás fontosságáról, továbbá az ilyen sportos tevékenységeket kellemszórakozási és társasági lehetőségeknek tekintették. A sport iránti elkötelezettségét hirdetve a Nemzeti Kaszinó az 1926-ban Kolozsváron megrendezett nemzetközi teniszbajnokság egyik támogatója volt, és egy 2000 lejes adománnyal járult hozzá a sporteseményhez.⁸ A kolozsvári cserkészszövetségek szintén élvezhették a kaszinó nagylelkű támogatását, hiszen többször adományoztak különböző összegeket a megsegítésükre. 1928-ban például finanszírozták a szövetség által rendezett két kirándulás költségeit.⁹

A kaszinó egyik fontos kulturális tevékenysége az erdélyi festőművészet támogatása volt. Ennek érdekében rendszeresen szerveztek képtárlatokat. 1926-ban a választmányi bizottság Ferencz József javaslatára engedélyezte, hogy Szopós Sándor¹⁰ művész festményei közül 6000 lej értékben vásároljanak képeket.¹¹ Az intézmény a festményvásárlások céljából egy képbizottságot is létrehozott, amely minden

⁵ RNL KMI, F. 789. 4. d., 68. f.

⁶ Merza Gyula: A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és előintézményeinek százéves története. Kvár, 1940. 45-47.

⁷ RNL KMI, F. 789., 4. d., 98. f.

⁸ RNL KMI, F. 789., 4. d., 54. f.

⁹ RNL KMI, F. 789., 4. d., 79. f.

¹⁰ Szopós Sándor (Csíkszereda, 1881. szeptember 8.–Kolozsvár, 1954. december 24.) híres erdélyi festő és grafikus. <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/szopos-sandor-1075> A letöltés ideje: 2015. 11. 7.

¹¹ RNL KMI, F. 789., 4. d., 47-48. f.

kat állítottak a tagok rendelkezésére. A Kolozsvári Körtől átvett 941 mű (1697 kötet) 1898-ban már 244 művel gyarapodott.²⁶

Az impériumváltást követően, 1922-ben egy választmányi bizottsági közgyűlésen Novák István indítványozta a kaszinói könyvtár teljes leltári átrendezését.²⁷ 1926-ban, a modern kor követelményeinek megfelelően elkezdték a kaszinó könyvtári állományát átalakítani egy új betűsoros rendszer szerint.²⁸ A kaszinó vezetősége fontosnak tartotta a helyi és nagyvilági eseményekről való tájékoztatást, ezért több különböző napilapot és folyóiratot járatnak rendszeresen. Az 1926-os könyvtári jelentés szerint az 1927-es évre a következő erdélyi magyar lapokat javasolták megvételre: *Ellenzék, Keleti Újság, Brassói Lapok, Újság, Erdélyi Gazda, Erdélyi Tudósító, Erdélyi Orvosi Lap, Erdélyi Irodalmi Szemle, Evangélikus Néplap, Keresztény Magvető, Közgazdaság, Magyar Nép, Magyar Kisebbség, Nagyvárad, Páosztortúz, Református Szemle, Színház és Társaság, Tudomány és Haladás, Újidők, Unitárius Közöny, Erdélyi Hírlap, Temesvári Hírlap, Művészeti Szalon és Az út.* A román nyelvű újságok közül a *Cuvântul-^{ra}*, a *Glusul minorităților-^{ra}* és a *Patria-^{ra}*, a hazai német napilapok közül pedig a *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt-^{ra}* volt igény.²⁹ A lapok összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az összes politikai és egyházi napilapot, folyóiratot olvasták (ezek mind a hatóságok által engedélyezett voltak), ami arra utal: a kaszinó vezetősége ügyelt, hogy minden részvényes az igényeinek megfelelő laphoz juthasson hozzá. Ekkoriban az erdélyi magyar sajtó a szigorú hatósági ellenőrzések és a cenzúra ellenére is virágzott és a régió magyarságának a nyilvánosságát a napilapok és folyóiratok teremtették meg. A hírlapok vezércikkjeinek szerzői komoly közéleti szerepre tettek szert és írásaik iránymutatást jelentettek a közösség számára.³⁰ A '20-as évek vége fele egyre jobban megnövekedett a követelmény a külföldi lapok iránt is, ezért Németországból, Olaszországból és Franciaországból próbáltak rendelni tartalmas és igényes folyóiratokat és újságokat.³¹

1927-ben, elnökké választását követően Jelen Gyula³² és az igazgató-választmány Fekete Nagy Béla indítványát elfogadva elrendelte, hogy a könyvtári alap 15 000 lejre emelkedjék.³³ 1930-ban az Országos Magyar Párt 25 könyvet adományozott. Továbbá ezekben az években a kaszinó megvásárolta a Jókai centenárius köteteket, és előfizettek a Szépművés Céh kiadványaira is. A folyamatos könyvtári bővítés, modernizálás nem hozta meg a várt eredményeket, mivel az új tagok közül kevesen vették igénybe a könyvtári szolgáltatásokat.³⁴ A következő évek válságos ciklusai jelentősen megviselték a kaszinó pénzügyi stabilitását, így az intézmény már képtelen volt a költségvetésből nagyobb összegeket elvonni a könyvtár számára. Ennek ellenére nem hagytak fel terveikkel (a könyvtár gyarapításával), és a nagyobb külföldi egyesületek, könyvkiadók ingyenes példányait szerezték be.³⁵

Észak-Erdély visszacsatolását követően a Magyar Nemzeti Múzeum két láda könyvet adományozott a kaszinó számára.³⁶ 1942–43-ban 28 napilapra és folyóiraatra volt előfizetésük, 1944-ben már 38-ra. Ezekben az években jelentősen bővült a kaszinó létszáma is, de ennek ellenére a könyvtári forgalom továbbra is alacsony, kb. 10% körül maradt.³⁷

A második bécsi döntést követően Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták, ez pedig kihatott a Nemzeti Kaszinó társasági életére is. A Kolozsvárra kihelyezett hivatalnokok, tisztviselők és katonatisztek egy része rendre belépett a kaszinóba. Ezt a folyamatot kezdetben a vezetőség is támogatta,³⁸ hi-

²⁶ Merza Gyula: i. m. 28.

²⁷ RNL KMI, F. 789., 4. d., 6. f.

²⁸ RNL KMI, F. 789., 4. d., 55. f.

²⁹ RNL KMI, F. 789., 7. d., 2. f (A 7. dosszié levéltári megnevezése: Könyvtárbizottsági jelentések; RO: Rapoartele comitetului de bibliotecă).

³⁰ Bárdi Nándor: Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közti történetében. In: Asszimiláció, integráció, szegregáció. Szerk.: Bárdi Nándor, Tóth Ágnes. MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2011. 304.

³¹ RNL KMI, F. 789., 4. d., 47. 81. f.

³² Jelen Gyula ügyvéd, a kolozsvári egyesületi élet jelentős személyisége. Elnöke volt a kolozsvári Nemzeti Kaszinónak és a kolozsvári Katolikus Népszövetségnek, továbbá a szintén kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank igazgatósági tagja volt. In: Erdélyi Lexikon. Szerk.: Dr. Osváth Kálmán. Nagyvárad, 1928. 132.

³³ RNL KMI, F. 789., 4. d., 60-61. f.

³⁴ RNL KMI, F. 789., 7. d., 8. f.

³⁵ RNL KMI, F. 789., 4. d., 88. f.

³⁶ RNL KMI, F. 789., 4. d., 119. f.

³⁷ RNL KMI, F. 789., 15. d., 81-82. f. (A 15. dosszié levéltári megnevezése: Különb-félék; RO: Corespondență).

³⁸ RNL KMI, F. 789., 4. d., 119. f.

szen ezáltal remélték az egyesület pénzügyi stabilizálódását, és a társasági élet fellendülését. Az 1943. szeptember 29-i választmányi közgyűlésen László Endre bejelentette, hogy a tagtoborzásnak köszönhetően a kaszinó létszáma 510 tagot számlál.³⁹

Egy másik meghatározó tényező a társasági élet szempontjából a kaszinó zsidó tagjainak a helyzete volt, ugyanis a második bécsi döntés nemcsak Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását jelentette, hanem egyúttal a zsidótörvények életbeléptetését is. Rövid időn belül Bereczky Ernő már azt hangoztatta, hogy a zsidók kaszinói tagsága miatt „*Most még előre nem látható hátrányok származhatnak a kaszinó-ra.*”⁴⁰ Az 1942. december 7-én tartott választmányi közgyűlés elvben elfogadta a zsidó tagok törlését a kaszinói névjegyzékből, így az 1943-ban hozott választmányi határozatnak megfelelően 58 zsidó tagot véglegesen kizártak az egyesület soraiból.⁴¹ (A kaszinó viszonylag későn határozott a zsidó tagok törléséről, más kolozsvári egyesületek már végrehajtották kizárásukat, ilyen volt például az Erdélyi Kárpát Egyesület vagy a Barabás Miklós Céh. Viszont az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetősége nem volt hajlandó törölni a zsidó származású tagjait.⁴²)

Ez a közgyűlési rendelet teljes mértékben figyelmen kívül hagyta a kaszinó 1897-ben elfogadott alapszabályát, mely szerint: „*Az egyesület célja, hogy a társadalom különböző osztályainak érintkezését előmozdítsa, az irodalmat pártolja és általában a közszellemet fejlessze. Testületi működése köréből azonban ki van zárva minden politikai és felekezeti jellegű tevékenység.*”⁴³ A kaszinó, hogy mennyire határolta el magát a politikától, az a felkutatott dokumentumok alapján nem derül ki egyértelműen, azonban feltételezhető, hogy a megalakulásától kezdődően burkoltan követte az éppen aktuális politikai-társadalmi „*trendeket*”. Mindezek ellenére magát politikamentes intézményként definiálta, azonban mindezt gyakorlatba ültetni viszonylag elég nehéz lehetett, így csak a 1920-as, 1930-as évekre volt jellemző, és leginkább a kényszerűségnek tudható be. Az egyetlen szervezet, amit nyíltan támogattak, az a Bánffy Miklós gróf és köre által kezdeményezett romániai Magyar Népközösség volt (Bánffy Miklós tagja volt a kaszinónak, és a szervezet megalakulásáról folytatott tárgyalások is a kaszinó termeiben zajlottak⁴⁴), ez azonban nem folytatott politikai tevékenységet, mert az 1938-ban kiadott királyi rendelet szerint feloszlatták a politikai pártokat és csak a Nemzeti Újjászületés Pártja működhetett.⁴⁵

1944 januárját követően a kaszinóról – sajnos – több dokumentum nem maradt fenn, így az egyesület további történetéről nem tudunk semmit. Azonban feltételezhető, hogy a háború közeledtével, a katonai közigazgatás és hivatalnoki szféra kivonulását követően a város szovjet megszállás alá került, ami a Nemzeti Kaszinó működésének végleges megszűnését jelentette.

* * *

A kolozsvári Nemzeti Kaszinó két világháború közötti történetének a vizsgálata rávilágít arra, hogy az egyesület az impériumváltást követően kialakult válságos helyzet ellenére továbbra is képes volt egyfajta társasági teret biztosítani a városi magyarság számára. A két évtizedig tartó szigorú hatósági ellenőrzések sem tudták megakadályozni a kaszinót a viszonylagos nyugodt társasági élet kialakításában. A választmányi bizottság munkásságának köszönhetően a városban élő magyar értelmiségiek jelentős része csatlakozott az egylethez, és ezáltal sikerült kialakítani egy közösséget, mely a nehezebb időkben is többnyire egységben tudott maradni (nyilván a kisebbségi lét is nagyobb összefogásra készítette őket). A két világháború közötti években a vezetőség határozatai révén lényegesen javult a társasági élet is. Rendszeresen szerveztek különféle tematikájú estélyeket, rendezvényeket, kulturális eseményeket, ezzel erősítve a tagok közötti kapcsolatokat. A szórakozási lehetőségek kiszélesítése érdekében több játékot és játékfelszerelést is vásároltak, továbbá a rég elfeledett vagy betiltott kártyajátékokat is újra engedélyezték. Az ilyen társaságélénkítő intézkedések a megváltozott helyzethez mérten jelentős mértékben növelték az egyesület népszerűségét és ezáltal a Nemzeti Kaszinó továbbra is egy kedvelt, vonzó társadalmi intézmény maradt a kolozsvári magyarok számára.

Fazakas László

³⁹ RNL KMI, F. 789., 4. d., 136. f.

⁴⁰ RNL KMI, F. 789., 4. d., 124. f.

⁴¹ RNL KMI, F. 789., 15. d., 81-82. f.

⁴² Bárdi Nándor: Otthon és haza. Csíkszereda, 2013. 198.

⁴³ A kolozsvári Nemzeti Kaszinó alapszabályai, házszabályai és ügyrendje. Kolozsvár, 1897. 3.

⁴⁴ RNL KMI, F. 789., 3. d., 52. f. (A 3. dosszié levéltári megnevezése: Közgyűlési jegyzőkönyvek; RO: Procesele verbale ale adunărilor generale și autorizații pentru înerea adunărilor generale).

⁴⁵ Bárdi Nándor: A romániai magyar kisebbség a két világháború között. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László. Bp., 2008. 95.

Bartók Béla pécsi hangversenye és szobrai Baranyában

Azt már sokan tudják, hogy Bartók Béla, a magyar és az egyetemes zeneművészet kiemelkedő alakja 135 évvel ezelőtt, egész pontosan 1881. március 25-én jött a világra, pedagógusszülők gyermekeként a hajdani Torontál megyei Nagyszentmiklóson. Ma Romániához tartozik.

Arra már kevesebben emlékeznek, hogy nem sokkal a megszületése előtt, pontosabban 1799-ben egy másik figyelemre méltó történet színhelye is volt a szülővárosa. A település egyik lakóháza udvarán – földmunkák közben – az a 23 különböző aranyeszközökből álló ókori lelet került felszínre, amelyet Hampel József a XIX. században a hunok nagy királyáról *Attila kincsének* nevezett el, ma általában *nagyszentmiklósi kincs* néven emlegetik.

Méltán lehet büszke Nagyszentmiklós a két emlékezetes eseményre!

Bartók Béla a tanulmányait befejező éveket követően kiemelkedő zenei tehetsége és képességei révén világhírű zeneszerzővé, zongoraművésszé, népzenekutatóvá, zongoratanárrá és zenetudóssá vált. Ennek híre szerte a világon elterjedt. Neve számos városban, országban és világtájon vált ismertté.

Fellépéseinek, műveinek hírei a múlt század első negyedében „*a zene városának*” nevezett Pécssett is felkeltették az ifjúságnak és a zenekedvelőknek az érdeklődését előadói és alkotói művészete iránt.

Pécsi zongorahangversenyét legfőképpen a város egyetemi ifjúsága óhajára hirdették és szervezték meg. A Pécsre invitáló meghívásának elfogadásában Bartóknak az itt élt nagyatyai vérrokona, a közismert könyvkereskedő, Karl Lajos volt a szervezők segítségére.

A korabeli pécsi napilap, a *Dunántúl* ezt írta róla a jövetelét beharangozó közleményében: „*Zenekedvelő közönségünknek nem kell mondani: ki Bartók Béla, mert neve ma fogalom.*”

Bartók 1923. október 30-án érkezett Pécsre, hangversenye megtartására. Keddi nap volt. A délutáni gyorsvonatról szállt le a pécsi Nagyállomáson, majd a Pannónia (ma Palatinus) Szállóban foglalta el a számára megrendelt szobát. Ennek a Király utcai szállodának nagytermében, amely ma a nevét viseli, került sor a hangversenyére is.

Amikor a *Pécsi Lapok* munkatársa felkereste és a városról kérdezte, ezt válaszolta: „*Most járok itt először; de a legkellemesebb benyomásaim vannak róla. Megnéztem a Dómot, amely azt hiszem remekmű tekintetében hazánkban egyedülálló.*”

Hangversenye este fél 9 órakor kezdődött. Abban az akkoriban kialakított koncert-repertoárját játszotta. Megszólaltak benne klasszikus szerzők alkotásai csakúgy, mint saját és Kodály zongoraművei is.

A hangversenyről elmondott és a leírt megnyilvánulások, vélekedések, kritikák sajátos, de általános képet festenek egy vidéki nagyváros hangversenylátogatóinak akkori zenei ízlésvilágáról. Azt a hallgatóság szinte száz százalékan elismerte, hogy Bartók zongorázása a Steinway-zongorán briliáns volt, és kifogástalan stílushűséggel szólaltatta meg az egyes műveket. A zenekritikus tollából ezzel kapcsolatban ez látott napvilágot: „*Tartalmas dologbeli készsége, tökéletesen elmélyedő játéka, finom elgondolásai csak a legnagyobb művészek sajátja.*”

A megszólaltatott zongoraművek alapján háromféle hallgatói „tábor” alakult ki.

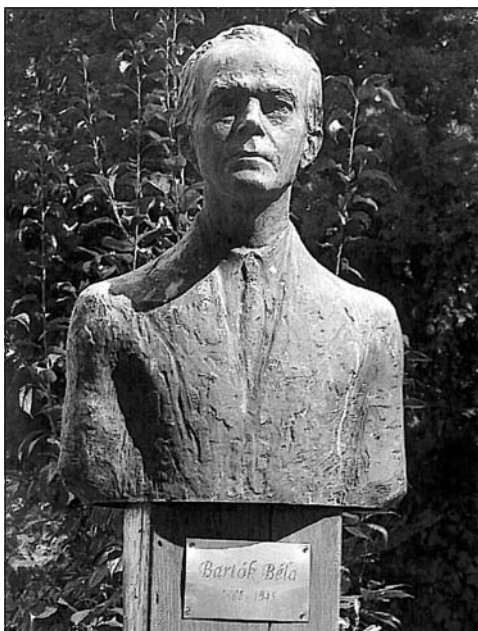
A régebbi zenéken nevelkedett közönség tagjainak a költői tartalmú zongorazene atyja, Donomico Scarlatt szonátái tetszettek, és Beethoven F-dúr szonátája váltotta ki elismerésüket. A *Pécsi Est* kritikusa így nyilatkozott erről: „*Örültünk, hogy hallottuk őt Beethovent, Scarlattit játszani.*”

Egy pécsi zeneiskolai zongoratanárnőnek és a fiatalok célcsoportjának Bartók darabjai (elsősorban a *Medvetánc*, az *Allegro Barbaro* és az *I. sirató ének*) nyerték el a tetszésüket. Egyetértünk a tanárnő szavaival, mert: „*Új harmóniák, csodálatos színek, liktető ritmusok teljesen új világot teremtettek.*”

A középkorúakhoz tartozó hallgatói társaságbeliek vélekedései felemásak voltak. Akadtak olyanok, akik örültek azoknak a műveknek, amelyek élményeket nyújtottak a számukra, de elhangzottak olyan kompozíciók is, amelyek nem érintették meg őket, és nyugtalanságot keltettek bennük. A *Dunántúl* című lap zenekritikusa is ezek közé tartozott. Elismerően ezt írta: „*Bartók magyar parasztdala fölött írt változatai... igazi magyar érzéstől áthatottak és nagyszerűen megkonstruált diszharmóniák mellett is szépek.*” Aztán őszintén bevallotta, hogy a hangverseny második felében megszólalt darabokkal gondjai voltak: „*... a II. rész szerzeményei az én Skrijabin zongoradarabjait megemészteni képes zenei készségségen is túlmennek.*”

A hangverseny még sokáig maradt beszédtema a városban. Ha Bartók nem is adott több hangversenyt Pécssett és nem jutott el már a megye más településeire sem, művei mégis egyre gyakrabban szólaltak meg és szólnak meg ma is zenei rendezvényeken ezen a tájon is!

Emlékét két szobor is őrzi Baranyában. Egyike a megyében letelepült bukovinai székely családok egy részének otthonává lett Hidason áll, a község új iskolájának utca felőli udvarán. A másik Mohácson látható, a Deák tér parkjában.

Bartók Béla hidasi szobra
(Hitter István felvétele)

A mohácsi Bartók-szobor
(Szökőcs Béla felvétele)

A hidasi Bartók-szobor alkotója Szöllőssy Enikő szobrász- és éremművész. Az alkotás a fiatal Bartókot ábrázolja egyedi szobrászati kifejezőmóddal. A szobrot a Baranya megye zenei életét irányító szakfelügyelői testület ajándékként kapta a Művelődésügyi Minisztériumtól, melyet továbbajándékozott Hidas településnek, ahol megkülönböztetett törődéssel ápolják Bartók emlékét. A bronz mellszobor avatására, Bartók Béla születésének 85. születési évfordulóján, 1966. szeptember 5-én került sor. Ezen helyi előadók és dunai városi zenetanárok szerepeltek, valamint a szomszédos Tolna megyei város, Bonyhád Erkel-kórusa lépett fel.

Mohácson 1970. november 15-én avatták fel Schaár Erzsébet, *Munkácsy-díjas* szobrászművész bronzba öntött Bartók Béla-portréját. Kegyeleti tisztelgés volt ez a már klasszikussá vált Bartók halála negyedszázados fordulójának évében. A művészi szobor erőt sugárzó arckifejezésű és humanista tekintetű.

A szoboravató ünnepségen jelen volt Bartók idősebb fia, ifjabb Bartók Béla is. Beszédet a képzőművészetet kedvelő és támogató megyei tanácsi elnökhelyettes, Takács Gyula mondott, amelyben méltatta Bartók személyiségét és alkotói pályáját. Kiemelte zenéje megismerésének, közkinccsé tételének fontosságát. „*Ez lesz ércnél is maradóbb emlékműve Bartóknak, ha megvalósul*” – mondotta. A szobor-leleplezést ünnepi hangverseny követte, amelyen ifj. Bartók Béla mondott bevezetőt. Abban visszaemlékezve édesapjára, tudatta: „*Fő szórakozása a munka volt, hazaszeretét mélységes magyarságtudat jellemezte. Kórusműveket azzal a megfontolással komponált, hogy a magyar nép lelkét kifejező zene minél többekhez eljusson.*” A Bartók-kórusművekből összeállított hangversenyen fellépett a komlói belvárosi iskola gyermekkórusa Tóth Ferenc, a mohácsi Szivárvány női kar Sas Zsuzsa, a pécsi AKÖV férfikar Ligeti Andor és a Pécsi Nevelők Háza kamarakórusa Tillai Aurél vezényletével.

Várnai Ferenc

A legszebb nevű magyar település, Istenmezeje*

Ez az „Isten háta mögötti” hely Heves megye északi végvidékén, Pétervására járási székhelytől 8 km-re É-ra található. Innen légvonalban csak 10 km a szlovák–magyar országhatár. A közeli Cerednél közúti határátkelőhely van. Déli irányban a Mátra hegyei kékellének.

A falu nevéről tisztázni kell, hogy a benne szereplő *Isten* előtag nem a Teremtő Uristent jelenti, hanem egy Isten nevezetű ember rejlik a névben, akinek e helyen rétje vagy kaszálója volt.¹ A birtokos összetétel (Istennek a mezeje) is erre utal. Bél Mátyás azt írja, hogy a falut inkább *Ördögberkének* hívják a szomszédok a nehéz megközelítése miatt.² Első okleveles említése *Istenmezej* néven 1311-ből való.³ Másik forrás szerint⁴ az első említés 1335-ben történik, amikor Istenmezei János a tulajdonos, aki Szécsényi Tamás erdélyi vajda szerviente.⁵ Az *Istenmezeje* dűlőnév a bükkaljai Kácson is előfordul.⁶ Az Isten előtagú helynevek nem is olyan ritkák a Kárpát-medencében. A közeli Zabaron *Isten-hegye*, Szajlán pedig az *Isten-hegy* ismeretes.⁷

Az első emberi jelenlétre utaló régészeti lelet egy bronzkori diadém. Egyebek nem ismeretesek. A XV. században az Olcsvári család birtokában van, majd a köznemeseké. A Gömörben nagyobb birtokosok, a Hanvayak is megszerzik. Utána adómentes kuriális falu lesz Istenmezeje. A XVII. század végén I. Lipót adományba adja románfalvi Farkas Györgynek. Sokáig birtokolják a leszármazottai. A XVIII. század elején más családok is szereznek itt részt, mint a Beniczkyek és a Brezovayak. A következő században Madarassy János a fő birtokos.⁸

Szomszédos községei a XX. században: Erdőkövesd, Ivád, Mátranovák, Bárna, Szilaspogony, Szederkénypuszta (ma egybetartozik Istenmezejével), Zabar, Váraszó. A falu határában elpusztult települések nyomai rejtezkednek, melyeknek okleveles adatai ismertek. Délen Demjénföldre (1279-ből) a mai Kis-erdőnek alján, a Rihely-hídjánál (=révhely). Északon, fenn a váraszói Róna-lápánál Degréte (1300), nyugatra, a Kajra-völgyben Kajra (1341)⁹ nevű település létezett.

Istenmezeje természetföldrajzi környezete változatos. A táj alapkőzete az ún. *pétervásárai zöld homokkő*, amelynek színét a glaukonit (vas-alumínium hidroszilikát) nevű ásvány adja, az oligocén végén, a miocén elején keletkezett. A tenger visszahúzódása után a szárazra jutott kőzet az erózió pusztító hatása alá került. A homokkő felszíne könnyen mállik. Ezt a laza, vékony réteget a helyi palócság *apokának* nevezi. A felszínre jutó sziklák szép alakzatokkal csábítják a látogatókat. Mindenekelőtt az országban egyedülálló, védett *Noé szőleje* vagy *Vállós-kő*, azaz Vályús-kő, benne a rejtélyes sziklakápolna. Melyik település büszkélkedhetik azzal, hogy a főutcáján egy házsört sziklafal helyettesít? A lepusztulás a keményebb, cementálódott részeket meghagyta. Ezek az egész hegységre jellemző, igen változatos formációkat alkotottak. Istenmezején sorba rendeződött kőbörök, lepények preparálódtak ki a *Noé szőlője* nevű meredek sziklaoldalon. A kőzetrepedések mentén meszes, szilikátos oldatok szivárogtak a mélyből, és megkeményítették a homokkövet. A mésztartalom néhol elérte az 50%-ot, és alkalmas helyeken cseppkő képződött belőle. A Kajra-patak egyik forrásánál egy kis mésztufa-gát képződött, és a nem messze lévő Szénlopó-barlang mennyezetén szalmacseppkő díszlett, amíg barbár kezek meg nem tizedelték. Ez az üreg egy mesterséges tárna, amelyben szemet kerestek illegális kezek. Ha felmászunk a falu főutcáján magasodó Noé szőlője tetejére, nemcsak a szép kilátást élvezhetjük, hanem választ kapunk a szikla elnevezésére. A szikla magas ormán egy mesterséges mélyedés van, amelyben

* *Melyik Magyarország legszebb hangzású településneve?* – tette fel a kérdést olvasóinak 2016 nyarán az *Origó* című online hírportál. A beérkezett 27 891 szavazatból a legtöbbet Istenmezeje (9755) kapta, a második helyen Lánycsók (9653), a harmadikon Szamosangyalos (2281) végzett. *A szerk.*

¹ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978. 294.

² Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730–1735. Eger, 1968. 225.

³ Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975. 282.

⁴ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. Bp., 1987. 102.

⁵ Györffy Gy. i. m. 102.

⁶ A Bükk turistatérképe (Déli rész). M= 1: 40 000. Cartographia, Bp., 1993.

⁷ A Karancs, a Medves és a Heves–Borsodi-dombság turistatérképe. M= 1: 60 000. Cartographia, Bp., 1995; Mátra turista atlasz. M= 1: 40 000. Cartographia, Bp., 2004.

⁸ Dercsényi Dezső–Voit Pál (szerk.): Heves megye műemlékei. III. Bp., 1978. 312.

⁹ Györffy I. i. m. 78, 105.

megáll az esővíz. A vályú talán a pogány vallás emléke. Ilyen kifaragott mélyedések a környéken több helyen is fellelhetők: Pétervásáran (tévesen Ivádon) a Lyukas-kőben, Sirokon a Török-asztalon vannak hasonlóak. Több adat is utal arra, hogy a pogány vallás sokáig fennmaradt területünkön. (Lőtemetés a pétervásárai templom mellett).¹⁰ A feljutást talán érdemes lenne egy biztonságos mászólánc-rendszer kiépítésével segíteni. Ezzel csúszásmentes lehetne a feljáró egy nyomon, és ez megelőzné a taposás okozta kárt. (Védett növények!)

„Noé szőlője”-nek egy részlete

A vidékünket felépítő homokkőre több szakaszban vulkáni hamu hullott, amit a tenger többször is újra és újra elöntött. Ilyen rétegezettséget figyelhetünk meg a Hangyabolyos-tetőről induló völgyecske útbevágásában. A Fehér-kő déli oldalában a szálló hamuból képződött riolituffa szikláit egy dózerút beavágása tárta fel. A régebben Les-hegynek nevezett magaslat kőzetét az emberi beavatkozás tette láthatóvá. A riolituffát másutt már lemosta az erózió. Az ország egyik legerodáltabb vidéke a Vajda-vár-vidék, ahol több tucat helyen igen látványos sziklák díszlenek, melyeket igazán még nem fedezték fel a turisták. Csak a leglátványosabbakat említjük: Hangonyon a Pogány-vár, a Bajúsz-tető, Szentdomonkoson a Kő-hegy, Bükkcenterzsébeten a Nagy-kő (tényleg a legnagyobb), továbbá az istenmezejei Noé szőlője és a pétervásárai Lyukas-kő. Ez a homokkőfelszín viszonylag könnyen körülhatárolható, ezért a kistájat bátran nevezhetjük *Vajda-vári homokkővidéknek*.

Természeti, néprajzi értékei miatt tájvédelmi körzet. Vajda-vár 530 m tszf.-i magasságú hegytető, Heves és Borsod megye határán magasodó ismeretlen korú ősvár. A kistáj sok régebbi neve félrevezető (pl. Heves-borsodi-dombság vagy Ó-Bükk). Ez a homokkővidék északon átnyúlik a szlovák–magyar országhatáron. Ennek neve: Gömöri-erdőhát. További részei: keletre az Ózdi-medence és peremvidéke, majd délre a Pétervásárai-medence, nyugaton a Heves–Nógrádi-hegyhát, északnyugaton a Zabari-medence, középen a Vajda-vár és környéki hegyek, több csúcsuk 500 m tszf. magassággal. A Vajda-vár homokkővidék vizeit északon a Péterfalván eredő Macskás-patak, a Domaházán fakadó Hangony, amelyet már Annonymus is említ, és a Borsodnádason eredő Hodos-patak vezet le. Délre folyik a Leleszi-Tarna (középkori neve Cseh-patak¹¹), nyugaton Vecseklőről jön a Tarna, régebbi nevén Gömöri-Tarna. Pétervásáran egyesül a két Tarna-ág és az Ivádon átfolyó Szénégető-patak (ma inkább Ivádi-pataknak hívják).

¹⁰ Czenthe Huba: Pétervására története. Pétervására, 2005. 30.

¹¹ Czenthe Huba: Erdőkövesd. Erdőkövesd, 2010. 32.

A változatos felszínnek változatos a növényvilága. Ha felmászunk a Lóhullás-tetőre, a Magas-Tátráig elláthatunk, és feltűnik, hogy az alanti völgyekben milyen erdőtársulások díszlenek. A Tarna mentén magaskórós növénytársulás él. A déli, napos oldalakon cseres-tölgyesek alkotnak állományt. Tavasszal virágzáskor fehérlik és illatozik az akác. Ősszel a világosabb levelével tűnik ki a lomboszatból. A szomszéd falu északra Zabar, az ország hidegpontja. Ennek hatása vidékünkön is érvényesül. Extrémítás, hogy már 120 m tszf. magasságban szép bükkállományok díszlenek, holott ez a magasabb hegységek növénye. A hidegsapdaként működő völgyekben alul a bükkösök montán aljnövényzettel, feljebb a gyertyános tölgyesek alkotnak szép állományt. A lemosott homokkő kopárosokat pusztafüves lejtők társulásai mozaikszerűen takarják néhány ritka fajjal. A patak-völgyekben még itt-ott égeresek maradtak. Különösen értékes a Kajra-völgy, amely sajnos kimaradt a Tarnavidéki Tájvédelmi Körzetből. Pedig itt él a védett fehér acsalapu, amely a magashegységeket kedveli. A kétéltűeket a békafajok, gőtéek, a hullóket a fali-, a zöld-, a lábatlan-, és a fürgegyík képviseli. Van adat ritka madárfajokról is (császármadár, fekete harkály, uhu, nagy békászó sas). A nagyvadak mindegyike él a mezeji erdőkben, sőt, újabban a barnamedve is ellátogat hozzánk. E század elején fellendült a Tarnavidéki Tájvédelmi Körzet komplex kutatása, és publikációk is napvilágot láttak. Kiderült pl., hogy a Tarna Istenmezeje és Erdőkövesd közötti szakaszán 8 halfajt sikerült kifogni, úgymint a domolykót, a tiszai (fenékjáró) kullót, a védett vágócsikot, a kövicsikot, a kurta baingot, a sujtásos küszt, a razborát és az ezüstkárászt.¹² A sem növény, sem állat gombák valóságos paradicsoma a mezeji erdő. Népszerűbbek a *cepenék* nevezett tinorúfajok, az *úri gombának* becsült császárgalóca, a rókagomba és a *galambicák*.

Az idelátogató turista sétája után nézze meg a templomot, jó fotótéma az előtte örökdő óriási kocsánytalan tölgygel. Tovább észak felé már feltűnik a Noé szőlője sziklaorom, tetején a két zászlóval. A sziklakápolna szépen kialakítva, berendezve látogatható. Nemrég a sziklaüreg felett fakeresztet és Jézus-szobrot állítottak fel. Adventkor betlehemnek rendezik be a sziklaüreget. Olvassuk el az ismertető táblákat! Megtudhatjuk belőle a Noé szőlője mondáját. Ennek több ismert változata is van, melyben a szereplők cserélődnek. Egyik mondában Jézus és Szent Péter arra sétál, amikor szüretelnek a hegyen. Jézus szőlőt kér a gazdától, de az durván elutasítja. A megátkozott szőlő és gazdája kővé váltak. Ma is láthatóak a megkövesedett szőlőtőkék. Más variációban egy szegény asszony beteg gyermekének kér szőlőt. Noé elutasítja, ezért a szegény asszony megátkozza a szőlőt és a gazdát. Nagy vihar kerekedett, dörgött, villámlott (bibliai jelenet: Krisztus keresztre feszítése), és minden kővé vált. A mondat tovább-

A falu római katolikus temploma és temetője

¹² Dinczházi István–Schmotzer András (szerk.): Apoka. A Heves–Borsodi-dombság és az Upponyi-hegység élővilága. Eger, 2014. 136, 138, 139, 140, 141.

gondolva: a kővé vált gyümölcsök a templom előtti kőkosarakban ma is láthatóak. Valójában ezek Höszt János egri szobrász alkotásai,¹³ és az egri Érsekkertből valók.¹⁴

Már említettük a Lóhullás-tetőt. Keressük meg az útkanyarban (Kovászó) a kohász kék turistajelzést, amely felvezet e szép kilátóhelyre. A felső kocsmánál balra nyílik a Kajra-völgy. Száraz időben autóval is felmehetünk a kulcsosházig. Útközben álljunk meg a furcsa Békák-kútjánál. Itt a partoldal nagy területéből szivárog a víz, mint kifacsart szivacsból, és összegyűlik egy kis medencében. Sajnos a víz minőségét befolyásolhatja, hogy a forrás fölött homokbányát nyitottak. Ezt felhagyva illegális személtlerakóvá vált. A kulcsosháznál kőből emelt Lurdesi Mária-barlang van szépen felújítva, melyet a házat bérlő budapesti turisták végeztek el. Mivel nincs messze a Felvidék kapuja, érdekes autós túrát tehetünk. Ezt a nyelvi akadályok sem nehezítik, a lakosság nagy része magyar, és forintért is vásárolhatunk.

Istenmezeje irtásos halmaztelepülés. A főutca a Tarna bal oldalán fut. Ezen halad a korai idők óta a tornaljai hadiút, de ezen vonult északra a cseheket üldözve a tanácskormány hadserege, és itt menekült a német Guderian-hadsereg és utánuk a 3. Ukrán Front 27. hadserege. A törökök viszont lefelé jöttek át a Tarna-szoroson, miután Füleket, Ajnácskőt elfoglalták. A lebontott iskolánál lehetett a falu ősi magja, tehát a Tarna bal oldalán, mert a Hevesi esperességhez tartozott az Árpád-korban. A szomszédos, délre eső Erdőkövesd már a Tarna jobb oldalán települt, ezért a Patai esperesség uralta. A patak jobb oldala a Hóstya nevű falurész. A kis erceskék, vízfolyások mentén hosszabb-rövidebb utcácskák húzódnak, ameddig a terepviszonyok megengedik. Nemrég még tanyák is akadtak erre felé: Darabkút, Peres. A falu északi részén a Nagy-Száraz-ág, Kis-Száraz-ág, lejjebb a Kovászó (kovakavicsos aszó, azaz száraz völgy időszakos vízfolyással), majd a Nyikra. A falu felső vége 1940-ben még a Noé szőlőjénél volt. Egy utazó írta északról jövet: „Elérjük Istenmezejét. A falu előtt van a Noé szőlője. Tisztán látni a sorokat. Csodálatos megkövesedett alakulat.”¹⁵ A XX. században a kőalapú vályogházak jellemezték a vidéket. A fedél zsup volt, majd hódfarkú cserép. Ezt főleg cigányok helyben készítették. A század végén a bányászkodás fellendítette az építkezési kedvet, és sorra nőttek ki az emeletes beton kockaházak utcára néző kőbabás erkélyekkel.

A templom 1854-ben épült a falu déli végén a Fájdalmas Anya tiszteletére. Ezelőtt a falu északi végén állt, azaz inkább roskadozott a régi templom a Noé szőlője barlangjában. Ehhez épült a hajó, talán fából, talán kőből. Bent mindig nedvesség és homály honolt. Ma is mélyebben van az országútnál. A miseruhát, terítőket megeszi a penész, százlábúak és csótányok még a mise alatt is előbújnak – írja az egyházlátogatási jegyzőkönyv.¹⁶ A sziklapince a Szent László titulusú templom szentélye volt. 1720-ban még Pétervársára filiája (9 km), de 1784-ben már Erdőkövesd az anyaegyház. A falu nagyon szegény, nincs kegyura, nem tud új templomot építeni. Több évtizedes huzavona után Holczer József erdőkövesdi plébános gyűjtést szervez, és megbízza Dudás József egri kőművest a tervek elkészítésére, és a kivitelezésre. A költségvetést Orczy István erdőkövesdi báró emberei készítik el: Sallai János, Koncz Mihály, Suller Ferenc.¹⁷ Végül a pénz is összegyűlt, és lerakhatták az új templom alapkövét 1853. március idusán. A következő évben június 20-án már fel is szentelte az egri érsek Szent László tiszteletére. Nem tudni, milyen okból, hamarosan a Fájdalmas Anya titulust kapta.

A település a földhiány miatt nagy szegénységben élt. Kevés volt a szántó búzának, kukoricának, rozsnak. Még a XIX. sz. közepén is részben gyakorlatban volt a háromnyomásos gazdálkodás a rossz minőségű földeken, a jobbakon parcellázva ugaroltak. Nagyon száraz időkben 7–8 évig is parlagon hagytak földeket, amelyeken legeltettek. Egész Palócföldön nagy hagyománya volt az irtásnak, palócul irtásnak, ahogyan néhány dülönév is „emlékezik” erre. Az idevaló lakosság a határ részeit, a dülöket találóan nevezte el. Ez fontos volt, hogy beszélni lehessen róla a távolból is. Ezek a nevek a néplélekből erednek, és megegyezésszerűen váltak közös kincsé. Érdemes néhány beszédes földrajzi nevet felsorolnunk. Földrajzi környezetre utalók: Odvas-kő (homokkőben lévő kis üregre utal), Vízetlen, Száraz-ág (vízetlen ága a fővölgynek), Kerek-domb. Tulajdonosát jelzi: Tamás-telki, Kovács-lápa, Varnyai szállás, Nagy András szögik, Pál láza (láz: száraz hegytető, pásztorszállással, de lehet, hogy lázzal, azaz étgetéssel jött létre). Gazdálkodásra utaló helynevek: Csapás (ahol feljártak a tehenek), Páskom (azaz

¹³ Dercsényi D.–Voit P. i. m. 134.

¹⁴ A Noé szőlője néprajzi vonatkozásairól (további bőséges irodalommal) lásd Hala József: „Noé szőlője” Istenmezején. In: *Uő.*: Különös kővek, csodás csontok. Kilenc dolgozat a népi geológia köréből. Rudabánya, 2016. 121–153.

¹⁵ Magyar Vadászujság 1940. május 5.

¹⁶ Dercsényi D.–Voit P. i. m. 312.

¹⁷ Czenthe H. i. m. 2010. 169.

pást, ahol a fiatal jószágok legeltek, a városi pástokon voltak a párbajok), Szinyárka (valószínű a szén árka rejlik a palóc kiejtésben), Alsó malom, Vermes (száraz verő oldal, itt tárolták veremben a gabonát, elrejtve az ellenség elől). Mocsolyás (ahol a kendert áztatták). Állatra, növényre utal: Evetes-ág (ahol mókusok élnek), Tetyülápa (vizében bolharák él), Rákos (ma már nem élnek benne folyami rákok).¹⁸

Istenmezején kevés volt az optimális, vízszintes szántó, ezért a laposabb, erdő borította hegyhátakat írtással tették megművelhetővé. „A fatörzseket közvetlenül a talaj felett vágták el, a tuskókat a földben hagyták [...] az öl- és gallyfát elszállították, de a rőzsét, a leveles apró gallyakat otthagynak [...] elégették. Az elégett kupacok hamvát és apró faszéndarabkáit szénagyűjtő gereblyével a talajon szétterítették, hogy a föld megkapja első mesterséges, az istenmezejek szerint meszes trágyáját.” A meredekebb lejtők gabonáját még 1956-ban is sarlóval aratták, mert kaszával állva vágni szinte lehetetlen volt.¹⁹ Némi munkát adott az erdő: favágás, hamuzsírforrás, szénégetés és a summáság. Szederkényen (ma falurész) egri rác kereskedők hamuzsírt főztek. Ennek emléke a Lugzós-bérc.²⁰ Az erdei „melléktermékek” sem veszték kárba. Minden ehető begyűjtöttek a gombáktól a vad gyümölcsökhöz. Főleg a vadkörtét szerették, amit szákszámba vittek haza. A padláson kiterítve utóérlelték, amíg megivédett. Ebből főzték a pálinkát, de aszalás után édességgé is használták. A pétervásáriak ezért vadkörtés hasúinaknak csúfolták őket.

A bányászat fellendülése a háború után Egercsehbe és a nógrádi bányákba vonzotta az embereket. Ez magával hozta a jólétet, de az egykészes megmaradt. Egy különös bányakincs híressé tette országszerte Istenmezejét. Bentonitbányát nyitottak a falu déli végén. A Rosszkút-tető kincsét lejtős csúszdán eresztették le a rakodóra, és innen fuvarozták mindenfelé, még külföldre is. A bentonit, más néven fuller sok mindenre jó. A mélyfúrásoknál használják fűróiszapnak, továbbá a papíripar, a kozmetika- és a festékipar is alkalmazza. A borászat derítőanyagként, a takarmánykeverők semleges vízóanyagként értékesítik. A bánya kimerült, ezért a kövesdi határ mellett mélyműveléssel kezdték felszínre hozni az értékes anyagot. Itt is elfogyott. Ezután a Hangyabolyos dűlőben feszíni művelésbe kezdtek. A helyi bányászok felfedezték, hogy a fehér bentonitot meszeléshez alkalmazva kiváló fedőhatást érhetnek el. A bentonitbányászat azonban megszűnt gazdasági okok miatt.

Mára a munkalehetőségek nagyon megsűkültek. Itt is építenek a közmunkára. Most 35-en dolgoznak, néhányan éppen az iskola elé faragott palóc kaput építenek. Legnagyobb foglalkoztató az önkormányzat. Kevés a gyermek, pedig két szép iskola is várná a nebulókat. A felső tagozatosak Pétervásárára járnak. Helyben 4 kisgyermek jár összevont osztályba, az utánpótlás a 18 óvodásból kerülhet ki. A munkaképes lakosok 30 km-es körzetben találnak munkát, de néhányan 130 km-t utaznak Budapestig.²¹ Az új polgármester nagy akarattal áll a hivatása magaslatán. Jelszava: szeretet, kérem, köszönöm – talán ezek hiányoztak eddig Istenmezején? Évente rendeznek falunapot. Érdekes rendezvénye a falunak a Földgyógyító Dobünnep és a Noé szőleje Bográcsfesztivál.

Czenthe Huba

Templomok, kápolnák

A széki templom régen és ma

Szék az erdélyi Mezőség talán legmeghatározóbb települése, amelyet gyakran látogatnak hazai és külföldi kirándulók, megcsodálni gazdag néprajzi értékeit. Ha vasárnap téved oda a turista, a fersinges asszonyokat, leányokat viseletben látja a nagyutcán vonulni, akiket sárga szalmakalapot is kék posztómellényt viselő férfiak kísérek az Árpád-kori templomba.

A falu Kolozs megyében található és egykor városi rangnak örvendett. A közelében elhelyezkedő falvak elnevezései (Boncnyíres, Füzesmikola) arra utalnak, hogy már a honfoglalás idején lakott település volt, ugyanis ezek a nevek: Mikola, Bonc honfoglalás kori magyar nemzetségek nevei voltak. Mi-

¹⁸ *Pesty Frigyes*: Heves megye helynévtára. Eger, 2005. 125.; *Pelle Béláné*: Heves megye földrajzi nevei. I. Az Egri járás. Bp., 1970. 28, 30, 31.

¹⁹ *Hoffman Tamás*: Egy palóc falu földművelő technikájának néhány jellegzetessége a századforduló tájékán. *Ethnographia* LXVII. 1956. [536–571.] 545.

²⁰ *Czenthe H.* i. m. 2010. 131.

²¹ Polgármesteri Hivatal, Istenmezeje.

A széki református templom (Rohonyi D. Iván felvétele)

vel a falu határában só található, Szék már a középkorban értékes területnek számított, ezért is részesítették a királyok gazdag kiváltságokban. 1291-ben, III. Endre idején, a krónikák szabad királyi városként emlegetik az akkor Zeek néven jelzett települést. Nevének eredete is valószínűleg a sóval hozható összefüggésbe.

Az 1241-es tatárjárás után III. Béla királyunk székelyeket és szászokat telepített az elpusztult magyarok helyére azért, hogy a helyi sóbányászat ne szűnjön meg. Mivel a só királyi monopólium volt, 1366-ban Nagy Lajos király maga tett látogatást Székre, hogy eldöntse a Bonchidával folytatott határvitát, erre a látogatásra utal a Királyhatár megnevezés a két falu között. Szintén mai helynevek engednek arra következtetni, hogy a templom körül erődítmény is lehetett, ugyanis a templom dombját ma is Várdombnak nevezik.

1471-ben Mátyás király is megerősítette Széket régi jogaiban, mely Kolozsvárhoz, Budához, valamint Esztergom városához hasonló jogokat élvezett. A XVI. században a fejedelmek gyakran adták zálogba a várost nemeseknek, így a Bánffy, Bornemissza, Kendy családoknak. A XV. század első feléből ismerjük a község (város) közigazgatási egységekre való felosztását. A község három szege, utcája – Felszeg, Csipkeszeg, Forrászeg – mint kisebb területi egységek valószínűleg középkori eredetűek.

1717-ben a várost a tatárok szinte teljesen megsemmisítették, így lakossága nagyon megcsappant és székelyeket, szászokat, illetve dunántúliakat telepítettek be Székre. Az 1717-es tatár betöréskor 600 embert, lakosainak csaknem a felét elhurcolták. Ennek emlékét máig őrzik a székiek (még az elhaltak nevét is számon tartva) az augusztus 24-i, úgynevezett *Birtalan-napi* gyászuikkal és *szigorú böjtöléssel*.

1800-ban a város leégett, de gyors visszaépülése után Szolnok-Doboka vármegye székhelye lett. Ez volt Szék város történetének a csúcsa, innen ugyanis mintha folyamatos kudarcok érték volna. 1812-ben végzetes dolog történt a városban, beomlott ugyanis a sóbánya, amelynek nyomán a város hanyatlásnak indult. 1822-ben bezárták bányát, 1828-ban elköltöztették a vármegyeházát, 1876-ban megszünt a törvényszék. Ma két, 1822-ben állított, homokkőből faragott oszlop jelzi a sóbányák egykori helyét.

1848-ban részt vettek a szabadságharcban, 1884-ben pedig elveszítve városi rangját, Szék nagyközséggé alakult. Az 1889-es tűzvész nyomán a falu lakosai teljesen leszegényedtek.

Még így is sokáig a legnépesebb magyar falvak közé tartozott: a XX. század elején 3200, ma 5000 lelket meghaladó település, a negyvenes évek elején önálló választókerület volt. Szék református ma-

gyar lakói városi tudatukat és régi mezővárosi kultúrájukat máig megőrizve különülnek el a környező mezősegi falvaktól. Az itt élő emberek ezután elsősorban a mezőgazdaságból próbáltak megélni, ügyes mestereik járták az országot, és építkezéseken dolgoztak, dolgoznak mind a mai napig ácsként, kőművesként. A fiatalabb lányok, hogy összegyűjtsék a kelengyének valót, eljártak a városba Szamosújvárra, Kolozsvárra cselédnek. Viseletük, táncuk Kányádi Sándort is megihlették (l. *Fekete piros* című versét). Újkori történetének inkább néprajzi vonatkozásai ismertebbek, hisz viszonylagos elzártsága miatt sokáig megőrizte viseletét, táncát, zenéjét, hagyományait. Zártsága, endogám társadalma miatt a mai napig megőrizték a székiek jellegzetes viseletüket, varrottasait, szőtteseiket, táncukat, zenéjüket, szokásaikat. A férfiak szalmakalapja, kék posztómellénye, bő ujjú fehér inge, az asszonyok fekete-piros viselete jellegzetes és egyedülálló. Szokásaikat megőrizték a kereszttelőtől kezdve a lakodalomig és a temetésig. Ma még a legmodernebb lakóházakban is találhatunk széki szobát vetett ágygal, festett bútorokkal. A falakat szőtt, ún. *széles kendők* és tányérok díszítik. A faluban ma is élnek zenészek, akik bálokon, lakodalmakban húzzák a talpalávalót. A falu folklórjával, zenéjével, hagyományaival több kutató is foglalkozott: Kós Károly, Lajtha László, Szentimrei Judit és még sokan mások.

Széki szobabelső

2015. augusztus 9-én, délben a templom megújulásáért adott hálát az Istennek a széki református gyülekezet. A XIII. századi háromhajós templomot az előző két év során renoválták, a nagymértékű beavatkozásra azért volt szükség, mert a templom állapota veszélyessé vált. A széki templom 1291-ben tűnt fel először oklevelekben, és Közép-Erdély egyik legjobb állapotban fennmaradt Árpád-kori temploma. A mostani fetárások is megerősítik azt a tényt, hogy a kerci székesegyház mintájára épült gótikus stílusban, természetesen az akkor katolikus hitközösség számára. A templom falait eredetileg mindenhol freskók díszítették, melyek olasz mesterek munkájára utalnak, ám az is elképzelhető, hogy magyar mesterek készítették. A freskók egy része még ma is látható, a mostani felújítás nyomán újabbak is előkerültek.

A történelem során az eredeti épület sokat alakult, így például a XV. század második felében a főhajó nyugati végébe monumentális harangtornyot építettek, a déli homlokzatra csúcsíves ablakokat nyitottak, a szentély északi melléktere mellé sekrestye épült. Az 1619-ben sorra került javításkor megépült az északi mellékhajó karzata, 1767–1768-ban megemelték a tornyot, 1770-ben Umling Lőrinc kazettás mennyezetet épített, 1781-ben pedig elkészült a déli bejárat portikusza. A szószéket Kidei Horváth Ádám faragta 1793-ban, hiszen ekkorra a templom már a többnyire református hitre tért közösséget szolgálta.

1946-ban került sor a legjelentősebb átalakításokra, ekkor a templom lebontásának a gondoltata is felvetődött, hiszen kicsinek bizonyult a korábbi tér, mi több, egy vihar nyomán a templom megsérült. A

A templom szószéke

amelyet a Műemléki Igazgatóság felügyelt. Az Umling-féle mennyezetet (amely leégett és csak egy kazettája maradt meg) rétegelt falemezzel takarták el és ekkor kerültek elő a *Jézus születése* és az *Angyali üdvözlés* képei a szentélyben.

A mostani felújítás szükségességét 2008 januárjában tudatosították a székiek, amikor is elindult a kutatási szakasz, de csak 2013 januárjában született meg a támogatási szerződés az Észak-Nyugati Regionális Fejlesztési Ügynökséggel. Az épület *A típusú* műemlék, tulajdonosa a Széki Református Egyházközség, amelynek képviselője Sallai Márton lelkész, a támogató pedig a Regionális Fejlesztési és Közigazgatási Minisztérium volt, az Észak-Nyugati Regionális Fejlesztési Ügynökség közvetítésével. Társfinanszírozóként a széki református gyülekezet is megemlíthető, amely főként a kezdeti tervezési fázisban segített a tanulmányi tervek, a pályázat beadásának költségeit fedezve (az összköltség 2 százalékát). A támogatási szerződés időtartama 30 hónap volt, a projektnek a támogatási kérelemben megjelenő összértéke pedig 10 029 034,90 RON, tehát 10 millió lej. A felújítás főtervezője a kolozsvári IROD.M Kft volt, a terv koordinálója Makay Dorottya építőmérnök, műemlékvédő szakember, a lebonyolító pedig a csíkszeredai HARBAU Kft. Zakariás István főigazgató építőmérnök vezérletével.

Az újjraépítés nyomán, a korszerű műemlékvédelmi eljárásokat betartva, törekedtek jelezni a különböző felújításokkor hozzáadott elemeket. Az 1946 előtt épült falak kanálhátas vakolatot kaptak, az 1946 utániak pedig simított vakolatot. Közel kétszáz négyzetméter a helyreállított falkép, amelyek négy különböző periódust tükröznek, a legrégebbi XII. századi. Az 1946-os felújításokkor Entz Géza és K. Sebestyén József írt szakmai tanulmányt a templom művészettörténeti értékeiről.

A mostani feltárások során rengeteg korszerűsítési eljárást végrehajtottak: új fűtési rendszert kapott a templom, a két karzatot szinte teljesen újjraépítették, a bútorokat az eredeti feltárt színvilágban újrafestették, a templom világítását újratervezték, kazettás mennyezetet helyeztek a beltérbe. A Kós Károly tervezte felújítás során megoldottak néhány problémát, azonban a mostani felújításkor annak a kérdése is felvetődött, hogy nem rontottak-e akkor az épület történelmi értékein. „*Nem Kós Károly átalakítási koncepciójával volt baj, hanem annak a szerkezeti megoldásaival*” – mondta az MTI-nek Makay Dorottya, a felújítás főtervezője.

Művészettörténetileg a felújítás legnagyobb eredménye az a festett *ülőlülke*, faragott köelemekkel, amelyet a szakemberek Kelet-Európa egyik legizgalmasabb műkincseként határoztak meg. Sallai Márton lelkész szerint, aki végig figyelemmel kísérte a munkálatokat, azt sejtették eddig is, hogy több olyan falfestmény van, amely még feltáratlan, de az ülőlülkére egyáltalán nem számítottak.

A *freskókat* illetően például Antióki Szent Margit képének a meglétéről eddig is tudtak, hiszen részleteiben már fel volt tárva, azonban a képnek szinte hetven százalékát most tárták föl.

Emellett óriási történeti jelentőségű *üzenethordozó* írásos falfelületeket is megtaláltak a sekrestyében, amelyeken évszámok, nevek találhatók. Nemcsak a freskók, hanem az egyéb építészeti elemek (ablakkeretek, oszlopok, oszlopfők) feltárására is sor került, ám az ezekkel kapcsolatos művészettörténeti tanulmányok elkészítése még folyamatban van. A falfelület mellett többször történtek beavatkozások, hi-

székiek Kós Károlyt kérték fel a helyreállítás megtervezésére, aki megmentette az Arpád-kori templomot azzal, hogy hozzáépítette az északi mellékhajót, illetve a legénykart. A régi torony helyett újat építettek, külön bazilikális tető került a középhajóra és a mellékhajókra, a volt torony helyére került az énekeskarzat, a szószéket pedig a mai helyére költöztették. Kós Károly a székiekkel történt nézeteltérések miatt a munkálatok befejezése előtt elhagyta az építkezést. Bár a felújítás által a statikai problémákat nem oldották meg, rendkívüli történelmi, művészettörténeti hozadékat az jelentett, hogy ekkor tárták föl a középkori falfestményeket.

1959–1963 között újabb nagyarányú beavatkozásra volt szükség,

A „Jézus születése” jelenet a mennyezeten (Solyom Zsolt felvétele)

szen a templom statikai megalapozásával többször is próbálkoztak az évszázadok során, ezért itt többnyire olyan sírokra bukkantak, amelyeket már kifosztottak, tehát sem csontvázakat sem tárgyakat nem találtak. Három olyan tárgyi emlék került elő, amelynek régészeti értelmezéséről biztosan hallani lehet majd. Az egyik egy *illóolajos szelence*, amelyet a szentélyben levő sírban találtak. A régészek helyszíni tapasztalata szerint ebben a sírban egymásra temetett apátok, főpapok vagy szerzetesek voltak úgy, hogy a sírokat többször megbontották. A másik tárgyi emlék egy gyermeksírbeli előkerült *S végződésű bronz hajkarika*, illetve találtak egy olyan sírt is, amelyben egy III. Béla idejéből (1172–1196) származó bronzérme volt.

A falu református népe kezdetben furcsállta a beavatkozások arányát, hiszen ma 75 százalékbán református a falu lakossága, hangsúlyozták, hogy ők sem múzeumot, sem pedig katolikus freskókat nem kívánnak a templomuk falára, ám a lelkész közbenjárására megértették azt, hogy milyen helyi értékekkel rendelkeznek. *„Helyi összefogásra volt szükség ahhoz, hogy ez a munkálat létrejöjjön, a külső forrásokon kívül, és most, hogy befejeztük a munkálatot, együtt tud örvenezeni a gyülekezet”* – mondta Sallai Márton, Szék református lelkésze, akinek külön köszönet jelen íráshoz nyújtott segítsége miatt is.

Guttmann Szabolcs, az Erdélyi Építészeti Kamara elnöke elmondta, hogy a templom elkészült, de szinte ugyanolyan fontos az is, hogy megközelíthető legyen a turistaforgalom számára is: *„Itt van egy ékszerdoboz, aminek az elérhetősége, mint tudjuk, nagyon nehézkes, és azt hiszem, hogy megannyi olyan EU-s támogatásban részesült műemlékek sírnak ezekért a problémákért, pláne mikor olyan épületekről beszélünk, amelyek megérdemlik ezt az odafigyelést.”*

A hálaadó istentiszteleten főtiszteletű Kató Béla, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke szolgált, liturgiai szolgálatot pedig nagytiszteletű Bányai Csaba, a Dési Református Egyházmegye esperese végzett. Minden felszólaló a széki emberek lelkiületének fontosságát emelte ki, amely megtartotta a falu népét a honfoglalástól máig. Az istentiszteleten bemutatták azt az új időkapcsolat is, amely a templom belsejében kerül elhelyezésre, és amely tartalmazza a jövő számára a felújítással kapcsolatos információkat.

Székely Melinda

Szekszárd legújabb kápolnája

„A megkapott hitről árulkodó kápolnák,
letűzött jelekként szolgáltak.”

(Bíró László)

Kiskápolnák, útszéli keresztek, haranglábak szobrok, kőképek... engesztelésül, kegyeletből, fogadalomból, hálából, oltalmat kérve emeltettek Isten dicsőségére. A templomok mellett a szakrális élet színhelyei voltak, bármikor elérhetően, lóról, kocsiról leszállva, gyalogosan sietősen, de mindig megállva, szabadon tudott kapcsolatot teremteni az ember Istennel. Szekszárdon is sok kereszt és kiskápolna volt, kinek a szőlője, kinek a földje, kinek a háza sarkán, s persze mutatták a jó irányt egy-egy fontos útkereszteződésben. Egyéni felajánlasként, családi összefogással, vagy egy közösség kezdeményezésére születtek. *Letűzött jelek.*

Szekszárdon, rendhagyó módon, a Kálvária utcában egy magánház kertjében, közvetlenül a Mária zarándokút mentén szenteltek fel, illetve áldottak meg egy új kiskápolnát 2016 februárjában Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén.

Balogh Jenő festőművész fogadalomból, szülei emlékére építette saját kezével (mások gyönyörűségére), visszaidézve a közeli, hasonló kiskápolna emlékét, amit leromboltak. Bíró László tábori püspök az áldás és ima előtt a szolidaritásra is példát mutató új kápolna láttán örömet fejezte ki, s elmondta, hogy az útszéli kápolnák a népi vallásosság kincsei. Tárgyasult formái voltak a belső világnak, amelyet a régiek nemigen mutattak ki. Ezekben az ember Isten iránti hite, hűsége, illetve egymáshoz való ragaszkodása testesült meg.

A régi kápolnákhöz hasonlóan itt is készült felirat:

Omnia ad maiorem Dei gloriam [Mindent Isten nagyobb dicsőségére] 2015. szeptember 5. Buzás Rozália Balogh Jenő

A kápolna és megalkotója, Balogh Jenő

A kápolna feliratában a dátum Kalkuttai Teréz Anya halála idejét jelzi, amely Balogh Jenő hosszas, kitartó küzdelmének köszönhetően már 2012 óta a *Jótekonyság Világnapja*.

Szekszárd legújabb szent helyét a szekszárdi születésű, s közösségéhez végtelenül ragaszkodó Bíró László áldotta meg szépszámú érdeklődő (ha úgy tetszik, zarándok) előtt.

A kápolna építése összefonódott egy szekszárdi közösségi kutatómunka végeredményeként született, a *Keresztek és kiskápolnák Szekszárdon* című kötet megjelenítésével (recenzióját lásd Honismeret 2015. 3. szám). A város 43 vallási emlékééről van szó, közülük kettő szobor, szoborcsoporthoz műemlék, a többi helyi védelem alatt áll. Az értékteljesítés, megóvás egyre nagyobb szerepet kap, folyamatosan szükség van az önkormányzati, egyházi segítségre. Az értékteljesítés mellett a könyv és a kiskápolna felépítése, léte is arra készítet egyre több helybélit, hogy vállalja a bemutatott kegyhelyeink, kultúrtörténeti emlékeink környezetének gondozását, keressen újabb adatokat a kutatást segítve. Igazi *szolgálat* ez, hiszen felélesztődött a remény, hogy szélesebb közösségben van igény az értékteljesítésre, a megmaradás segítésére, a főhajásra.

Eleink szent tereinek hite, a népi vallásosság gyakorlata így őrződik meg, s ami régen fontos volt az itt lakók mindennapjaiban, az talán ma is megállásra, csendes fohászra készítet, útmutatást, eligazítást várva-kérve.

Öröm, hogy az új kápolna híre sokfelé eljut, keresztjárásra indulnak gimnazisták, csoportosan túráznak szekszárdi keresztek és kiskápolnák nyomában, zarándokok jönnek.

Köszönet az építőnek, a megújítóknak, a felújítóknak, a gondoskodóknak!

Elekes Eduárdné

KRÓNIKA

Manga János emlékére

Manga János, népünk hagyományainak és művészetének nagyszerű kutatója 110 évvel ezelőtt, 1906. június 24-én született Pereszlényben. Ahhoz a kutatónemzedékhez tartozott, amelyik fontosnak tartotta a néprajzi terepmunkát. Munkásságának középpontjában mindig a valós élmények, tapasztalatok és azok valós adatai álltak. Néhány nagyobb lélegzetű tanulmányában is ezekhez keresett nemzetközi párhuzamokat. Néprajzkutató pályája az 1930-as évek elején indult. 1929 és 1941 között felvidéki tanítóként dolgozott. Közben a pozsonyi rádió magyar nyelvű adásában az iskolarádiót vezette. A Szociáldemokrata Párt tagjaként ismeretterjesztő és politikai előadásokat tartott a Munkásakadémián. Munkáskörust vezetett, és baloldali lapokban publikált. Később Ógyallán kapott pedagógusi állást. A tanítói munkával párhuzamosan komoly néprajzi kutatásokat is folytatott. Hogy a kétféle tevékenység mennyire kiegészítette egymást, arról egyik dolgozatában így ír: „*nagyon sokszor a gyerekektől jegyeztem fel sok olyan értékes dallamot vagy szöveget, amelyet az öregek már vagy elfelejtettek, vagy pillanatnyilag nem jutott eszükbe. Az elmúlt iskolaév vége felé kísérletet tettem arra vonatkozólag, hogy a gyerekek milyen mértékben veszik át az öregek mitológiai gondolatvilágát. Ötven gyermekkel fogalmazást írtam arról, hogy »Miről mesélnek nagyszüleink?« Az eredmény meglepő volt. A fogalmazásokban megkaptam Ógyalla és környéke mitológiai keresztmetszetét.*” (Manga János: Mitológiai dolgozatok. Magyar Írás, 1937)

A harmincas években Manga János a szlovákiai szellemi élet sokoldalú tagja lett, Bartók Béla irányításával a Nyitra vidéki magyar falvakban népzenei gyűjtőt. Doktori értekezésének témáját is innen merítette, szakdolgozatát a tájegység magyarságának néprajzáról írta. Tanulmánya a Néprajzi Füzetek 9. köteteként *Ünnepi szokások a Nyitra megyei Menyhén* címmel 1942-ben jelent meg Budapesten. A mi tájegységünkön, az Ipoly mentén végzett kutatásainak eredményeit 1968-ban az *Ünnepek, szokások az Ipoly mentén* című monográfiában jelentette meg. Később Budapestre költözött, majd Györfly István támogatásával a Néprajzi Múzeumban kapott állást. Doktori disszertációját Viski Károlynál védte meg 1949-ben. A Néprajzi Múzeum munkatársaként dolgozott 1949-ig, majd a világháború után Magyarországon maradt. Csaknem egy évtizedig igazgatta a Palóc Múzeumot. 1949-ben kapott kinevezést Balassagyarmatra. Már az év végén megrendezte az első nagy múzeumi tárlatot, amely a kendertermesztést és Nógrád megye népi viseletét mutatta be történelmi szemlélettel.

Sokat foglalkozott Nógrád megye községeiben népi szokásokkal, hiedelmekkel. Ő volt az egyik olyan gyűjtő-kutató, aki a falut, vagy községet nem mint „*egységes képet*” dolgozta fel, hanem társadalmi rétegekre és nemzetiségekre bontotta. A tárgyak gyűjtése mellett fényképek sorozatával örököltette meg az egyes mesterségek munkafolyamatait, valamint a különféle gazdasági tevékenységeket. 1957–1958-ban a Népművelési Intézet igazgatója, majd 1959-ben ismét a Palóc Múzeum igazgatója lett; 1960-ban tért vissza Budapestre. A Néprajzi Múzeum igazgatója, később tudományos munkatársa lett. Innen került a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjához.

Manga János – a szó nemes értelmében – egész életében tanító volt: az egyetemi katedrán, osztályvezetőként, vagy idősebb kollégaként, vagy amikor a rádió jóvoltából számos népzenei műsor szervezője, szerkesztője és előadója volt. Ő volt az *Élő népdal* című, hetenként jelentkező élő zenei műsor

Manga János

szerkesztője, amelyhez 1967–68-ban kezdte el az anyaggyűjtést a Kodály Zoltán által 1937-ben kidolgozott tétel szerint: „*A néphagyományt nem szabad valami egységes halmazállapotú anyagnak képzelnünk. Mélyreható különbségek vannak életkor, társadalmi állapot, vallás, civilizáltság, vidék és nem szerint.*” A korát meghazudtoló frissességgel járta be az ország falvait, és 1969-től 446 tízperces előadást tartott a népzene és népdal akkori állapotáról, formájáról. Bár halálával a sorozat véget ért, mégis minden darabja fényes igazolása a népdal értékeit hirdető kodályi tanításnak.

Manga János néprajzi érdeklődése és tevékenysége nagyon sokoldalú volt. Behatóan foglalkozott a pásztorművészettel (ebből a témából készítette kandidátusi disszertációját), gyűjtötte a népzene, értékelték a népi hangszerek, kutatta és tanulmányozta az ünnepek népszokásait. Ezekről több tanulmányt is írt, amelyek alapul szolgálnak a mai népszokásokat kutatók számára. Mivel jól beszélt szlovákul, a felvidéki falvakban a magyar népi kultúra mellett behatóan foglalkozott a szlovák népi kultúrával is. Meggyőződése volt, hogy „*a magyar néprajzi kutatások a hazánkban élő nemzetiségek vizsgálatát nem mellőzhetik*”. Manga szerint a szlovák népi kultúra ismerete nélkül a felvidéki palócság kultúrája nem kutatható, s ebből a szempontból földrajzi körülhatárolását sem végezhetjük el, nem írhatjuk le. Egy magyarországi szlovák falu, Vanyarc monográfiájában részletesen kifejtette, hogy: „*Az északi nyelvhatáron élő magyarságnak a többi magyar vidékektől többé-kevésbé eltérő, illetve azokkal egyező vonásait minden kétséget kizáróan úgy rajzolhatjuk meg, ha számba vehetjük azokat a hatásokat, amelyek a közöttünk, vagy szomszédságunkban élő szlovákság kultúráját a magyarság részéről, illetve a magyarságét a szlovákság részéről érték. Az effajta vizsgálatok eredményei alapján mérhetjük le az ún. etnikus tradíciók statikáját vagy dinamikáját, azt, hogy az anyagi, a szellemi, a társadalmi kultúra egyes területei hogyan és mikor alakulnak ki, melyek a változó, melyek a tartós vagy eltűnő elemei.*”

Ez a munkája halála után, 1978-ban jelent meg. Gyivicsán Anna írja Mangáról: „*Elsőként próbálta felvázolni a hazai szlovák kultúra táji tagolódását, mégpedig olyképpen, hogy az egymástól földrajzilag is viszonylag távol eső egyes nyelvszigetek, kisebb tágak hagyományos kultúrájának egy-egy legjellegzetesebb, csak rá jellemző elemét, legelterjedtebb műfaját, szokását próbálta meghatározni.*” (Manga János és a magyarországi szlovákok kultúrája. NMMÉ, Salgótarján, 1998. 113.) Amikor a Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztályának elnökeként dolgozott, részt vett a palóc kultúra kutatásában és a Kárpát Bizottságban. Munkája és kutatásai folyamán mindig figyelembe vette a szlovák és a magyar kultúra egymásra való kölcsönhatásait. Paládi-Kovács Attila így ír munkásságáról: „*Manga János egész élete folyamán azzal a klasszikus néprajzi szemlélettel dolgozott, amit Viski Károly és Kodály Zoltán műveiben, felfogásában követendőnek talált, s amivel kortársainak többsége is végezte kutatásait. Lokális és regionális keretű munkáiban sem a provincializmus, hanem a távoli összefüggéseket is szem előtt tartó alaposság, módszeresség jellemezte, a minél teljesebb dokumentálás profizmusa.*” (Manga János, a palócság tudósa. NMMÉ, Salgótarján, 1998. 222.)

Az 1943-as Honti Nap megszervezésében és előkészítésében is nagy szerepe volt Manga Jánosnak. Az ünnep alkalmából nagyszabású népművészeti és néprajzi kiállítást rendeztek 1943. június 20-tól június 29-ig. A kiállítási anyag összegyűjtését Hont vármegye falvaiban a Néprajzi Múzeum igazgatója, Domanovszky György és Manga János végezték. A látogatók a magyar népművészet minden ragyogó gyöngyszemét láthatták egybegyűjtve a kiállításon, melynek anyagát gyönyörű házi szöttek, faragott díszített ládák, sulykok, népi motívumokkal ellátott húsvéti tojások, szépen díszített juhászbotok, karikásostor-nyelek, fókások stb. képezték. A kiállításról Manga János a *Néprajzi Értesítő*-ben tett közzé egy részletes beszámolót, melyben aprólékosan számba vette a bemutatott tárgyakat és az adományozó falvakat. Említést érdemel Palást, Gyerk, Ipolyvisk, Ipolynyék, Ipolypásztó, Drégelypalánk, de más községekből is érkezett kiállítási anyag. A látortól június 20-án délelőtt 10.00 órakor Pályi Pál főszolgabíró nyitotta meg, ismertette célját, majd hozzátette, hogy „*A kiállítás anyagából vetik majd meg a Honti Múzeum alapjait, amely elsősorban néprajzi, történelmi és régészeti gyűjteményből áll majd.*” Sajnos, az elképzelés nem valósult meg, az összegyűjtött anyagból nem létesült múzeum. Viszont tudjuk, hogy a megnyílt kiállításnak már az első napon mintegy hatszáz látogatója volt. A kiállítással párhuzamosan előadott folklórműsoroknak, népi bemutatóknak pedig mintegy hétezer látogatója volt. A résztvevő együttesekről és csoportokról sok, Manga által készült fényképfelvétel tanúskodik. Manga külön és behatóan foglalkozik a Honti Napok tanulságaival a *Magyar Lélek* című folyóiratban: „*Egy-egy községben, vagy egy-egy vidék központjában rendezendő népi bemutatóknak, kiállításoknak sosem lehet csak látványosság a célja, hanem a község, illetve a vidék sajátos, a többitől eltérő, illetve azokkal egyező néprajzi vonásoknak megismertetése és értékelése. [...] Eredményes kiállításokat és bemutatókat csak úgy rendezhetünk, ha előre számba vehetjük mindazt, amit nyújtani tudunk, és azt kellőképpen értékelni is tudjuk. Ennek a munkának elvégzése szakemberek segítségével szinte lehetetlen.*” Ezzel a kijelentésével megalapozta – szinte számon kérte – a néprajzi előadásokon és kiállításokon a magasfokú igényességet. Tehát, a néprajzi szakembernek minden alkalommal egyszerre kell

ügyelni az előadás tisztaságára és hitelességére. Csak sajnálni tudjuk, hogy korunkban sokszor hiányzik a Manga-féle kritika, az általa megalapozott igényesség.

Manga János 1977. szeptember 2-án, 71 éves korában halt meg Budapesten. Élete végéig nagy szorgalommal, fiatalos lendülettel kutatót és dolgozott. Példaképpül szolgálhat a mai kor fiatal tudósai számára!*

Bendik Béla

Felhasznált irodalom (a fent idézettek mellett). Küllös Imola: Manga János emlékére. Néprajzi Hírek VI. 1977. 3–4. sz. 123–125.; Csáky Károly: 95 éve született Manga János (1906–1977) Ethnica III. 2001. 4. sz. 137–138.; Uő.: Az 1943-as ipolysági Honti Napok és Manga János fotói. In Uő.: Néprajzkutatások, kutatók és gyűjtemények Hontban. Dunaszerdahely, 2007. 105–133.

A IX. Tökvilág Fesztivál Zebegényben

Csodálatos szépségű, fenséges tájék a Dunakanyar! Az élet egyik nagy kacsaringója éppen e káprázatos térséget tárta elém újabb kalandozásra váró feladatnak. Ha (egyelőre) csak nyaranta is, de Kismaros–Börzsönyliget immár az otthonommá lett. Ám a kis alpesi faháznyaraló kertjében, vagy éppenséggel a túrázások alatt – a Börzsönyi vadonban az erdők, mezők, vadvirágok kavalkádjá között, a vaddisznócsörtetéstől, szarvasbögéstől hangos, s tücsökciripeléstől zengő éjszakák után – egyre sürgetőbben éreztem, hogy a természeti szépségeket kicsit mellőzve, fel kell fűznöm a környék kulturális értékeit, épített örökségét, történelmi emlékeit (is) egy hosszú szálra...

Egy hírportál olvasói bejegyzésében áll: „Az ország északi határánál, a vén Duna legszebb kanyarulatánál, hegyektől koszorúzva bújik meg a völgyben a festői Zebegény. A varázs, mely szinte minden ideérkezőt hatalmába kerít, több tényező szerencsés egybeeséséből alakult ki. Legfontosabb a falu páratlanul szép fekvése, de a régi századokra visszanyúló történeti, kulturális hagyományok és a jó megközelíthetőség is ide sorolhatók. Mai rangjának és vonzerejének kialakulásában meghatározó szerepet játszott Szőnyi István festőművész (1894–1960) Zebegényhez kötődő munkássága, a Kós Károly által tervezett, páratlan szépségű magyar szecessziós plébániatemplom és a Maróti Géza által tervezett Nemzeti Emlékhely, ahonnan egyedülálló szépségű kilátás nyílik a Duna ezüst szalagjára.” A községből elérhető több történelmi település (Esztergom, Visegrád, Szentendre, Vác), de maga Zebegény is több rangos látnivalót kínál. Ha épp nincs fesztivál vagy esemény, akkor is napokat tudunk itt eltölteni. Barangolni utcáin, a főtéren, vagy sétálni a parton. Zebegény 2013-ban elnyerte a Virágos Magyarországért környezetszépítő verseny fődíját.

Egy szép napsütéses szeptemberi délelőttön végre elhatározásra jutottam. Kis idő múltán a Kismarostól csupán néhány kilométernyire lévő (a Szent Mihály-hegy lankáira épült) településen megfordítottan szálltam le a vonatról. A „legvirágosabb faluban” még el sem jutottam a főtérre, már az állomáson – ez sem volt érzéki csalódás – határozottan éreztem: itt valami megfoghatatlan aura, édes rózsaszínű öleli át az embert...

A tök alapmeghatározása szerint kúszó szárú, nagy, kerek levelű növény, amelynek termése gömb vagy palack alakú. Szimbolikája sokrétű. A kettős tök, éppúgy, mint a homokóra, az alsó és a felső világ megtestesítője. A kínaiaknál a növény a varázslás és a szellemek megidézésének eszköze. A tökculacs Li Tie-kuaj, a nyolc taoista halhatatlan egyikének emblémája. Rómában a butaság, az üresfejség kifejezője. A gyorsan növvő és hamar hervadó növény a mulandóság jelképe. A kereszténységben Rafael arkangyal és a zárándokokat védelmező id. Jakab apostol attribútuma. Angol nyelvtérületen a halloween (október 31. – mindenszentek előestéje) a pogány szertartásokban gyökerező szellem-, démonjáró éj népi ünnepének egyik fő eleme az ijesztő arcot formázó töklámpás. (Forrás: Szimbólumtár)

„Egy – megérett a meggy. Kettő – csipkebokorvessző. Három – nincsen nekem párom. Négy – biz oda nem megy. Öt – most érik a tök. Hat – hasad a pad. Hét – kiflit süt a pék. Nyolc – üres a kis polc. Kilenc – ki, s Ferenc. Tíz – tekenőbe tiszta víz. Minek az a tiszta víz? Kiskertet locsolni. Minek az a kiskert? Tököt bele vetni. Minek az a tök? Disznót hizlalgatni. Minek az a disznó? A háját kivenni. Minek az a hája? Kocsit kengetni. Minek az a kocsi? Asszonyokat, jányokat a pokolba hordani!” (A közismert népi mondóka nagydobronyi tréfás változata)

* A megemlékezés a Manga János emlékének ajánlott XIV. Ipoly Napra (Ipolyság, 2016. augusztus 13.) készült.

Az irodalomban több vonatkozásban is felbukkan a tök mint példázat. Babits Mihály *Jónás könyve* című művét bizonyára Zebevényben is ismerik, amelyben a költő a növény: a *tökinda* által is bemutatja, s teszi tapasztalhatóvá az Úr cselekvéseinek értelmét. Azonban nem tudni, vajon olvasták-e a zebevényiek a nagydobronyi „tökös” népi mondókát. Mindenesetre Zebevénynek – az a hír járja – nevezetes növénye a tök. E sokoldalú növény jegyében miért is ne lehetne a falunak még eggyel több turistacsalogató látványossága? Valószínűleg így gondolkodott anno a tökről a zebevényi Tökvilág Fesztivál kitalálója! De ki is a méltán híres – azóta évente jelentkező – rendezvény „szellemi édesanyja”? Hogyan jutott el egy frappáns ötlet a megvalósulásig?

A Zebevény-See Begin csoport által meghirdetett *Az év embere* 2014-ben Apfelné Wetzl Teréz lett. Apfelné Wetzl Terike (helyi termelő, lokálpatrióta) a kertjében dísztöktermesztéssel foglalkozott, így tette népszerűvé a növényt a környéken, felelevenítve a hozzá kötődő népi hagyományokat, kézműves-fogásokat. Ha betérünk hozzá, főtéri boltjában egyedi dolgokat, praktikus tárgyakat, kézműves-alanyagokat, szép és életre szóló ajándékokat lehet találni. A kézműves-foglalkozásokhoz is rendszerint rengeteg faragnivaló tököt ajánl fel. Egy korábbi (Hír TV-beli) riportban mesélte el történetét: „*Elkezdtem tököt termelni és árulni, mert mindig gyűjtöttem nagyon sok fajtát, kicsit, nagyot, színeset. S mivel annyi sok volt belőle, mindig több volt a termés. Úgy elképzeltem, hogy milyen jó lenne itt a téren, mert előtte is csináltam gyerekeknek kézműves-foglalkozásokat. Miért a tök? Mert megtetszett a formája abban láttam fantáziát, és a boltnak, amit nyitottam Tökvilág lett a neve pontosan ezért.*” E „tökinda-fonálon” bodorodott, növekedett, a „tök szeretetén nyugvó” ötlet, s jött létre belőle Zebevényben egy igazi nagyszabású hagyományteremtő forgatag.

„*Közhírré tétetik kicsinek és nagyoknak, kinek van még füle, kikiáltom annak. Eljött az ideje a nagy napnak. Itt mulat majd a Dunakanyar apraja és nagyja, búját és bánatát rendre otthon hagyja. Zebevény község népe, több mint ezer lakó, mindegyikük kedves, dolgos, jóra való. Az elmúlt esztendeje nem volt Tökfesztivál nálunk, pedig mi a Tökvilággal álmodunk. Ezért a nagyvilágból mindenkit várunk. [...] Eljött az idő, kedves fesztiválunk, kisebbek, nagyobbak, majd vígan táncolnak, mulatnak. Isten éltesse hát a falu népét, kisbíró szövege abban leli végét: kívánjon sok jót, tököt és egészséget, a mai napon jó mulatságot néktek!*” Mikor is volt az első Tökvilág Fesztivál? 2004-ben. Lám, milyen gyorsan szalad az idő! 2016. szeptember 24-én már a IX. Tökvilág Fesztiválra invitálta a nagyjérdemű közönséget a zebevényi kisbíró.

Tökből készített tárgyak a kirakodóvásáron

Kora délelőtt a színpadon a kikiáltó harsányan adta hírül: lesz tökfáragó, töklőkő, töksúlysaccoló verseny. S az ügyes kezű embereknek nem marad el a tökmagpöckölő verseny. Sőt! A tökbáb kuglit is éppúgy ki lehetett próbálni. Hozott tökök súlyra, hossza történő megmértetése, helyben fáragott és díszített tökök versenye, kézműves és hagyományörző árusok és foglalkozások, tökök ételek és italok. A parkban található kisszínpadon változatos zenés műsorok egész nap. Sorolhatnánk tovább az eseményeket, amelyek a falu Fő terén zajlottak, a házakat már jó előre feldíszítették különös formájú tökökkel, kukoricacsövekkel – a régi időkben ugyanis a tököt a kukorica között természetették a gazdák a föld jobb kihasználására törekedve. A rendezvényre határon innenről és túlról, a Felvidékről, Erdélyből kicsik és nagyok, sokan eljöttek. Mint minden évben, idén is rengeteg színes program várta az ideérkezőket.

No, de ki tudná a fesztivál hangulatát a legpontosabban összefoglalni, mint Ipolyi István, a Zebe-gény-See Begin csoport „lelke”, a falu hűséges polgára: *„Egy újabb csodálatos nap Zebe-gényben. A mai nap legfontosabb története a IX. zebe-gényi Tökvilág Fesztivál összművészeti rendezvénye volt. [...] Az óriási forgatagban szerintem mindenki nagyon jól érezte magát. Volt kirakodóvásár, voltak koncertek, gyermekműsorok, több művészeti installáció különböző helyszíneken, néptánc, világzene, bohócok, ételsátor, látványkonyha, művészeti kiállítás, tánc. Itt voltak a testvértelepülésünk, Geresdlak tisztelt polgárai, akiket a polgármester asszonyunk személyesen vezetett körbe a faluban. Nagyon érdekes volt a Polgármesteri Hivatal melletti parkban Fodor János koncertje is. Összegezve: egész napos örömmód-ja volt Zebe-génynek a IX. Tökvilág Fesztivál. Ezért természetesen külön köszönet jár a sok szervezésért és sok munkáért a két fő szervezőnek: Apfelné Wetzl Terikének és Faludiné Kmetty Évának. Köszönet jár a segítőknek és a szervezőknek önzetlen munkájukért, hogy mindez megvalósulhatott. Természetesen köszönet jár a fellépőknek, az árusoknak és mindenkinek, akik nélkül nem lehetne olyan a Tökvilág Fesztivál, mint amilyen ma volt.”*

Mi pedig tegyük hozzá: jövőre veled ugyanitt! Ahol vár ránk egy tökéletes világ!

Borka Elly

Köszöntjük a 85 éves Andrásfalvy Bertalant és Tolnay Gábort!

Istenem, de régen is volt, éppen 25 esztendeje, amikor Balassa Iván felkérésére összegyűjtöttem és megszerkesztettem a hatvanéves Andrásfalvy Bertalan tiszteletére írott tanulmányok vaskos kötetét, amely aztán a keresztségben *A Duna menti népek hagyományos műveltsége* címet kapta. A Kárpát-medence népeinek több, mint száz kiváló kutatója tisztelgett az ünnepelt előtt, elsősorban azt becsülve munkásságában, amit Németh László úgy fogalmazott meg, hogy az *„olyan népeknél [...], ahol a parasztlélet emlékeiben a nemzeti töke nagy részét fenyegeti a pusztulás, a mentő néprajz a népkultúra-váltás idején több, mint tudomány.”*

Igen, Andrásfalvy Bertalan számára a néprajz több, mint tudomány, ő maga pedig több, mint néprajztudós. Ezért tudott kilépni, bármilyen témához nyúlt, a szűk szakmai korlátok közül, ezért látta meg a népelet szinte minden jelenségében a magyar sorskérdések problémáit: a Duna menti gyümölcsös-keretek népi tudásanyagában Kertmagyarország megvalósításának lehetőségeit és akadályait, a Kárpát-medence népei között, de sokszor bennünk, magyarokban is feszülőellentétet értékrendekben rejlő történelmi tragédiákat, vagy nemzeti identitásunk külső és belső torzulásainak veszélyeit.

Pontosan erre a szemléletre volt és van szüksége a honismereti mozgalomnak, amelynek hivatása, hogy olyan nemzeti szolgálatot végző embereket fogjon össze, akik *nem csupán* tudománynak, de nemzeti sorskérdésnek *is* tekintik a helytörténetet, a néprajzot, a népművészetet, vagyis mindazt a hagyományos műveltséget, amit a *hon- és népismeret* fogalomkörbe szoktunk foglalni. Ezért nagy megtiszteltetés, adottság és lehetőség, amikor ilyen *tudós nemzetpolitikust* tudhatunk szellemi fegyvertársaink között, mint amelyen Andrásfalvy Bertalan. Akinek minden szava, minden mozdulata iránymutató, mozgalmunk nemzeti értékének súlyt adó, kétségeinket oszlató támogatás, amire oly nagy szükségünk van.

Kedves Berci! Jó egészséget, hasznos munkálkodást kívánva kérjük a Jóistent, hogy még sokáig tudhassunk körünkben és merithessünk erőt mindinkább klasszikussá érő gondolataidból!

* * *

Hiába a sok esztendő, ki a Honismerettel foglalkozik – így nagy H-val –, az sokáig él, legalábbis tovább, mint az aki „csak” agrártörténész, „csak” múzeumigazgató, vagy – hirribile dictu! – „csak” kandidátus. Mert a honismereti mozgalom korosodó aktivistái még akkor is találnak *gyűjteni, kutatni, feltárni, utánanézni*, vagy akár csak *gondolkodni* valót, amikor már nincs hivatali íróasztaluk, nincs határidős munkatervük, s azt számon kérő – mégoly barátságos – megyei múzeumigazgatójuk. Hanem jól megérdemelt nyugdíjasként is lankadatlan kitartással fürkészheti a szívének és lelkének oly kedves agrártörténeti, helytörténeti témaköröket, immáron a recenzálás sokszor sürgető felelőssége nélkül olvashatja a keze ügyébe került, érdeklődését felkeltő kiadványokat, bírálhatja vagy dicsérheti fiatalabb kollégáinak – akik bizony egyre többen lesznek – munkáját. És a munkaköri leírások, éves munkaterv, kutatási beszámolók sokszor nyűgös pályájáról szabadulva, szárnyaló lélekkel – és időbeosztással – maradéktalanul hasznosnak tekinthetően töltheti napjait. Úgy, mint a mindnyájunk által szeretve tisztelt Tolnay Gábor bátyánk, aki a helytörténetet és a köztörténetet a maga természetességével összekötő műveire visszatekintve, szokott derűjével nézhet immár a világba. És érezheti a honismereti mozgalom aprajának, nagyjának tiszteletét és szeretetét, mert ez a *közösséghez tartozás* jelenti a hosszú élet egyik titkának forrását. Mint oly sokan, én is „Gabi Bácsi”-nak titulálom Öt, noha mindössze kilenc kurta esztendővel korosabb nálam. De mennyivel bölcsebb!

Kedves Gabi Bátyám! Isten éltesen még számos esztendeig, s adjon Neked egészséget és sok örömet munkában, családban s a – honismereti mozgalomban!

Halász Péter

Hírek

A forint születésnapja

A forint bevezetése 70. évfordulójának alkalmából a Magyar Nemzeti Bank (MNB) időszaki kiállítást rendez, emellett tízezer forint névértékű ezüst és kétezer forint névértékű színesfém emlékérmét, valamint különleges 50 forintos érméket bocsát ki, amelyeket Gerhard Ferenc, az MNB alelnöke 2016. augusztus 1-jén mutatott be. A *70 éves a forint* kiállítás felöleli a forintpénzrendszer teljes történetét, beleértve a középkori magyar aranypénzeket, illetve a XVI. századi ezüstitallérokat is. A tárlat elsősorban a forint 1946. augusztus 1-jei bevezetése óta eltelt 70 év gazdaságtörténeti, numizmatikai bemutatására törekszik. A kiállítás a bankjegyeken és érméken keresztül megismerteti a bankjegyhamisítás elleni küzdelmet, a technikai fejlődést. Az évfordulós emlékérmé technikai paramétereiben azonos a készpénzforgalomban szereplő 50 forintos érmével, névértékes oldala megegyezik a jelenleg forgalomban lévő érmékével, a tematikus oldalon azonban a megszokott kerecsensólyom helyett a megújított tízezerforintosról vett motívum található. (*Magyar Idők*, 2016. VIII. 2. 14.)

Bronzkori leletek Szalkszentmártonban

Tizennyolc, a középső bronzkorra tehető urnasírt tárnak fel a régészek a Bács-Kiskun megyei Szalkszentmárton külterületén – tájékoztatott Kovacsóczy Bernadett, a kecskeméti Katona József Múzeum régésze. Korábban a környéken már több ásatás is folyt, de 2015-ben egy közeli bánya tervezett bővítésének engedélyezésekor a hatóság régészeti megfigyelést írt elő. Ennek során három urnasír, egy magányos avar kori sír – amiben felkantározott lovával a korabeli elit egy tagja nyugodott –, bronzkori és avar kori telepobjektumok kerültek elő. A feltárás során tizennyolc középső bronzkorra tehető urnasírra találtak rá, és újabb bronz- és avar kori telepobjektumokat fedeztek fel. Az eddig átvizsgált rész a kutatásra kijelölt terület harmada, így további fontos leletekre is számítanak. (MTI)

KÖNYVESPOLC

A klímaváltozásról – másképp

Bolygónk, a Föld – mozgalmas élete során –, számtalan „változatot kipróbálva”, folyamatosan alakult. Kezdetben volt a tűz, a víz, a jég világa, mígnem olyan átalakuláson ment át, ami lehetségessé tette az élővilág kialakulását mind a vízben, mind a levegőben, mind a szárazföldön. E fejlődési lánc végén megszületett az ember, aki azután hamarosan át is vette az irányítást, és arra az álláspontra jutott, hogy minden a mi boldogulásunkat elősegítő született meg ezen a Földön. Pedig tévhit az, hogy a világban minden úgy történt, hogy az ember „megteremhessen” rajta. Jelenleg csupán azért vagyunk mi, emberek a legmagasabb rendű faj a sérülékeny bolygónkon, mert az univerzumban – talán véletlenszerűen – éppen úgy alakultak az egymást követő történések, hogy ebből egy ember-forma lény „kerekedett ki”. A Földön zajló életnek ebben az általunk is megélt, jelenlegi szakaszában valóban mi vagyunk a legfejlettebbek. És már-már úgy hihetjük, hogy tényleg mi irányítjuk azt, amit valójában soha nem tudtunk és nem is fogunk tudni irányítani. Földünk múltját, jelenét és jövőjét azok a geológiai erők határozták és határozzák meg, amelyeknek hatásai alapvetően befolyásolják mindennapi létünk minden elemét. Hogy honnan nyerik ehhez ama kifogyhatatlannak tűnő energiát? Mintha ez a bolygó szívta volna magába az „őskaoszból” kinyerhető összes „őserőt”.

Pék Tibor okleveles építőmérnök e kérdéskörnek azért szentelt közel másfél évtizedet az életéből, mert a napjainkban oly sokféleképpen magyarázott klímaváltozás ezerféle okmagyarázatának a dzsungelében egyféle rendet szeretett volna vágni.

Kutatásai során azt vizsgálta, hogy az emberi tevékenységnek milyen hatása van (lehet?) az időjárásra. Egyáltalán van-e? Hiszen Földünk eddigi élete, geológiaiája azt sugallja, hogy bolygónk minden mozzanata valamiféle ciklikusságot követ. Igaz volt ez arra az időszakra is, amikor még csupán egyszerűbb élőlények lakták a Földet. Vajon ma, a minden vonatkozásban felgyorsult emberi tevékenység (önmagában már az, hogy itt élünk, és egyre többen...) befolyásolja-e azt a klímát, aminek fő mozgatórugói az óceánok, a tengeráramlatok, a légkör, a vulkánok, bolygónk ciklikusan változó mozgásai, és nem utolsósorban az univerzumból érkező számtalan hatás? Ez utóbbiakról viszont szinte alig-alig tudunk valamit! Nem túlzott tudálékoskodás-e a részünkről, hogy a ma ismert, és az univerzum rejtelméhez képest „arányaiban nem túlzottan nagy” tudásunk birtokában elhamarkodottan nyilatkozzunk, és magunkra hárítsuk a felelősséget?

Kötete első fejezeteiben áttekinti a Föld kialakulását, a vándorló kontinensek, az evolúciós fejlődés és a rendkívüli erők nagy vonalait. Ezt követően foglalkozik a vulkánok, a tengerek, a légkör és a jég jellemzőinek megvilágításával. A földtörténet évmilliói során a földi (földrengések, cunamik, metánrobbanás, sáskajárások), valamint az égből jövő katasztrófák (aszteroidák, meteorok, gamma-kitörések) számtalanszor előfordultak, így indokolt volt a szerző részéről azok részletes számbavétele. Ugyanígy sorra veszi az időjárási anomáliákat, a szélsőséges időjárás megjelenési formáit, az aszályokat, az árvizeket, a viharok, hurrikánok, ciklonok, tornádók jellegzetességeit. A könyvet – a növények, állatok és né-

pek természeti erők okozta kihalásainak az érzékletes példái után –, a klímaváltozás embertől független és az embertől függő okairól, a szakirodalomban írtak hangsúlyainak a bemutatása zárja.

Pék Tibor könyvének egyértelmű végkövetkeztetése, hogy nincs hatalmunk a természet fölött. Ahogy fogalmaz: „A természet pusztító ereje megfellebbezhetetlen és kiszámíthatatlan – így volt ez a múltban és így van a jelenben is.” Legyenek a föld alatt (vulkánok), indulhatnak a tengerekből (cunamik), keletkezhetnek a földön (földrengések), vagy jöhetnek az űrből (aszteroidák), egyértelmű módon meghatározzák a mindennapi életünket. Sajnos, a többségük tragédiát hordoz, kontinenseket „rendez át”, emberéleteket követel, és mégis – a természeti katasztrófák az élet katalizátorai! Szomorú tény az is, hogy Földünk lakosságának a fele veszélyeztetett zónában él!

Az evolúció és a kihalások a Föld története során mindig kéz a kézben jártak. A kihalások sorozata alapvetően meghatározta az akkor élt emberek további sorsának alakulását. Az ő jövőjük – a mi jelenünk. De vajon nekünk is lesz átadható, vállalható jövőnk!? És ha igen, milyen? Ez attól is függ, hogy mennyire tudunk majd vigyázni és sáfárkodni a reánk bízott környezettel az egyre bővülő tudásunk és eszközeink birtokában.

Szent-Györgyi Albert gondolata is befolyásolta a könyv szemléletét: „A természet hatalmas, az ember parány, ezért az ember léte attól függ, milyen kapcsolatot tud teremteni a természettel, mennyire érti meg és használja föl erőit a saját hasznára.” Az ember csupán egy röpké pillanat a bolygó hosszú történetében – ne gondoljuk, hogy egyszer s mindenkorra megvethetjük a lábunk... A szerző szerint „a Föld hátán élő és egyre nagyobb létszámú emberiség előtt ma a legfontosabb feladatnak ez tűnik: megpróbálni kezelni az elkerülhetetlen és elkerülni a kezelhetetlent! MEGPRÓBÁLNI! [...] A világ bármely táján élő fajok közül csupán azok maradhatnak életben, akik a leginkább, a legszerencsésebben és a legjobban tudnak alkalmazkodni a változó klimatikus helyzetekhez.” Az ember nyilván hozzájárul az éghajlatváltozáshoz (inkább csupán lokálisan, semmiképpen sem globálisan!), a kérdés azonban az, hogy ez összehasonlítható-e a természet erejével.

Mivel nem szakkönyvnek szánta, hanem „csak” a 10–15 éves gyűjtő-kutató munkájának az eredményét összesítette, ezért Pék Tibor szándékosan kerülte a „tudományoskodó” szakkifejezéseket. Bár nem kifejezett szakembere a témának, csupán egy érdeklődő műszaki ember, a már két kiadást megért könyv nyelvvezetben arra törekedett, hogy mindenki számára (a 10 évestől a 110 évesig) közérthető legyen. A megjelenés óta közel 150 előadáson beszélt országszerte a kérdéskörrel – kötetéhez csak ezen alkalmakkor lehet hozzájutni, hisz könyv-árusi forgalomba nem került. Ezért is érezzük fontosnak, hogy a *Honismeret* olvasói ezúton is értesüljenek e hűsunkba vágó globális probléma népszerű feldolgozásáról. Érdeklődés esetén s szerzővel a Vas Megyei Honismereti Egyesületen keresztül lehet a kapcsolatot felvenni.

(Pék Tibor: A [mitől vagy kitől?] változó klíma. Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely, 2013. 215 old.)

Székelly András Bertalan

Könyv a székely írásról

A XV–XVIII. századi székely rovásírást érintő érdekesítő mű látott napvilágot Zsupos Zoltán, az MNL OL levéltárosának tollából. A szerző volt az, aki 2012-ben megtalálta a Bihar megyei Furta református egyháza születési anyakönyvének 1779. és 1782. évi rovásírásos bejegyzéseit. A témát tovább kutatva született meg a székely írással kapcsolatos műve, mely eredetileg egy tanulmánykötet számára készült, de az időbeli és területi korlátok miatt végül a szerző magánkiadásában, külön kötetben jelent meg.

Mindenekelőtt egy nagyon jó átfogó összeggést kapunk a napjainkra fennmaradt különféle rovásírásos ABC-kről. A szerző ezeket a kötet végén egy kihajtható táblázatban külön is összegzi. A tanulmány végén a függelékben közli a fő rovásírásos emlékek facsimile másolatait is. A könyv témaköre nagyrészt ezen írott források elemzését öleli fel. Az egyéb irodalmi hivatkozásokkal egyetemben igyekszik elkülöníteni egymástól a rovásírási hiteles emlékeit (a Telegditől tanult ABC-k, Kájoni második betűsora, az eredetileg fába rótt vagy kőbe vésett feliratok, melyek csak másolatban maradtak fenn, valamint a templomi feliratok).

A szerző a székely írást ismerő személyek kapcsolati hálójának felvázolásával bemutatja a rovásírás átadásának lehetséges útjait is, és feltételezi, hogy a kora újkori erdélyi felső körökben a rovásírás az általános műveltség részét képezte és titkos írásként használták (tudjuk, Szamosközy István [1570–1612] maga is erre a célra használta), aminek példáit az Országos Levéltárban ő maga tárta fel, egészen a XVIII. század elejéig.

A szerző az OL anyagában bukkant rá Szegedi Zsigmond 1655–1681 közt vezetett naplójára (melyet a fia, Zsigmond 1675–1738 közt folytatott), és az egy rovásírásos ABC-t is tartalmaz. A naplóban egyébként megtalálható néhány ország címerének a leírása is, ami a magyar nyelvű heraldikai nevezéktan és címerleírás szempontjából már önmagában becses emlékké teszi a naplót. (Számomra ennél csak egyetlen korábbi adat ismert, a csökmői Karácsony család 1606-os címeres levelének 1620-as magyar nyelvű átirata a váradi káptalan jegyzőkönyvében.) A fő értéke azonban a benne található rovásírásos ABC. A szerző megállapítása szerint tartalmazza a teljes székely ABC-t, 32 fonémát és 2 hangkapcsolatot. A korábban már ismert ABC-ktől eltérően külön csoportosítja azt a 13 hangot, amelyek jelölésére két-két grafémát is ismert. Több olyan alakváltozat is van benne, amelyet más ABC-k nem tartalmaznak. Számos eltérés van Telegdi és Szegedi ABC-je között is (hiányzik Telegdi 32 ligatúrája, de Szegedi is ismerte az „összetett betűket”), és feltételezhető, hogy Szegedi korábbi forrást használt Telegdinél.

A szerző részletesen elemzi az ABC egyes grafémáit, amiből szintén sok érdekes kultúrtörténeti összefüggésre derül fény. Így pl. a gy hang jelölésére használt graféma alakja egyetlen jelenleg ismert ABC-ben sem található meg, de megvan az 1526-os Dálnoki Feliratban. A ly hangot jelölő graféma szintén egyedülálló más, ma ismert ABC-khez viszonyítva, de nagyon hasonló a Homoródkarácsonyfalvi Felirat (a XIII. század vége) és a Vargyasi Felirat (XIII. sz. vége, XIV. sz. eleje) grafémájához.

Végül pedig Róna-Tas András azon nézetét továbbgondolva, mely szerint a székely, valamint a nagyszentmiklósi–szarvasi (késő avar kori) írás ugyanannak

az íráscsaládnak egymástól távoli ágai, a késő avar–székely kontinuitás alapján állva, kifejti azt az izgalmas lehetőséget rejtő elméletet, mely szerint a székely rovásírás a késői avar írás továbbélésének eredménye.

Ennek alátámasztására megemlíti, hogy a honfoglalást követően a rovásírás a székelyek közül is elsősorban a Telegdi székelt lakó székelyek használták, ahol Erdélyben a késő avar régészeti leletek is találhatóak. A bihari (Telegd környéki) székelyek nyelvjárása pedig arra utal, hogy korábban Dél-Magyarországon éltek. Azonban a szerző inkább amellett foglal állást, hogy a székelyek a saját magyar nyelvűkhöz idomították a rovásírást, és nem az történt, hogy az írás nyelve eredetileg is a magyar lett volna, bár nem zárja ki, hogy ezek az emberek több nyelv és írás birtokában lehettek.

Végül a további kutatás eredményessége érdekében felveti azt a megfontolandó és számomra evidensnek tűnő javaslatot, hogy a levéltárosok képzésében kapjon helyet a székely írás oktatása is.

(Zsupos Zoltán: A székely írásról. A szerző kiadása, Budapest, 2015. 85 old.)

Szegedi László

Halász Péter néprajzi, tudománytörténeti írásai a moldvai magyarokról¹

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy ismertethetem Halász Péter legújabb könyvét. Már gyermekkorom óta ismerve, talán kicsit elfogult vagyok az íásaival szemben, de így is fontosnak tartom közbe tenni, hogy ezt a könyvet a kedvenceim között tartom számon. Péter azon emberek közé tartozik, akik már évtizedek óta foglalkoznak a moldvai magyarok kultúrájával, történelmével, s törődnek a sorsukkal. 2010 szeptemberében Budapestről Gyimesbe költözött, így még közelebb került ahhoz a kultúrához, amiről már fiatal korában tudomást szerzett és célul tűzte ki, hogy a moldvai csángómagyarok művelődésére és értékeire fordítsa egész energiáját.

A most megjelent kötetében szereplő írások nagy része az utóbbi öt év terméséből származik, jó néhány közülük már megjelent különböző folyóiratokban, esetleg más címmel, rövidebbre fogva vagy éppen nagyobb terjedelemben. De egy sincs közülük, amihez ne nyúlt volna, ne módosított volna az összeállításán vagy a szerkesztésén, ne bővített volna rajtuk újabb adatokkal. Hiszen egy témát soha nem tudunk teljesen befejezni. Legtöbbször szükségéből csak abbahagyjuk. Így a szövegek minden közlés alkalmával újból és újból csiszolódtak, kiegészültek és bővültek.

Amikor ezt a könyvet elolvastam, boldog is voltam, de szomorú is. Boldog, mert egy újabb csoda született, és mert a kötetben többször is olvastam szülőfalam – Pusztina – nevét, és szomorú, mert lassan már „történelem”-ként beszélünk az egykor általánosan ismert és gyakorolt szokásokról, tevékenységekről, életmódról. Ahogy a könyv borítóján is ábrázolja, olyan ez a kötet, mint egy kút, amelyben, ha mélyre lemegyünk, forrást találunk. Ha nagyon mélyen kezdünk el kutatni a moldvai csángómagyarok életében, olyan dolgokra döbbenhetünk, mint ezek a jelenségek, amiket Halász Péter az évek során összegyűjtött, s most itt összefoglalt.

¹ Halász Péter: „Cserefának füstje hozta ki könnyvemet... Néprajzi, tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról. Kri-za János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2015. 464 old.

Gyönyörű idézettel indul a könyv, ami Kallós Zoltán bogdánfalvi gyűjtéséből való:

„*Nem sírok, nem sírok, Cserefűt égetek,
Nem sírok, nem sírok, Cserefűnek füstje
Cserefűt égetek, Hozta ki könnyüvemet.*”

Innen kapta a tanulmánykötet a címét: „*Cserefűnek füstje hozta ki könnyüvemet...*” Négy nagyobb fejezetre osztható, s a 31 kisebb-nagyobb tanulmány valamennyiében megtalálható az idő, a hagyomány, az ősek szerepe és nem utolsósorban a ma élő moldvai magyarok helyzete, sorsa.

Aki még nem szerzett tudomást a moldvaiak történelméről, az a kötet írásaiból gazdagíthatja tudását, hiszen megtalálhatja benne Szent István bujdosását Etelközben, Mátyás király kalandjait Moldvában, valamint a székelyek kivándorlását és letelepedését Moldvában, ami nagyon fontos ahhoz, hogy tudjuk, kik is a moldvai magyarok és honnan is jöttek. Ugyanakkor megismerhetjük a hagyományos szokásaikat is, mint a *csiki karácsony*, aztán hogy idővel miként válik a lakodalmi ajándékozás „gazdasági vállalkozássá” a pusztinai magyaroknál. Olvashatunk a hagyományos népi halászat és az állattartás különböző technikáiról, a valamikori közösségi legelőhasználat emlékeiről, és betekintést nyerünk a moldvai magyarok szőlő- és borkultúrájába is. Egy XX. század eleji tragikus lészpedi eseménnyel kapcsolatosan megismerjük, hogyan terem a ballada Moldvában, és itt vehetjük számba a Szeret menti Diószén falu határának jórészt magyar nyelven használt helyneveit. A jeles moldvai magyar tudósokra, költőkre és más személyiségekre emlékező fejezetben a szerző foglalkozik a szabófalvi Lakatos Demeterral, a román bojár Radu Rosettivel, a tudós Mikecs Lászlóval és a moldvai magyarok múltjának más kutatóival. Végül azokról a kortársainkról olvashatunk, akik a csángók mai helyzetével és jövőbeli sorsával foglalkoznak munkájuk során. Ennek a fejezetnek két írásában is találkozunk moldvai csángó születésű íróval, aki nem más, mint Iancu Laura, akinek *Szeretföld*, valamint *Vallási élet Magyarfaluban* című könyveit ismerteti Halász Péter. A kötet utolsó írása számomra nagyon jelentős, hiszen Oláh-Gál Elvira, Csíkszeredán élő riporter moldvai magyarokról írt könyvét ismerteti, s szövegének egyik mondata megsimogatta lelkemet, hiszen megtaláltam benne azt a kérdést és választ, hogy „*Miért fontosak a moldvai csángók?*” „*Mert magyarok!*”

Ajánlom ezt a könyvet elsősorban minden moldvai csángó testvéremnek. Aki csak teheti, olvassa el Halász Péter piros könyvecskéjét, mert *nem hiábavaló*. Ajánlom továbbá mindazoknak, akik érdeklődnek a „csángóság”, a moldvai kultúra iránt és nem csak mai sorsukat akarják megismerni, hanem a történelmüket és hagyományos életmódjukat is. Úgy gondolom fontos, hogy megbecsüljük azokat az írókat, akik nem felszínesen, nem rosszulindulattal, de pontosan írnak a moldvai csángókról, és meg kell köszönnöm Halász Péternek, hogy ilyen lelkesen és tisztességesen foglalkozik velünk, és hogy ilyen szép, értelmes írásai születnek rólunk. Jelentős számomra, hogy egy olyan ember kötetéről van szó, aki nem moldvai, nem is csángó, mégis annyira tiszteli és becsüli ezt a kultúrát, ezeket az embereket, hogy mindegyikünk példaképe lehet, mert így tanulhatunk megbecsülni minden népcsoportot, minden kultúrát, minden embertársunkat.

A 464 oldalas kötetet Pozsony Ferenc professzor úr lektorálta, a borítót Szentes Zsóna tervezte.

Timár Karina

Monumentális monográfia a karácsonyfáról

Szép karácsony szép zöld fája... címmel jelent meg az elmúlt esztendőben Lukács László történeti néprajzi monográfiája, a karácsonyfa európai, ezen belül kárpát-medencei elterjedését, művelődéstörténetét bemutatva, 25 esztendő munkáját összegezve, helyszínen gyűjtött, vizsgált, szakirodalmi, levéltári, memoár és szépirodalmi, továbbá a sajtóban a témával kapcsolatban megjelent adatokat egyaránt felhasználva, körültekintő, alapos összehasonlító elemzéssel. Előljáróban megjegyezni kívánom, hogy lenyűgöző a monográfia adatgazdagsága, alaposága, szemléltető anyagának sokfélesége, de nem elhanyagolható nyelvi finomsága és olvashatósága sem. A leírtakat 197 színes, valamint fekete-fehér képpel tette szemléletessé a szerző.

A kötet nyolc nagy fejezetre tagolódik, amelyekből valójában öt fejezet az, amely a karácsonyfa teljes művelődéstörténetét feltárja és elemzi a megjelenésétől napjainkig.

Az I. fejezetben, a *Bevezetés*ben öt részművet vesz sorra: a karácsonynak mint keresztény ünnepnek megtartását, általánossá válását, hozzákapcsolódóan a karácsonyfa előfordulását, a karácsonyi jászol és a jászoltisztelet, valamint az adventi koszorú történetét, utóbbinak a karácsonyi ünnepkörben való meggyökerezését vizsgálja. Ezt követően kutatásának előzményeit mutatja be, majd a kutatási feladatokat sorolja fel, amelyeket maga elé kitűzött és amelynek eredményeként 25 esztendő kutatási eredményeként a monográfia megszületett. Végül könyve célját, módszerét és forrásait foglalja össze.

A fő fejezet első három részfejezetéről szükségesnek tartom szólni, mivel részben előfutára, részben kísérője a karácsonyfának. Elsősorban a *karácsony* külön ünnepként való megjelenése, Jézus születésének napjaként történő megünneplése, amely a IV. századra tehető, amely ünnep alkalmas lett a téli napfordulóhoz kapcsolódó régi pogány ünnep átvételére, Bálint Sándor szavaival *krisztianizálására*. Ugyanakkor esztendőről esztendőre felhívták ezzel az ünnepvel a hívek figyelmét a Megtestesülésre és a második isteni Személyre, a gyermek Jézusra. Itt foglalkozik a szerző a magyar karácsony szó szláv eredetével, amely az átlépést, vagyis a napfordulót jelenti. Ezzel összefüggésben a karácsonyfa szóhasználatára és előfordulására ugyancsak kitér.

A *karácsonyi jászol* állításának és kultuszának történeti összefoglalását a középkori Itáliától Franciaországon, Spanyolországon, Portugálián, Németországon, Ausztrián, Csehországon át a magyar nyelvterületen való megjelenéséig veszi sorra, egészen napjainkig, Don Stefano kapucinus szerzetes budai betlehem állításáig, kitérve a templomi jászolállítás mellett a házak szakrális terében, valamint a települések szabad terein felállított betlehemekre. Gazdag adatokkal igazolja a népi vallásosság erős jászoltiszteletét, amelynek meghatározó jelentősége volt a II. József által megtiltott karácsonyi jászolállítás 1804-ben történt eltörlésében. Vizsgálja és értékeli a szerzetesrendek, így a ferencesek, minoriták, kapucinusok, jezsuiták, karmeliták, ciszterciek szerepét a templomi jászolállítás megőrzésében és eme hagyomány ápolásában. Kitér a Schwarz Elemér által 1936-ban indított Magyar Betlehemes Mozgalomra, amely új lendületet adott a jászolállítás szokásának. Foglalkozik napjaink szabadtéri betlehemállításával, amelyek a templomok melletti köztereken, karácsonyi vásárokon egyaránt megfigyelhetők. Megemlíti Jézuska jászolba helyezésé-

nek szertartását, továbbá a jászolnak zöld ágakkal való körbevetését, amely a karácsonyfa előfutárának tekinthető. Ez a részfejezet összecseng a Néprajzi Múzeumban megrendezett Betlehem-kiállítással.

A harmadik részfejezet az *adventi koszorú* történetét és elterjedését tekinti át. Foglalkozik különféle megjelenési formáival, amely nem csupán az örökzöld koszorút jelentette a négy gyertyával, hiszen története során kerék formájú és nagyságú fakoszorút is alkalmaztak, 23, vagy 18–24 gyertyával, naponta egyet, vasárnapokon a legnagyobbakat meggyújtva. Az adventi koszorú a karácsonyi ünnepkör tárgyi világának legfiatalabb darabja, német evangélikus gyakorlatból terjedt el Európában az 1830-as évektől. Széles körű elterjedése azonban csak a XX. század első felében következett be, elsősorban a felsőbb társadalmi rétegeknél. Megismertetésében fontos szerepet játszottak az I. és a II. világháború hadikórházai. Magyar nyelvterületen városi templomokban előfordult ugyan már az 1950-es években, gyakoribbá azonban csak az 1980-as évektől lett, amelyben az egyháznak volt döntő szerepük, de általánossá válásáról csak az 1990-es évektől beszélhetünk.

Ezután kezdi meg a szerző gazdag adatbázisának, forrásainak feldolgozását a karácsonyfa történetére és elterjedésére vonatkozóan, amely a kötet gerincét jelenti. A II. fejezet *A karácsonyfa elterjedése* címet kapta, benne ugyancsak öt részfejezet található. Az első a XVI–XVII. századi felső-rajnai városok karácsonyfa-állítását mutatja be és elemzi. Ennek a karácsonyi jelképnek születési helye Elzász és Baden, a Rajna felső szakaszának térsége, ahol a legkorábbi adatok a téli vagy karácsonyi májusfára vonatkoznak, amikor zöld ágakat tettek karácsonykor, újévkor a házakba, házakba, gazdasági épületekre, kerítésekre, kutakra, amely szokás gyökerei egy középkori jogszokáshoz vezetnek. Az örökzöldnek különös életerőt, a fénnyel (gyertya) pedig mágikus erőt tulajdonítottak. Nagyszámú történeti adat igazolja, hogy a XVI. században ezen a területen mind a római katolikus, mind a protestáns közösségekben élő szokás volt a karácsonyfa állítása, amelyet már ebben a században egyre szélesebb körben díszítettek is, kezdetben almával, gyümölcsökkel, majd papírdíszekkel, édességgel, ezeknek hiányában krumpilval. Ezt a folyamatot szemlélteti adatok sokaságával a szerző, kitérve a templomok karácsonyfa-állításának szokására, majd rámutat a közösségi ünneplés mellett a XVII. század közepétől a magánszférába kerülő családi ünneplésre, a karácsonyfának a városokból vidékre vezető útjára.

A második részfejezet a karácsonyfa-állítás elterjedését vizsgálja német nyelvterületen és Európában, bemutatva azt a diadalmenetet, amelynek során ez a karácsonyi jelképpé lett örökzöld megjelent és meggyökeresedett a XVIII. század végétől a XIX. század végéig, kevés kivétellel a XX. század első harmadáig. A szerző hangsúlyozza azt a nem elhanyagolható tényt, amelyet a téli napfordulóhoz kapcsolódó fakultusz jelentett a germán népeknél, vagy a finneknél az ajándékokkal megtűzdelt névnap fenyő, amelyek a karácsonyfa befogadásához nagyban hozzájárultak mind német nyelvterületen, mind pedig skandináv vidéken. Több fontos szempont is felvetődik a fejezetben, mint pl. a *karácsonyi tuskó* szerepe, továbbá leglényegesebbként a jászolállítás és a karácsonyfa vetélkedő egymásmellettsége, amely a karácsonyfa győzelmével végződött, sok helyen eltüntetve a karácsonyi jászolat a házak szakrális teréből. A jászol, az asztal, a szalma, a búza valójában a karácsonyfa járulé-

kos részeivé lettek. Figyelmet érdemlő az a tény is, hogy döntően az evangélikus németek jártak élen a karácsonyfa meghonosításában, amely kiemelkedő szerepet játszott Európa evangélikus közösségeiben Dániától Finnorszáig. A szerző egyértelművé teszi azt a tényt is, hogy elsősorban a főúri, királyi, majd a nemesi, városi polgári közegben honosodott meg elsőként a karácsonyfa, falusi közösségekben jóval később került erre sor, jelesen a XIX. század második felében, esetenként csak a végén, de volt, ahol csupán a XX. század első harmadában. Végigvezeti olvasóját a fejezet azon az úton, amelynek során meghatározó történeti folyamatok és szellemi áramlatok befolyásától kísérve általánossá lett a karácsonyfaállítás és -díszítés szokása Európában, Németországtól kezdve Angliában, Hollandiában, Franciaországban, Lengyelországban, Észtországban, Csehországban, Ausztria különböző tartományaiban, de még bizonyos mértékig a sajátos utat járó Oroszországban is, valamint Magyarországon, ahol 1819-ben József nádorék, 1828-ban Brunszvik Teréz és a Podmaniczky, majd 1834-ben a Bezerédi család, 1855-ben pedig Osló plébánosa állítottak legkorábban karácsonyi fenyőt. Foglalkozik a szerző a karácsonyfa díszítésével is, amelyből érdemes megemlíteni azt, hogy a szaloncukor regionális magyar karácsonyfadísz.

A harmadik részfejezet témája a közép-európai néprajzi kartográfiában, vagyis a néprajzi atlaszokban a karácsonyfára vonatkozó adatok feltárása, elemzése. A német, a svájci, az osztrák, a lengyel, a magyar, a szlovák és a vajdasági néprajzi atlaszok adatait vizsgálta, nagyszámú részkérdéssel foglalkozva, amelyek nem csupán tárgyismeretre, hanem hiedelmekre, szokásokra, nyelvi változatokra egyaránt vonatkoznak, óriási adatmennyiséget elemezve. Ezek egy része a karácsonyfa állításának idejére és elterjedésére vonatkozik, míg a többi a gyermekeknek ajándékot vivő személy alakjára, ami rendkívül érdekes átalakulásokra mutat rá, de a karácsonyfa megnevezésének változatait is sorra veszi, továbbá a díszítésére utaló elnevezéseket, valamint a karácsonyfa megjelenését a templomokban, a köztérményekben, a köztéren. Külön figyelmet érdemlő a karácsonyi zöld ágak típusainak bemutatása, mint a kőkenyítővis karácsonyfa, a koronafa, a tüskeág, az újévi fa, a mennyezetről függő és az udvarban felállított karácsonyfa, hiedelmeivel együtt. A *Magyar Néprajzi Atlasz* hasonló vagy azonos kérdéseket vizsgált, részletesen foglalkozott az álló karácsonyfa előzményeivel és az álló fával. Adatai alapján fokozatokat határozott meg, rámutatva, hogy azonos településen belül egymás mellett is élhettek különféle típusok, mint a tövis, a léc és az álló karácsonyi fenyő.

A negyedik részfejezet témája a Kárpát-medence nagytájain létező karácsonyfa jellemzői. Dunántúl és Szlavónia, a Nagy Magyar Alföld, a Felvidék, Erdély, Bukovina, Moldva sokszínű, változatos karácsonyfa-állítás, -díszítési szokásainak gazdag tárházát tárta fel, rámutatva az anyanyelvi és vallási közösségek, valamint a társadalom különböző szintjeinek jellemzőire, a kulturális kölcsönhatások rendkívüli gazdagságára. Nagyszámú részletre tért ki, mint pl. a koronafa–karácsonyfa, a torony–karácsonyfa, a karácsonyi termőág, a zöldfa és az örömfá kérdésköre, de felvillantotta a fenyőnek mint ritustárgynak a jelentőségét a kalotaszegi és a székelyföldi lakodalmakban, valamint a halott lakodalmak szokásrendjében.

Az ötödik részfejezet a „mindenki karácsonyfája” felállításának útját követi nyomon a XIX. századi New Yorkból Európa valamennyi országán keresztül, a kezdetektől napjainkig, rámutatva a szokást éltető társadalmi igényre.

A III. fejezet a Karácsonyfa elterjedését előmozdító intézmények, szervezetek szerepét, jelentőségét vizsgálja a XIX. század első harmadától napjainkig. Elemzi az óvodák, az iskolák, az árvaházak, a kórházak, az uradalom, a honvédség szerepét, jelentőségét, az értéktérmetben elfoglalt helyét.

A IV. fejezet egészen különleges, hiszen *Az oszt-rák-magyar északi-sarki expedíció karácsonyfája 1873-ból* címmel a jeles esemény tagjainak 1873. évi karácsonyáról tudósít, bemutatva a különleges alkalom lécből készült karácsonyfáját.

Az V. fejezet *A karácsonyfa történetének művelődés-történeti forrásait* tárja fel a memoárok, naplók, levelek, szépirodalmi és a sajtóban megjelent adatok lenyűgözően gazdag együttesével. Egyetlen adatot tennék hozzá. Marosi Ildikó *Örökre hagyott beszélgetés gróf Teleki Mihállyal* (Argumentum Kiadó, 1999) című kötetében a karácsonyfa állítására és díszítésére vonatkozóan remek adatok találhatók a 62–63. oldalakon.

A VI. fejezetben a tudományos eredményeket foglalta össze a szerző, amit az *Útolsó* követ köszönetmondással a kötet megszületésében és megjelentetésében kapott segítségért, majd a 803 tételből álló szakirodalmi jegyzékkel zárul a munka.

Lukács László könyve nem csupán alapos, lenyűgözően adatgazdag, pontos megfogalmazású művelődés-történeti monográfia, hanem élvezetes olvasmány, hiánypótló, ugyanakkor olyan alpmunka, amely a további kutatás számára immár megkerülhetetlen.

(Lukács László: Szép karácsony szép zöld fája... A karácsonyfa története és elterjedése Európában, a Kárpát-medencében. A Szent István Király Múzeum Közleményei, Tudományos sorozat 50. sz. Székesfehérvár, 2015. 416 old.)

S. Lackovits Emőke

DR. DOBOS LÁSZLÓ:

Adósai vagyunk szülőföldünknek

„Az egyesülési jog 1989. évi újraszabályozását követően hozták létre Jászságból elszármazottak a Jászok Egyesülete Szervezőbizottságát 1990-ben. A név- és címlisták begyűjtése, egyeztetése, számos előkészítő megbeszélés után 1991. március 19-én Budapesten a Társadalmi Egyesülések Szövetsége Belgrád rakparti székházában megalakult a Jászok Egyesülete (nyilvántartási száma a Fővárosi Törvényszéken 3624).

Az alakuló ülés 36 résztvevője kimondta: olyan szervezetet kívánnak létrehozni, mely intézményes kapcsolatot teremt az otthon élők és a jászsági diaszpóra között. »Adósai vagyunk szülőföldünknek« – írták csatlakozásra buzdító felhívásukban.”

Ezekkel a mondatokkal indítja az általa írt és szerkesztett könyvet a Jászok Egyesületének alapító ügyvivője, így máris kiderül, hogy mit takar a cím.

A házagpótló könyv a Jászok Egyesületének és „A Jászságért” Alapítványnak az első negyedszázadát meséli el a szerző jól ismert alaposágával.

A Bevezető után az Egyesület illetve Alapítvány legfontosabb adatai vannak csokorba szedve, majd a negyedszázad eseményei következnek időrendben. Ahány év, annyi oldal. Ezt követik a hírlevelekből vett részletek. 2005-ig 50 hírlevél látott napvilágot, azóta pedig újabb 28, de olyan formában, hogy most már a hagyományos posta mellett elektronikus postán is megkapják a tagok, akiknek lehetősége van a fogadására.

Az érdekes időbeni kalandozás után egy kis térbeli kalandozás is várja az olvasót, hiszen képet kapunk arról, hogy mik jelentek meg az egyesület és alapítvány segítségével, milyen kiadványok, milyen emléktáblákat állítottak közösen más szervezetekkel és hol, majd a tisztikar, a tagszervezetek, tagok felsorolása következik, mely ismét nagy falat, hiszen az alapító harminchatok száma többszörösére nőtt azóta és rengetegen el is távoztak az élők sorából a hosszú évek alatt.

Hogy milyen fennkölt munkát úgy végeztek a tagok a kiadás terén, erre példa, hogy mindjárt 1991-ben kiadta hasonmás változatban a jászok bibliáját: Fodor Ferenc *A Jászság életrajza* című, maig nélkülözhetetlen, de alig hozzáférhető művét. Ezt aztán követte sok hasonló, lehetőséget adva a kutatóknak, hogy saját maguk számára is megvehessék a kiadványokat.

Mindezt a tengernyi munkát úgy végezték a tagok, hogy nincs központi iroda, nincs főállás és nincs fizetés. „A tett első, a szó második” – idézi gróf Széchenyi Istvánt az egyesület jelmondata.

Természetesen nem maradhatott ki az elismerések felsorolása sem, miképpen az sem, hogy az általuk alapított *Jászságért-díjat* kik és milyen indoklás alapján kapták meg, melyet minden évben a legnagyobb jász rendezvényen. – a Jászok Világtalálkozóján – adnak át. A tag civil szervezetek számára találták ki a *Jászsági Civil Vándordíjat* – szintén évente adják át.

Olvashatjuk még a *Rólunk írták* fejezetet, s számtalan mutató és többnyelvű összefoglaló teszi teljessé az alkotást. Nem is megyek jobban bele a részletekbe, hiszen akiket érdekel e házagpótló mű, az remélhetőleg elolvassa – céloom csak az érdeklődés felkeltése volt.

(Adósai vagyunk szülőföldünknek. A Jászok Egyesülete és „A Jászságért” Alapítvány első negyedszázada 1990–2015. „A Jászságért” Alapítvány, Bp., 2016. 144 old.)

Fodor István Ferenc

KOCZÓ JÓZSEF:

Őrzők, vigyázatok a strázsán

A Honti Füzetek sorozat 10. számaként jelent meg Koczó József legújabb könyve, az *Őrzők, vigyázatok a strázsán*. Az Alsó-Ipoly mente jeles helytörténésze jelenlegi publikációjában a különböző nyomtatott és elektronikus sajtóban ez idáig megjelent cikkeinek, könyvismertetéseinek, rövidebb írásainak gyűjteményét tette közzé. A témájában és műfajában sokszínű, túlnyomórészt helytörténeti anyagot a könnyebb tájékozódás kedvéért az író öt fő egységre bontotta.

Az első részben *Településrajzok* címszó alatt a borsónyalji községek közül Vámosmikola, Perőcsény, Tésa, Kemence, Nagybörzsöny, Ipolytölgyes és az Ipolyon túliak közül Ipolyszakállos, valamint Ipolybél történelmének rövid összefoglalóját adja közre. Csáky Károlynak a Felvidék Művelődéstörténeti Enciklopédiája sorozatban megjelent *A Dunától a Szttyáig*, valamint a

Hagyományörző és változó települések c. könyveiről írt, igen részletes recenzióit is ebben a fejezetben helyezte el.

A következő, *Helytörténet – Évfordulók* c. fejezetet Koczó József *Ipoly Infó*-beli honismereti rovatában közölt tizenhárom és egy leközletlen helyismereti szösszenete mellett a *Saját Sodrásban* megjelentett, a kemencei községtörténeti kiadványhoz írt előszava és a *Kemencei Krónikában* napvilágot látott öt ismertetője indítja. Utánuk következik a Perőcsény fennállásának 750. évfordulója alkalmából mondott emlékbeszéd és a községet a *Honismeretben* bemutató írás, majd a *Szob és környéke református eklézsiáit* összefoglaló kisdolgozat. A fejezet a *Szobi Hirnökben* megjelent írásokkal folytatódik, köztük a 200 éves vámosmikolai plébánia történetével foglalkozó munka és az *1848/49 – 160 év távlatából* című, a Börzsönyvidék szabadságharcos egyéniségeinek emléket állító kisdolgozat. A több sajtóorgánumban publikált, az „Ipolyi” járás vázlatos történetéhez fűzött kiegészítéseit és a perőcsényi templom újjáépítése apropóján készült összefoglalóját az először a *Honismeret* hasábjain napvilágot látott írás követi, mellyel a vámosmikolai menekülttábor megalapításának 75. évfordulójára emlékezik, s egyúttal az Ipoly mentén elhelyezett többi lengyel katonatiszti táborról is rövid összefoglalót nyújt. Ezt a fejezetet a *Börzsönyi Helikonban* közölt, két második világháborús áldozat sorsát tárgyaló írása zárja.

A harmadik főegységet az író a jeles személyiségek *portréinak* szentelte. A fiatalon elhunyt tehetséges énekesnőt, Mányik Ernesztinát, a Kovács-Sebestény család jeles tagjait, Együd Árpád perőcsényi születésű néprajzkutatót, Bolla Sándor református lelkészt, a hányatott sorsú Andrékovics Pétert, a százestendő Jan Stolarskit és a hatvanéves Csáky Károlyt méltató írásokat szedte csokorba.

A könyv negyedik fejezetét Koczó József a *Táj és kultúra* címszó jegyében szerkesztette. Az ezredfordulós *Töprengés* kapcsán áttekinti a keresztény időszámítás jelentős állomásait, vázolja a magunk mögött hagyott XX. század terhes örökségét, ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy a szűkebb pátria értékeinek mentése csökkentheti az életmódváltással járó erkölcsi-társadalmi veszteségeket. A bevezető cikk szellemét fedezhetjük fel a következő írásokban is, mikor rövid, de tartalmas összefoglalókkal vezeti a kistérség községeiben az ide érkező látogatót. Ipolydamásd, Letkés, Ipolytölgyes, Nagyborzsöny, Vámosmikola, Tésa, Perőcsény, Kémence, Bernecebaráti, Parassapuszta és Drégelypalánk tömör jellemzése, nevezetességeinek felsorolása nem csak a turistakalauzt olvasók számára rajzol plasztikus képet a vidékről, de sok esetben az itt élők számára is hasznos információkat hordoz. A vámosmikolai helytörténeti szakkör tevékenységén keresztül a községek fölül emelkedő Börzsöny szépségeire hívja fel a figyelmet, majd Csáky Károly *Irodalmi kapcsolatok I–III.* című munkája apropóján kitér a határon átvéló kapcsolatok és az irodalmi turizmus lehetőségeire. Következő írását erdélyi barangolása ihlette, s egyúttal a Kárpátalja és a Börzsönyvidék értékmérőinek munkája közti párhuzam megvonására készítette. A fejezetet a vámosmikolai Ipoly vendéglő megnyitásához készített, az egykori Nagykocsmá épületének történetét összefoglaló írás és a Börzsöny vizeit bemutató konferenciáról készített beszámoló zárja.

A könyv ötödik és legrövidebb főfejezete a *Honismereti nevelés* címet kapta. Az itt elhelyezett írásokat a

Szatmáry-terem megnyitásáról készült beszámoló vezeti fel, mintegy jelezve, hogy a továbbiakban a pedagógusi munka értékét, a honismereti oktatás fontosságát hangsúlyozó gondolatok kerülnek előtérbe. Az elképzelések gyakorlati megvalósítása a helytörténeti szakkör megszervezésében és működtetésben nyert formát. A beszámolókból kitűnik, hogy a gyerekek érdeklődésének felkeltése és a helyi értékre való irányítása nem csak a különböző tematikus versenyeken hozott gyümölcsöt, hanem a fiatalok gondolkodásmódján is változtatva a közösségi élet számára aktív csoportot teremtett. A szakkör munkáját egy helytörténeti kiadványban foglalták össze, amit az iskola segédeszközként használ; a könyvet záró dolgozat ennek a publikációnak a megszületését, sorsát, szélesebb körű hasznosításának lehetőségeit elemzi.

Koczó József szerzői kiadásban megjelent műve a töle megszokott pontos és alapos kutatómunkának köszönhetően úgy az érintett települések, mint az egész Alsó-Ipoly mente helytörténetét kutatók számára könnyen kezelhető, hiteles adatbázisként szolgálhat.

(Örökök, vigyázatok a strázsán. Helytörténet, tájértékek és honismereti nevelés az Ipoly mentéről. Honti Füzetek 10. A szerző kiadása, Vámosmikola, 2016. 200 old.)

B. Szabó Márta

Wilim János-emlékkötet

2015. június 14-én a nagy hírű pedagógus és gazdasági szakíró halálának 145. évfordulóján emléknapot rendezett a Békéscsabai Megyei Könyvtár. A város kulturális intézményei és az önkormányzat összefogásával remek kötet is született, amelyet a Békés Megyei Könyvtár és vezetője, Rakonczás Szilvia igazgatója jegyzett. Külön kiemelendő, hogy a csabai agrárértékek és jeles személyek kutatásában jeleskedő Sicz György fáradozása is kellett, hogy az ünnepi alkalom megvalósuljon – mint Wilim János, a néptanító írt: *„A köznép és az iskolai ifjúság hasznára és okulására.”* Ebben az esetben, aki kézbe veszi a kötetet, a köznép és ifjúság hasznára egyaránt szolgál bizony az emlékkötet...

Erdész Ádám bevezető írása (7–9. o.) után Zsilinszky Mihály Wilim János életrajza olvasható (11–45. o.), aki a jeles személy tanítói működésének jubileumi évében, az 50. évben adta közre írását. Ezt Dobay János Nyomdájában (Gyula) adták ki (1871). A kötet mottója is utalt jubileumra, az 50. év ugyanis a mózesi törvények körében is hangsúlyos helyet foglalt el (3 Móz 25, 8–12).

Zsilinszky Mihály ekként indítja életrajzi munkát: *„Az emberiségnek nem azok a legnagyobb jótévedői, kiknek nevét a hír a föld minden sarkán viszhangoztatja, hanem azok, kik szerény hatáskörüket híven betöltvén, folytonos munkálkodás által járulnak az emberiség céljainak valószínűsítéséhez, a nélkül, hogy ezért különösebb földi jutalmat és dicsőséget igényelnének maguknak... az egyes nemzetek fölvirágzása és a közszabadság biztosítása nem annyira külső törvényektől és kormányformáktól, mint inkább a nép felvilágosítási fokától függ.”* (13. o.)

Ki volt Wilim János? Már rövid életrajzát a neves biográfus, Szinnyei József közreadta a *Magyar írók élete és munkái*ban (XIV. 1567–1568. hasáb). Eszerint ev. községi tanító, aki 1800. január 19-én született Bisztricskán (Turóc vm.) egyszerű földműves szülőktől. Ki-fejezetten baráti volt a magyarok és szlovákok között a kapcsolat, a falu jegyzője – Lányi György – beszélte rá a

szülőket, hogy a jó képességű gyermeküket iskoláztassák. Tanult Turócszentmártonban, majd az oszgyáni gimnáziumban; a felsőbb osztályokat már Lőcsén és Eperjesen végezte. Apja nagyon büszke volt tehetséges fiára, Lőcsén Kupecz és Müller, Eperjesen pedig Greguss és Meyer tanár urak tovább élesítették elméjét. Az utóbbi helyen már tanult bölcséletet is, ami a tanítói munkára készítette.

1821. május elején meghívták tanítónak a szlovák anyanyelvű Wilimet a tisztán magyar ajkú Nagykárolyba, ahol önszorgalomból olyannyira megtanult magyarul, hogy betegeskedő lelkészét nemegyszer helyettesítette a szószéken. Itt már jól felkészült pedagógus volt, aki a szlovák, magyar, német és a latin nyelvet egyaránt „birta”. Nagyon kedvelte a fiatalok tanítását, „*legyetek igazak, őszinték, erkölcsösek, jótékonyak, kitartók és akkor boldogulni fogtok*” – hirdette az ifjúságnak.

De négyévi sikereit maga mögött hagyva, a híre elvitte 1825-ben Mezőberénybe, ahol az ev. egyház megválasztotta tanítójának. A községben ismerte meg Oskó-Kapitány Sámuel családját, és Karolina nevű leányukat. 1826-ban elvette feleségül, a házasságból egy fiúgyermek, János született. Jogi végzettséget szerzett, aki majd Csaba hites köz- és váltóügyvédje lett.

Tizenhét évi szolgálat után az ország legelső ev. gyülekezete, a békéscsabai ev. egyház Csabára hívta 1842-ben. Nagy kedvvel és hűségesen végezte munkáját tanítóként, mint Zsilinszky Mihály írta, nagy családi társasági életet élt. De gazdálkodott is a népszerű tanító, aminek hasznát széles körben élvezték a helybéliek. Wilim Jánost a forradalom és szabadságharc lelkesítette, 1848–49-ben mint nemzetőr Becskereken fegyverrel harcolt a rációk ellen, majd visszatért a városba és tovább végezte vállalt feladatait.

Faiskolát létesített, oltványokkal látta el a gazdákat, ismertette a fajtákat. A Békés-megyei Gazdasági Egylet mint legkiválóbb gyümölcsstermesztőt többször kitüntette. A gazdálkodási tapasztalatainak összegezése két nagyobb lélegzetű munkájában maradt ránk, az egyik meg

is jelent Pesten 1869-ben, a Hornyánszky és Träger Nyomda műhelyében készült. A címe *Owocinárstwo, alebo stromowé zahradnictwo, azaz A vadlányok szaporításáról és oltásáról* (fordította: Kovács Pál). A szakmailag és nyelvilag is szépen megírt munkájának könyvészeti érdekessége is van: a szlovákul írt szakkönyv gót betűs, amelynek a magyar nyelvű fordítását is tartalmazza az emlékkötet (47–58., 59–67. o.).

A másik, de kéziratot munkája a *Méhésznaplója* (1850–1871). A könyvtári katalógusban szerzőként Lip-ták Pikó Mihályt jelölték meg, holott ő csak lejegyzőnek tekintendő. Kereskényi Miklós dolgozta fel (69–119. o.) a kéziratot méhészeti és könyvészeti szempontból, s az meg is jelent az *Agrártörténet Szemle* 2012–2013. évi 1–4. számában. Az emlékkötet ezt az anyagot tartalmazza.

A kertész és méhész szakíróként is megbecsült Wilim Jánost 1871-ben meghítt módon ünnepelték, ugyanis ez volt tanítói működésének 50. éve. Az életrajzi kötet szerzőjének még egy fontos mondatára hívnám fel a figyelmet: az ő érdeme volt, többek között, hogy Békéscsabán egyre többet beszéltek magyarul! (De jó lenne a két nép kapcsán ma is „oda-vissza alapon” sok hasonló személyről és esetről beszámolni). Két nappal később a jubiláns végelgyengülésben megtért a Teremtőjéhez, 1871. június 19-én. Sírja a Kastélyi temetőben található.

A szép kiviteli és igényes emlékkötet a népnevelés és a mezőgazdasági szakma iránt érdeklődőknek egyaránt ajánlható, nem feledtetve azt, hogy id. Wilim Jánost ugyanúgy be kell vezetni a helyi oktatási és helytörténeti ismerettárba, mint ahogy heroikus küzdelemmel tette és teszi Sicz György Stark Adolf Csabagyöngye szőlőfajtájának előállítója esetében. Az emlékkötet 134 oldalas, benne nemcsak eredeti szövegrészek, hanem a mellékletek (122–134. o.) is emelik a kiadvány könyvészeti értékét.

(Békéscsabai Megyei Könyvtár, Békéscsaba, 2016. 134. old)

Surányi Dezső

Honismereti Bibliográfia

Ambrus Lajos: A somlai: Somló, Sághegy, Kis-Somlyó. *Borozgató magyarok*. Kortárs. Bp. 2016. 166 old. – A Somló borvidék szőlő- és borfajtái; Berzsényi Dániel szőlőtermesztése, a borgátai Vajda Lajos gazda, a Ság-hegy természeti képeinek „romlása”, a Kis-Somlyó szőlőhegy története, szőlőtermesztése.

Árvai Tünde: Városanyák – mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből. Kromosz Kiadó – Pécs Története Alapítvány. Pécs 2016.

Baksa Brigitta: Néprajz az iskolában. A néprajzi ismeretek tanításának múltja és jelene. Szerk.: *Hála József és Máté György. Néprajzi Értékezők 4.* Sorozatszerkesztő: *Turai Tünde*. Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 2015. 311 old.

Bakos István (szerk.): Nemzetépítő kísérlet – a Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989–2000. A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum. Antológia Kiadó. 2016. 460 old.

Balló László: Melchior Hefele bútorművészete Szombathelyen. Rajzok: *Giczi Nikolett*, fotók: a szerző

Németh Józseffel. Szülőföld Vvk. Szombathely 2015. 159 old.

Balogh Balázs vitéz (szerk.): Jászárokszállás anno. Településünk lakóinak élete 1945 előtti képekben. Jászárokszállás 2016.

Barabás László: Az otthonosság gyökerei. Népismereti írások, néprajzi tanulmányok. Mentor Kiadó. Marosvásárhely. 2015. 314 old.

Barátné Hajdu Ágnes: Társadalmi egyletek a két világháború között és a koalíciós időszakban Hódmezővásárhelyen. Németh László Városi Könyvtár. Hódmezővásárhely 2015. 160 old.

Barna Gábor (szerk.): Kaposkelecsény. Egy Ung megyei település mindennapjai a 20. szd-ban. Prosperitas Alapítvány. Kaposkelecsény. 2014. 320 old.

Barna Gábor: Téli kapcsolatok, helyi sajátosságok – Néprajzi írások a jászok és kunok földjéről. Lucidus Kiadó. Bp. 2016.

Barna Gábor – Kerekes Ibolya (szerk.): Vallás, egyén, társadalom. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. Szeged 2014. 252 old.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Főszerk.: dr. Németh Péter. Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2016. 2. 102 old. – A tartalomról: *Fónagy Zoltán:* A legnagyobb magyar – életrajzi vázlat; *Fónagy Zoltán:* Széchenyi évtizede, az 1830-as évek; *Estók János:* Széchenyi és a magyarországi lótenyésztés, lóversenyzés; *Fábián Borbála:* A lóversenyzés bácskai támogatói a reformkorban: a Bácsi gyepkönyv (1846) – Az első szabadkai lóversenyek; *Huszár Zoltán:* Gróf Széchenyi István és a Dunagőzhajózási Társaság kapcsolata a reformkorban; *Gruber Enikő:* Széchenyi István, az első magyar kaszinóalapító – 1827-ben kezdte meg működését a Magyar Nemzeti Kaszinó; *Németh Ferenc:* „Bevégezni iparkodom mindazt, amit Honunk javára kezdék” – 1834-ben lett Széchenyi István a „Nagy-Becskereki Casino-Társaság” dísztagja; *Szilágyi Mária:* A bánsági vasúthálózat kiépítése; *Szabó J. József:* Egy elfelejtett iparág – A bánsági szelvénytenyésztés története 1718–1818; *Kunkin Zsuzsanna:* Széchenyi-könyvek Szabadkán – Könyvkultúra Szabadkán a XIX. szd-ban; *Németh Ferenc:* Széchenyi István Törökbecsén – 1833 szeptemberében Behányi István néptanító színielőadást rendezett a tiszteletére; *Pejin Attila:* A reformkori Zenta; *Sövény Mihály:* Klasszicista épületek Bácsalmáson; *Szlávics Károly:* Szabadka szabad királyi város szülő- és gyümölcstermesztése a reformkorban; *Hicsik Dóra:* A szabadkai gimnázium Széchenyi-pályadíja (1895–1904); *Gerlovics Szilveszter:* Széchenyi István alakja a magyar pénztörténetben; *Vujković, Lamić Ljudevit:* Széchenyi István a magyar bélyegeken; *Fábián Borbála:* Széchenyi István-képeslapok; *Korhecz Papp Zsuzsanna:* Szent Ernő Eleméren – Dudás Ferenc (Obecse, 1898 – Toronto, 1996) emlékére; *Biacsi Karolina:* A szabadkai Szentháromság-szobor létrejötte és változásai a történelem tükrében; *Molnár Sándor Károly – Szatmári Judit:* A délvidéki református misszió 1894-ben – Szász Károly vizitációs naplója 3.; *Pecze Rózsa:* A vrdniki tisztviselőházak; *Gerlovics Szilveszter:* Egy évezred magyar pénzei: III. Béla (1172–1196); *Besnyi Károly:* Az ómoravici bádogszelence; *Fábián Borbála:* Vaskapu.

Bedi Beatrix: Ráabfüzes és a hianzek – „bölcsőben ringattak, batyuval kidobtak” – Raabfidisch und die Hianzen – „in der Wiege geschaukelt, mit einem Bündel rausgeworfen”. Ford.: *Paukovits Helmut.* A kottákat leírta: *Unger Edit.* Szülőföld Kvk. Szombathely 2016. 159 old. – A német nemzetiségi falu története, a kisebbség nyelvhasználat, a kitelepítés, az egyházközség története, a kisebbségi önkormányzat tevékenysége, a település helytörténeti-néprajzi gyűjteménye és alapítója, Dankovics Ferenc iskolaigazgató élete, a Ráabfüzesi Német Asszonykórus, a hienci nyelvjárást beszélők dalkincse, a dalok szövege és kottája.

Berezki Ibolya (szerk.): Erdélyi tájházak és néprajzi gyűjtemények. Magyarországi Tájházak Szövetsége – Kriza János Néprajzi Társaság. Noszvaj 2013. 105 old.

Beregi Kollégium. Vázlatok. Szerk.: *Molnár Eleonóra.* *Népfőiskolai füzetek* 20. Antológiai Kiadó. Laki-telek 2015.

Beszprémy Józsefné: Nyugat-dunántúli szabadrajzú himnuszok. Hagyományok Háza. Bp. 2015. 50 old. – Nyugat-Dunántúlon gyűjtött himnuszok leírását, valamint a Sárváron élő népi iparművész visszaemlékezését tartal-

mazza életéről, gyűjtőmunkájáról, az általa szervezett szakkörökről, kiállításokról.

Bécsi Napló. Az ausztriai magyarok lapja. Főszerk.: *Deák Ernő.* Bécs 2016. 4. 12 old. – A tartalomról: *Pomogáts Béla:* Történelmi örökségünk–Nagy Imre emlékezete; *Orbán Balázs – Pócs István:* Magyar diaszpórák: hazánk nagykövetői; *Benyák Mária:* „Ezen a nyáron” – Régi helyére tért vissza a gombaszögi nyári tábor.

Bécsi Napló. Az ausztriai magyarok lapja. Főszerk.: *Deák Ernő.* Bécs 2016. 5. 12 old. – A tartalomról: A Rákóczi Szövetség identitásmentő programja; Révkomárom lehet a szlovákiai magyar katolikusok központja; Maradnak a szombat esti magyar szentmisék Középpályán; *Unger László:* Mit követeltek a magyar egyetemisták 1956-ban; *Dabizs Mercedesz:* Bálványosi nyári szabadegyetem 2016; *Lipták Béla:* 1956 és a magyar zsidóság; A Külhoni Magyarsáért Díj átadási ünnepségei; 120 új cserkészvezető; *Papp László:* 1956 hőseinek épül New Yorkban emlékmű; *Kozma Huba:* Tizenhetedszer ’56-os diáktábor [Kiskunmajsán]; *T. Kovács Péter:* Magyar migráció az Európai Unióba – növekvő tendencia, aggasztó jövő – Nemzetközi konferencia Felsőpályán; Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Pécsen; *Elek István:* Csoóri Sándorról személyesen.

Bodor Anikó – Paksa Katalin: Vajdasági magyar népdalok V. Jeles napi szokások és jeles időszakok énekei. Fórum Könyvkiadó–Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Újvidék–Zenta. 2016.

Borsos J. Gyöngyi–Ferencz Zoltán: Nemes Szárhegy község. Kiadja a Szárhegy Egyesület. 2015. 131 old.

Böcskőr Katalin: Bük–kincsek, értékek, hagyományok Bükön. Fotó: *Büki László – Csepregi Tibor.* Szülőföld Kvk. Szombathely 2015. 123 old. – Bük építészeti, idegenforgalmi látnivalói, kulturális és egyéb intézményei, parkjai, jelentősebb rendezvényei.

Cúth János: A magyar katonai vitézség évezredei – A harcterek magyar daljai. *Magyarságtudományi füzetek. Kisenciklopédia* 23. Szerk.: *Pápai Szabó György.* Kiadja a Hun-idea Szellemi Hagyományörző Műhely. Bp. 2014. 92 old.

A Csákvári Református Egyházközség krónikája, 1988–2015. Szerk.: *Úrházy-Kis Stella Beáta.* 2015. 195 old. – *Nagy Lenke:* Lectori Salutem!; dr. *Kis Boáz:* Templom s iskola között...; Évenkénti, állandó szolgálataink.

Csinta Samu: A lélekmentő – Kallós Zoltán első kilencven éve. Hagyományok Háza. Bp. 2016.

Csoma Gergely: A megkötött idő. Varázslások, ráolvasások, rontások, archaikus imák és népmesék Moldvából. Fekete Sas Kiadó. Bp. 2016. 680 old.

Csángó Tükör. Moldvai Magyar Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Tampu (Compoly) Stelian.* Kiadja a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület. Bp. 2016. 42. sz. 30 old. – A tartalomról: *Tampu Stelian:* Helyzetértékelés; *Duma-István András:* A moldvai magyarság helyzete, további kilátásai a 2016. év kezdetén; *Halász Péter:* Vélemény Duma-István András: A moldvai magyarság helyzete, további kilátásai a 2016. év kezdetén című írásáról; *Borbáth Erzsébet:* Észrevételek Duma András A moldvai magyarság helyzete, további kilátásai a 2016. év kezdetén című dolgozatához; Katona-évek, munka és szerelem – Részletek *Jankó János* életrajzából; *Galaczi Eszter – Ábrahám Judit:* Az ibolyászó

lány; *Trunki Péter*: Felsőrekecsin, Felsőrekecsény, Külsőrekecsin.

Cserhádi Ferenc: Magyarok a bajor fővárosban. Szent István Társulat. Bp. 2016. 448 old. – A müncheni magyar katolikus egyházközség több mint fél évtizedes történelme az ezredfordulói.

Deák Ernő: Az Öreghegytől a Schneebergig. Utam állomásai. Magyar Napló. Bp. 2016. 222 old.

Deáky Zita – Smid Bernadett (szerk.): Emlék, emlékezet, életút. ELTE BTK. Néprajzi Intézet. Bp. 2014. 314 old. – Előszó; *Mohay Tamás*: Életrajz, titok, idegenség; *Turai Tünde*: A visszapillantóból – Az életút tagolódása és szakaszainak hierarchizálódása az idők értelmezésében; *Klamár Zoltán*: Paraszti önéletrajzok, naplók – vajdasági példák; *Örsi Julianna*: A magántörténelem, mint a közösség történelmi tudatának forrásbázisa; *Báth Dániel*: Szegény Csörgő atya – Egy 18. szd-i erdélyi falusi pap biográfiájának szilánkjai; *Vincze Kata Zsófia*: Élettörténet és emlékezetpolitika – Erdély. Trianon, Magyarország; *Keszeg Vilmos*: Az országépítés motívumai mérműkök autobiografikus narratívumaiban; *Nagy Ákos*: Egy hóstáti család két generációjának emlékezete; *Ó. Kovács József*: Kamerával az elhallgatott tények nyomában – Dokumentumfilmes interjúk (2013) a paraszti társadalom felszámolásáról a kommunista diktatúrában; *Bögöre Zsuzsanna*: A trauma feldolgozása, a megtérés és az identitás – élettörténeti kutatások alapján; *Kara Anna*: „Én, Mécs ...” – Önéletrajz másodikból; *Sárai Szabó Katalin*: Perczelné Kozma Flóra és a modernitás – A szabadelvű vallásosság „apostolnője”; *Bartha Ákos*: Márai a múlt polgárságról; *Koloch Gábor*: „Az éjszakák arra való, hogy álmodjunk egy verőfényes szép napról” – Gyenis János ormánsági lelkipásztor élete és működése; *Iancu Laura*: „Atyácskám, segíljen meg bár vasárnaponként” – Egy magyarfalusi parasztasszony élettörténete; *Kútyuk Erzsébet*: „Azt az egyet nem bántam meg...” – Egy Ung-vidéki asszony vallomása; *Koltay Erika*: A szegedi füvesasszony; *Lanczendorfer Zsuzsanna*: Egy sokoróaljai iparos önvallomása életútjáról; *Mezey Orsolya*: „Közben eszembe jut egy olyan epizód is...” – Egy falusi tanító emlékezetstruktúrája írásban és szóban; *Toth Gábor*: Kimondatlan élettörténetek, élettörténeti írások Budapest második világháborús ostromáról; *Leichter Lilla*: Győri Elek önéletrajza mint lehetséges néprajzi forrás; *Kiss Nóra*: „Innen kezdve határoztam el, hogy én is olajos leszek” – Az első olajipari mérnökgeneráció Magyarországon; *Incze Alíz*: A csoda egyéni életút-szervező szerepe – Két asszony egyéni életútjának vizsgálata a vallásosság tükrében; *Trädler Henrietta*: Egy történész portréja: I. Tóth Zoltán élete; *Kucsura Sándor*: Emberélet fordulói, sorsfordulók az életutakban. Kapcsolatom az élettörténetekkel; *Szász István Szilárd*: A Facebook-idővonal mint élettörténet?; *Baranyai Szilvia*: Utószó: Életek esszenciája – a 20. szd. személyes élettörténetekben.

Deáky Zita: Gyermek és serdülők munkája Magyarországon a 19. szd-tól a II. vh.-ig. Gondolat Kiadó. Bp. 2015. 422 old.

A Dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület Emlékkönyve – 2015. Szerk.: *Földi Bodó Imre*. Kiadja a Fekete István Kulturális Egyesület. 2015. 186 old.

Doromby József: A volt Cs. és Kir. 83-as és 106-os gyalogezred története és emlékkönyve. Előszó: *Mikes János*. Az 1934. évi kiadás hasonmása. HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhazsnú

Nonprofit Kft. Bp. 2016. 400 old. – Az 1883-ban létrehozott 83-as gyalogezred, és az 1918-ban létrehozott 106-os gyalogezred történetéről és részvételéről az I. világháborúban. Tiszti névjegyzékekkel valamint a 3. részben katonák életrajzi adataival és fényképeivel. Az életrajzok a katonák saját közlése alapján készültek.

Dunakeszi Helytörténeti Szemle. Dunakeszi-Alag Helyismereti Lapja. Fel. szerk.: *Lőrincz Róbert*. Kiadja a Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár. 2014. 1. 12 old. – A tartalomról: *Lőrincz Róbert*: A dunakeszi bíró; *Csoma Attila*: Száz éves a József Attila Művelődési Központ színházterme; *Báttonyi Pál*: A Grassalkovichok és Dunakeszi III.; *Lőrincz Róbert*: A Magyar Lovaregylet dunakeszi-alagi dokumentumai III. – Az alagi csendőrlaktanyával kapcsolatos iratok; *Láng József*: Adatok Dunakeszi postatörténetéhez I.; *Agoston András*: Dunakeszi levétek és 1944/1945-ös kálváriájuk.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk.: *Radeczki Éva*. 2016. 2. 40 old. – A tartalomról: *Horváth Csabáné*: II. Rákóczi Ferenc a Nagyságos Fejedelem; *Orosz Istvánné*: Hogyan éltem meg a II. világháború végét?; *Orosz Istvánné*: Emlékezés 1848 és a II. vh. hőseire.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk.: *Radeczki Éva*. 2016. 3. 26 old. – A tartalomról: *dr. Bodnár Elek*: Szent István napja; *Orosz Istvánné*: A gyabátori dombtetőn; *Evva Margit*: Abaújdevecseri búcsúk emlékére.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László*. Kolozsvár 2016. 44 old. – A tartalomról: *dr. Kovács Lehel István*: Örizzük a kincset, a szent ásványvizet; EKE-bakancsral a Hargita-hegységbe; *Gáspár László Zsolt*: Kisbakancs minitábor Fotosmartononon; *Török Boglárka*: Az Erdélyi-sziget-hegység lóhátról; *Zsigmond Enikő*: A Szent-Anna tó és a Mohos-tőzeplá; *Nádudvary György*: Mályi József Kárpát-koszorúja; *Egri Ferenc*: Egy régi-új turistaut: a Mén-Marót út; *dr. Kovács Lehel István*: Örtorony és mesterkert Krizbán (2.); *Tamás Gyopár*: A lovas orvos [Madarász Győző] nyomában; *Bácskai Gusztáv*: Búcsú a hegyektől – Hild Ferenc (1939–2016) emlékére; *Balázs Katalin*: Rejtelmek a múltból; *Deák László*: [Az Erdélyi Kárpát-Egyesület] múlt[ja] és jelen[e]; *Bartók Attila*: A Mórion Tudományos Rezervátum; *János Csaba*: A bodoki Matild-forrás; *Kerekes Péter-Pál* – *Kerekes Ibo*ly: In memoriam Both Károly.

Erdélyi Múzeum. A szám szerkesztője *Tánczos Vilmos*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének, Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályainak közlönye. Kolozsvár 2015. 2. 264 old. – A tartalomról: *Tekei Erika*: Mitikus lények és mesehősök államosítás. Népmese, meseátdolgozás, műköltészeti mese – meseváltak az 1940-es évek végén és az 1950-es évek első felében; *Bálint Péter*: A dalbetétes mesék hermeneutikája; *Tasnády Erika*: A (nép)dal: a nemzeti identitás hordozója. A széki énektípusok margojára; *Nagy Zsolt*: „Ha így lenne valamennyi megye...” – Gyümölcstermesztési törekvések Csík vármegyében 1876 – 1918 és 1940 – 1945 között; *Zsigmond Júlia*: Élettörténeti párhuzamok egy református ébredési mozgalom nyomán létrejött bibliaóras közösségben; *Lőrinczi Tünde*: Reflexiók az erdélyi és budapesti romák új vallásos kultúrájáról; *Szikszai Mária*: Egy szerzetesi közösség tagjainak fényképezési gyakorlata; *Blos-Jáni Melinda*: Emberek a felvevőgéppel 1945–1989 között – Amatőr filmkészítés a szocialis-

ta mindennapi életben; *Tánczos Vilmos*: In memoriam Erdélyi Zsuzsanna.

Erdélyi Múzeum. A szám szerkesztője *Tánczos Vilmos*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének, Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályainak közlönye. Kolozsvár 2016. 2. 204 old. – A tartalom-ból: *Turi Lujza*: Vikár Béla nyomában Magyarvalkón; *Czégényi Dóra*: Egy név ünnepi tere és ideje az egyéni emlékezetben (János-napi köszöntés a szilágysági Zsibón); *Balázs Beáta*: A sárga és színtársai – A sárga-feke-te, illetve a sárga-zöld jelentése; *Halász Péter*: Hagyományos méhészet a moldvai magyaroknál; *Gyórfy Eszter*: „S osztán nagy zavar volt ezekben az években” – Fele-

kezetközi konfliktusok és rítusváltások Kostelegen (1930–1944); *Kicsi Noémi*: Kántor, tanító vagy kántortanító? – Magyarosi Sándor kisfűlpösi református kántortanító életpályája a 20. sz. történelmi eseményeinek tükrében; *Szikszai Mária*: Közösségeken innen és túl – Útkeresés és újratervezés a 20. sz. első felében: tizenegy Szatmár megyei apáca önéletrajza; *Makkai Júlia Anna*: A múlt kiállítható részei: Erdély-reprezentációk a 20–21. szd-i szépirodalomban; *Gagyai József*: Lopás a kollektív-ből – falusi társadalom erkölcsi-társadalmi átalakulásáról.

„Ezt köztünk! Isten áldja!” Széchenyi István válogatott levelei. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Bp. 2014.

Összeállította: *Halász Péter*

A 2016. év tartalomjegyzéke

KÖSZÖNTÉS

A Honismereti Szövetség Fiatalok a Polgári Magyarorszáért Díja

Kövér László: Laudatio a Fiatalok a Polgári Magyarorszáért Díj átadásán. Budapest, 2016. április 22. 3/3

Köszöntjük a XLIV. Országos Honismereti Akadémiát. Makó, 2016. július 4–8.

Farkas Éva Erzsébet: Polgármesteri köszöntő 3/5

ÉVFORDULÓK

Áder János: Ünnepi beszéd Szigetváron, Zrínyi Miklós szobrának felavatásán 6/3

Bartha Lászlóné Borsó Katalin: Egy kokárda üzenete Páltelekpusztáról 2/5

Bodó Imre: 100 éve született a honismereti mozgalom kiemelkedő személyisége 5/6

Debreczeni-Droppán Béla: 175 éve jelent meg az első magyar nyelvű bányászati szakmunka. Szentkirályi Zsigmond bányamérnök munkássága 6/11

Erdélyi Mónika Villő: Az 1861. évi március 15-i ünnepek 2/6

Fülöpszállási Székely Gábor: Aki Petőfit látta Segesvárnál 2/3

Gortva János: Háromszáz éve kezdték meg a pásztói cisztercita rezidencia építését 1/3

Gönczi Ambrus: A Concordia. Egy világhírű malom jubileumára 4/3

Gönczi Ambrus: A százötven éves pesti lóvasút és sajtója 6/18

Gráberné Bösze Klára: Veres Pálné Beniczky Hermin emlékezete 6/5

Gróf Péter: Görgei Artúr Visegrádon 2/19

Gyarmati Tiborné: A 250 éve született Kresznerics Ferenc emlékezete 5/11

Halász Péter: Száz éve született a Szigetköz krónikása, Timaffy László 2/27

Halász Péter: „Ki viszi át a nemzetet...?” Kanyar József szerepe a honismereti mozgalomban 5/3

Hermann Róbert: Görgei Artúr mint hadvezér 2/11

Karacs Zsigmond: Karácsony Sándor reneszánsza. Születésének 125. évfordulója alkalmából 5/17

Mándics Mihály: Milassin Miklós püspök, Csávoly büszkesége 5/8

Sáfrány Timea: A 150 éve elhunyt Klauzál Gáborra emlékezünk 6/8

Szende László: A múzeumalapító Nagy Iván tudományos munkássága 6/21

Tóth Dezső: Kétszáz éve született gróf Batthyány Lajosné Zichy Antónia 5/14

Udvarhelyi Nándor: A száz éve elhunyt Téglás Gábor emlékezete 4/11

Valentyik Ferenc: Száz éve nyitotta meg kapuit az Első Magyar Hadiárvaház 4/5

Várnai Ferenc: Bartók Béla emlékezete 1/6

Hatvan éve történt: forradalom és szabadságharc, 1956

Balázs-Legeza Borbála: „A mi 56-unk”. Az 1956-os forradalom 60. évfordulója rendezvénye a szentendrei Skanzenben 6/41

Csoma Zsigmond: Bács-Kiskun 56/60 6/37

Gál Vilmos: Elrejtett művek '56-ból 5/36

Halász Péter: Illyés Gyula '56-os naplóját olvasva 5/30

Kedves Gyula – Szabó Magdolna: A szabadság kódjai. A „Jelek és jelképek a függetlenség jegyében” című kiállítás a Néprajzi Múzeumban 6/38

Kecskeméti Tibor: Múzeum tűzben – egy érintett emlékei. A Természettudományi Múzeum földtani gyűjteményeinek pusztulása az 1956-os tűzvészben 5/23

Kováts Dániel: A forradalom hullámverése – távol Budapesttől 6/29

Páli Imre: A forradalom egy ferencvárosi kisgyermek szemével 6/26

Páskándiné Sebők Anna: Az erdélyi magyarok viszonya a forradalomhoz és azok következményei 6/33

Pruha József Tüzoltó utcai szabadságharcos emlékei 1956-ról (Közzéteszi: *Gönczi Ambrus*) 5/19

Szeleczy Zita szózata. Elhangzott 1956. november 14-én a buenos-airesi rádióban (Közzéteszi: *Fehér József*) 5/28

Trunkó László: Néhány személyes élmény hatvan év távlatából 5/21

Zika Klára: Poznań, 1956. június – Budapest, 1956. Emlékezés Konrad Sutarskival 5/39

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

A múzeumok etikai kódexe. (Részlet a Múzeumok Nemzetközi Tanácsa, az ICOM által 2004-ben kiadott kódexből) 5/42

Bartók Béla: Népdalkutatás Kelet-Európában 2/30

Fáy András: Kelet népe, nyugoton (Részlet) 3/7

Rómer Flóris: Pest újjátelepítéséről. (Részlet) 4/13

Sebestyén Gyula: Az enklai felirat 1668-ból (Részletek) 1/8

Tömörkény István: Mezei dolgok réti emberekről (Részlet) 6/45

Bakó Botond: „Fejedelem, a fundamentum állt!” A Nagyenyedi Bethlen Kollégium teljes épületfelújítása 3/12

Baksa Brigitta: A hon- és népismeret oktatásának lehetőségei 2/34

Bartha Éva: Gondolatok a II. Országos Hon- és Népismeret Konferenciáról. Eger, 2015. szeptember 25–27. 2/33

Basa László: A nagykatai Kossuth Lajos Hagyományörző Csapat 1/15

Gesztesi Enikő: Honismereti komplex tehetségszolgáltató műhely megvalósulása Szekszárdon 3/18

Halász Péter: Néprajz az iskolában 6/46

J.: „Örzök, vigyázatok a strázsán!” 5/43

Juhász Katalin: A honismeret és a lokális hagyományok szerepe a szlovák identitás megőrzésében Rákosszentmihályon Csömörig 4/14

Kókai Sándor: A tanárjelöltek felkészítése a helyi (hon-)ismereti földrajz oktatására. Adalékok a nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizedes történetéhez 2/31

Marjanucz László: Egyetemi sorsfordulók Szeged életében 3/8

Mészáros Ádám: A romhányi oktatás helyzete az 1860–70-es években 3/10

Rigó Róbert – Sági Norberta: A hon- és népismeret oktatása a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Karán 2/39

Szamorovszkyné Nagy Ibolya: „Hogy a község és környékének gazdasági kultúrája emeltessék”. A nagyberegí gazdasági ismétlőiskola vázlatos élettörténete 1/10

Szulovszky János: Kókai Sándor (szerk.): A nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizede (1964–2014) 6/49

FÓRUM

Ádók István: A „Csanád” nevű települések első magyarországi találkozója Csanádpalotán 3/21

Berényi Zsuzsanna Ágnes: Lengyel–magyar barátság Tarnóiban 6/51

Bodrogi László – Száde László: „Visszaszököttek” című könyvünkről 4/21

Dukrét Géza: XIV. Civil Akadémia. Horvátország–Drávaszög, 2015 3/22

Kováts Dániel: A honismeret vonzásában 4/17

Miklós Péter: Gondolatok a magyarországi németek ki telepítéséről 4/19

Zika Klára: Bemutatjuk a Honismeret új szerkesztőjét. Beszélgetés Hála Józseffel 1/23

SORSKÉRDÉSEK

Székelly András Bertalan: Két csíki rendezvény a megmaradásunkért 1/26

HAGYOMÁNY

Andics János: Találkozás két báti halással 6/60

Fülöpszállási Székely Gábor: A kunszentmiklósi szégyenkő 5/46

Gebauer Hanga: Egy korai kutatás eredményei. Győrffy István a Fekete-Körös völgyében 4/23

Gelencsér József: Macskazene Ybl Miklósnak 1/29

Gelencsér József: A lopás megtétele a falusi közösségekben 4/37

Kúti István: Egy elfelejtett népszokás: a kántálás 1/45

Mód László: A szőlővédőszentek ünnepei Csongrád megyében 3/28

Ormos Zsuzsanna: Hódmezővásárhely agyagművészete 3/25

Péter László: Három katonanóta a népdallá válás kezdetén 4/26

Péter László: A magyar népzene gyűjtés bölcsője: Kamaráserdő 6/53

Szabad Boglárka: „Lelkileg erősebb leszel, és tisztábban látsz.” A böjt és a böjtölés napjainkban egy magyar görögkatolikus közösségben 1/38

Varga Sándor: Borsod és környékének tánc kultúrájáról 4/34

Vizeli Balázs: „Szerezz jó barátokat...!” Tök zenei hagyományai 5/44

EMLÉKHELYEK

H. Kolláth Mária: Pusztaságból paradicsomi kastélypark. Az Alcsúti Arborétum két évszázada 3/30

Koszorús Ödön: A Batthyány-emlékszoba avatására 5/50

Limbacher Gábor: Mátraverebély–Szentkút, a korszerűsített nemzeti kegyhely 1/50

Magyar Péter: A szarvasi Mini Magyarország. Makett-park a történelmi Magyarország közepén 2/49

Merényi-Metzger Gábor: Az utolsó Rákóczi „harangja” 1/48

Merényi-Metzger Gábor: A Wesselényi család szibói sírboltja és annak egykori „lakói” 5/47

Pásztor Ildikó – Teszári Károly: Apródok nyomában. Drégely vára és hősei 2/46

Valentyik Ferenc: Gróf Vay Sándor utcája Dabason 5/55

Varga György: Emlékjelek Cséktúton II. 5/53

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

Andrásné Marton Zsuzsanna: Múzeumandragógia a honismeret tükrében. A múzeum mint az egész életen át tartó tanulás, tudományos ismeretterjesztés bázisa 1/55

Heilauf Zsuzsanna: A Tomory Lajos Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény 2/52

Kepéné Bihar Mária – Lendvai Kepe Zoltán: A szlovéniai magyarság virtuális nemzeti múzeuma 3/36

Kovács Sándor: „Szabadulás nélkül” 4/45

Miklós Péter: A tízéves hódmezővásárhelyi Emlékpont 3/35

TERMÉS

Ávéd János László: Orvostörténeti gyűjtemény Mindszenten. Dr. Ávéd László és Dr. Ávéd János László kollekciója 3/55

Blazovich László: Elpusztult falvak emlékoszlopai Csongrád megyében 3/43

Bodó Imre: Emlékezés Gelencsér Sándor néprajzi gyűjtőre 6/67

Brunn János: A györkönyi bor és a pincefalu története 1/66

Czenthe Huba: A legszebb nevű magyar település, Istenmezeje 6/83

Csapody Miklós: Bálint Sándor, a szegedi nagytáj tudósa 5/66

Dukát Zsófia – Bezeckzy Árpád: Újra látogatható a Honti-szakadék 11/76

Dulai Alfréd: A Honti-szakadék földtani értékei 1/78

Elekes Eduárdné: Szekszárd legújabb kápolnája 6/92

Fazakas László: Közösség és kultúra a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban 1922 és 1944 között 6/76

Fülöp László – Barkóczy László: Korabeli feljegyzések a Koháry családdal kapcsolatban 4/54

Fülöpszállási Székely Gábor: Székely redemptusok Fülöpszálláson 4/62

Gelley N. Ferenc: Duális billentyűzet és rovásírás 3/63

Gerencsér Péter: Marsili 1683. évi kapuvári elfogása 4/58

Godzsák Attila–Kurucz Ádám: Az utolsó királykoronázás ünnepe Borsod és Zemplén vármegyében 6/68

Gubicza Ilona: Családjaim története. Családtörténet – helytörténet – honismeret 3/80

Hámori Péter: Tordas, a „szövetkezeti” mintafalu 1/70

Hegyi Klára: A kétarcú Dél-Alföld a török korban 5/62

Karacs Zsigmond: Magyarra vált keleti rokon népünk: a kunok. Mandzsúriától a Kárpátokig 6/62

Kardos Tímea: Thököly Imre udvara Lőcsén (1683. február 20., 1683. március 7.–április 30.) 3/66

Kazinczy István: Hány Békés megyei települést említ a százdi alapítólevél? 4/46

Kis Krisztián Bálint: Szolnok, a „kétszeres” megyeszékhely, avagy a település közigazgatási létének évszázadai 1/58

Kovács Anett: Noblesse oblige. Almásy Dénesné jótékonyági tevékenysége 3/70

Kovács Lajos István: A szegvári kastély, avagy a szegvári vármegyeház története 3/53

Kurucz Ádám: „A tízéves Vitézi Rend”. Egy mű terjesztése Borsod, Gömör és Kishont vármegyében 6/73

Labádi Lajos: Kurca-parti sétá. Szentes múltja, látnivalói, műemlékei 3/49

Merényi-Metzger Gábor: Habsburg Mária Krisztiána és Hall in Tirol 2/59

Merényi-Metzger Gábor: Az utolsó Czobor gróf születése és halála 4/65

Molnár Anita: Csongrád megyei fűszerünk: a paprika 3/61

Molnár Csenge: Kőbe rejtett sorsok. A barlanglakás mint szociális probléma és Cserépváralja példája 3/75

Móra József: Gondolatok az ecseri templomrom falai tövében 3/41

Némethné Balázs Katalin: Irodalmi emlékek Csongrád megyében – tanári szemmel 3/57

Ozsváthné Csegezi Mónika – Ozsváth Gábor Dániel: Vedres István, „Ns. Magyar Országban hiteles, és S. K. Szeged Várossának eskütt Földmérője” (Szeged, 1765. szeptember 22.–Szeged, 1830. november 4.) 4/67

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna: A hagyma városától Makovecz városáig 3/44

Siket István László: Rudnay művésztelepe 4/73

Szabóné Sinka Szilvia: Rákóczi bánya három bányája a műszaki-gazdasági jelentések tükrében 2/63

Székely Melinda: A széki templom régen és ma 6/87

Tóth Álmos: Egy elfeledett magyar nyelvű bányászsegélyegyleti alapszabály a XVI. századból Felsőbányáról 2/60

Tóth Álmos: Báró Eötvös József és a Magyarhoni Földtani Társulat 5/82

Tóth József: A Pest környéki falvak népmozgalmi 1848-ban 5/76

Török József: Gellért püspök, a tudós és egyházszervező főpap 5/57

Udvarhelyi Nándor: Aachen magyar kincsei 5/72

Valentyik Ferenc: A „Dabasi csalánlevelek”, avagy Mády Ferenc a bíróságon 6/65

Vasné Tóth Kornélia: A köz szolgálatában. Halla Aurél érdi és országos hatókörű tevékenysége 4/69

Várnai Ferenc: Bartók Béla pécsi hangversenye és szobrai Baranyában 6/81

ZSENGE TERMÉS

Bartha Éva: Gondolatok a XX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémiáról. Mezökövesd, 2015. október 24–27. 2/67

Basa Evelin: Iskolám, az egri Tinódi 2/68

Gujás Enikő – Vecsei Vivien – Verebi Máté: Huszonhárom év egy főgimnázium élén: Wigand János, az iskolaalapító igazgató 2/81

Märçuțiu-Rác Dóra – Oláh Márta – Tóth Emerencia: A nagyváradi magyar oktatás fellelővára, az Ady Endre Elméleti Liceum 2/73

Ster Ákos – Szendrei Adrienn: A miskolci Fáy András Görögkatolikus Közgazdasági Szakközépiskola története 2/70

Tóthpál Béla: Az Aradi Csiky Gergely Főgimnázium története 2/77

KRÓNIKA

A XLIV. Országos Honismereti Akadémia. Makó, 2016. július 4–8.

Debreczeni-Droppán Béla: Sorsfordító idők, sorsfordító magyarok. Ünnepi megnyitó 4/75

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei 4/79

Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem kitüntetésben részesültek 4/79

Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntetettek 4/81

Honismereti Emléklappal kitüntetettek 4/84

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna, Marjanucz László, Rémiás Tibor: A szekcioulések beszámolója 4/86

Andics János: Cs. Vasváry Ibolya festőművész születésnapjára 1/88

Antal László: Az Év Hala, 2016: a compó 2/93

Bárkányi Ildikó: A 80 éves Juhász Antal köszöntése 1/90

Bendik Béla: Manga János emlékére 6/93

B-Béres Viktória: Az Év Algája, 2015: a Haematococcus pluvialis 2/85

Bodó Imre: Szer Üzenete Díj Fekete István írónak 1/93

Borka Elly: A IX. Tökvilág Fesztivál Zebegényben 6/95

Dukrét Géza: Kapcsolatfelvétel nagyváradi és székesfehérvári civil szervezetek között 1/87

Gergelyné Bodó Mária: A Magyar Nyelv Napja Szegeden 2/96

Gergelyné Bodó Mária: II. konferencia az anyaországi és szóróvány civil szervezetek és iskolák együttműködéséről. Arad, 2015. december 4. 2/96

Gergelyné Bodó Mária: A honismereti mozgalom szemlélyiségei Csongrád megyében 3/90

Kázmér László: Pongrácz Lajos születésének 200. évfordulóját ünnepelték Felsőtúron 1/80

Kecskeméti Tibor: Szabó József, „a legnagyobb magyar geológus” szobrot kapott Tokajban 1/81

Kecskeméti Tibor: Az Év Ősmeradványa, 2016: a nummulitesz 2/88

Kiss Pál: Fekete Dezső Emléknep Bácsalmáson 1/86

Kóthay Klára – Weiszbürg Tamás: Ragyogás, tűz, színek. Az Év Ásványa, 2016: a gránát 2/86

Köszöntjük a 85 éves Andrásfalvy Bertalant és Tolnay Gábot! 6/97

Lukács László: A Móri úti kereszt felújítása Zámolyon 1/85

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna: Értékek a 25 éves Csongrád Megyei Honismereti Egyesület tevékenységében 3/85

Pesti János: Baranyai megemlékezések 4/91

Puskás Gellért: A májusi esték trubadúrja. Az Év Rovara, 2016: a mezei tücsök 2/91

Sebestyén Kálmán: Kalotaszeg elfelejtett kutatója, Végh Olivér 2/98

Selmeczi Kovács Ádám: Az Év Madara, 2016: a havis 2/94

Székel András Bertalan: „A közös múltra, a közös gyökerekre kell építeni a közös jövőt!”

Kárpát-medencei együttélési konferencia 5/86

Szél Győző: Az Év Fája, 2016: a mezei szil 3/105

Szurdoki Erzsébet – Barina Zoltán: Az Év Vadvirága, 2016: a mocsári kockásliliom 2/90

Titkos Sándorné: Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmesek és Istvánffy Gyula-díjasok t

Tóth Álmos – Hegedűs Gyula – Stieber József: Dénes György-emléktábla Bódvaszilason 1/83

Tóth Ferenc: Erdei Ferenc, a lokálpatrióta 3/96

In memoriam

Gyenes Tamás: A kanász első fia. Megemlékezés Pál Pista bácsiról 1/93

Halász Péter: „Segítettem kiszabadítani hazámat egy diktatórikus intézményrendszerből...”. Búcsú Pozsgay Imrétől (1933–2016) 3/102

Kolics Pál: Dr. Kapronczay József (1934–2015) 1/96

Hámori Istvánné: Vókó János emlékezete (1940–2015) 2/100

Rásky Mihályné: Dr. Szöllősy Árpád (1918–2006) 3/98

KÖNYVESPOLC

Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt (szerk.): „Ahogy gondolzza, úgy veszi hasznát”.

Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben (*Halász Péter*) 1/104

Barna Gábor (szerk.): Kaposkelecsény (*Szabad Boglárka*) 2/107

Bárkányi Ildikó (szerk.): Néprajzi tanulmányok Apátfalváról (*Szűcs Judit*) 4/103

Csoma Zsigmond: Én kis kertem kerteltem... Paraszti virágkultúra Magyarországon (*S. Lackovits Emőke*) 4/101

Dr. Dobos László: Adósai vagyunk szülőföldünknek (*Fodor István Ferenc*) 6/103

Dukrét Géza: Siter (*Halász Péter*) 5/96

Fancsik János: Rokkanteleptől a Vásártérig (*Baráthi Ottó*) 5/99

Gaál Attila – Hadikfalviné Mányoki Elza: „Embersorsok a viharban”. Nagymányokiak az 1026-os lágerben (*Gesztesi Enikő*) 1/106

Gurka, Dezső (Hrsg.): Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena. Wissenstransfer an der Wende des 18–19. Jahrhunderts im Rahmen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena” (*Viczián István*) 3/107

Guttman Miklós: Nárai nyelvi múltjából (*Pesti János*) 1/98

Hála József: Különös kövek, csodás csontok. Kilenc dolgozat a népi geológia köréből (*Halász Péter*) 5/98

Horsa István és Hanusz Zoltán (szerk.): Annus néni daloskönyve. Az ördöngösfüzesi Hideg Anna élete és dalai (*Magyar Zoltán*) 2/109

Ifj. Bertényi Iván (szerk.): Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve (*Gábor Tibor*) 4/100

- Jankovits Béla: Kajárpéci személynevek és életfordulók (*Lanczendorfer Zsuzsanna*) 4/104
- Koczó József: Örök, vigyázatok a strázsán (*B. Szabó Márta*) 6/103
- Kovács Zsuzsanna: Értékteremtők, jeles személyiségek Rábacsécsényben (*Gesztesi Tamás*) 1/100
- Majdán János: A közlekedés története Magyarországon (1700–2000) (*Nagy László*) 1/97
- M. Mester Katalin: Somlóország II. Istenadta szép vidék (*Bándi László*) 3/109
- Molnár Eszter Edina (szerk.): „... az irodalmat úgyis megette a fene”. Naplók az első világháború idejéből (*Szóts Zoltán Oszkár*) 4/105
- Németh Csaba – Varga László: Egy elveszett zászló nyomában. Tápiógyörgye és Nagymagyar kapcsolatának története (*Orsovics Yvette*) 1/102
- Novák László Ferenc: A Három Város néprajza (*Bereznai Zsuzsanna*) 2/108
- Sallai József (szerk.): Tiszaszentmárton (*Reszler Gábor*) 1/100
- Szakál István: A göcseji Besenyő térségének szótára (*Ferencz Győző*) 4/106
- Szathmári Pap Károly: Erdély képekben (*Udvarhelyi Nándor*) 5/89
- Tagányi Zoltán: A közép-kelet-európai faluközösség genezise (*Csíki Tamás*) 4/98
- Végh József: Diósjenői történetek I–II. (–d–) 4/107
- Wilhelm Sándor: Tanulmányok az Érmellékről (*Halász Péter*) 4/98
- * * *
- Bihari József: XXI. századi történelmi almanach. Képeskönyv Tápiószele múltjáról 5/100
- Biró Aurél: Az Isteni Szeretet Leányai Kongregáció budapesti intézetei (1871–2015) 2/110
- Csirmazné Cservenyák Ilona: Szeleczy Zita színésznő és Balogh Béni író szülőfaluja: Nekézseny 5/95
- Halász Péter: Paládi-Kovács Attila új tanulmánykötete 5/92
- Hausel Sándor: Balassagyarmat régi képeslapokon 4/107
- Horváth Géza: Hiteles várostörténeti dokumentumok és feldolgozások. Dorogi Füzetek – huszonhat év, negyvennyolc kötet 2/103
- Horváth Géza: Katonahőseink – elfeledve? 5/104
- Katona Csaba: Balatonfüredi panaszkönyv, 1836–1840. 3/108
- Kellei György: Tanúságtétel és példázat 3/109
- Kemény Attila: Töki Helytörténeti Füzetek 2/105
- Mesterházy Károly: Arrabona 2013 2/112
- Mező Lászlóné: Két könyv Lovászpatonáról 5/95
- Nánási László: A magyar közjegyzőség múltjából 5/94
- Próder István: Megjelent a 25 éves Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület Évkönyve 4/100
- Rácz János: Tizenöt éves a Füredi História 2/104
- S. Lackovits Emőke: Jogtörténet, jogi népszokások egy jogász tollából 5/90
- S. Lackovits Emőke: Monumentális monográfia a karácsonyfáról 6/101
- Say István: Szabadi Mihály hét kötete Sióagárd paraszti világáról 5/102
- Surányi Dezső: Wilim János-émlékkötet 6/104
- Szegedi László: Könyv a székely írásról 6/100
- Székely András Bertalan: A klímaváltozásról – másképp 6/99
- Timár Karina: Halász Péter néprajzi, tudománytörténeti írásai a moldvai magyarokról 6/100
- Zeitler Ádám: Makó sportja képekben a kezdetektől napjainkig 3/110

HÍREK

- Honismereti bibliográfia (Összeállította: *Halász Péter*) 1/108
- Honismereti bibliográfia. Ajánló bibliográfia Csongrád megye honismereti irodalmából (2000–2016) Összeállította: *Szerdahelyi Péterné* 3/110
- Honismereti bibliográfia (Összeállította: *Halász Péter*) 4/109
- Honismereti bibliográfia (Összeállította: *Halász Péter*) 5/108
- Honismereti bibliográfia (Összeállította: *Halász Péter*) 6/105
- Honismereti évfordulónaptár 2017. (Összeállította: *Halász Péter*) 5/105
- 56-os Szövetség felhívása 3/112
- A nándorfehérvári diadalra emlékezet 5/111
- A Magyar Kultúra Napja, 2017 XXI. pályázat (Palóc Társaság) 5/112
- A 2016. év tartalomjegyzéke 6/108

**Áldott, békés és boldog karácsonyt kívánunk
minden kedves olvasónknak!***

*Kézzel színezett litográfia Benczur József „Sárga könyv...”
(Eperjes, 1841) című könyvéből*

* A képeket Lukács László *Szép karácsony szép zöld fája...* (Székesfehérvár, 2015) című könyvéből vettük. Ez-
úton is köszönjük a szerző hozzájárulását és segítségét! A kötetet folyóiratunk e számában S. Lackovits Emőke
mutatja be. *A szerk.*

Karácsonyest az Alföldön (Török János festménye)

Karácsonyest egy Dráva menti horvát családban (Franjo Petrović festménye)

„Der Christabend”, a müncheni L. Däbritz Kiadó képeslapja 1843-ból

*Karácsonyfák a székesfehérvár–maroshegyi Szent Kristóf-templomban
(Lukács László felvétele, 2009)*

*Karácsonyfák és betlehem a szetei (volt Hont vármegye) Szent László-templomban
(Képeslap Lukács László gyűjteményéből)*

*I. Ferenc József császár és király családi karácsonyestje a bécsi Hofburgban 1881-ben
(Franz Kollarz festménye)*

Mindenki karácsonyfája Berlinben 2008-ban (Képeslap Lukács László gyűjteményéből)

Mindenki karácsonyfája New Yorkban 2014-ben (Forrás: internet)

Karácsonyfa az aszódi kastélyban a XX. század elején (Magyar Fotográfusok Háza, Budapest)

„Karácson estéje”, Markó Károly rajza (A Vasárnapi Ujság 1865-ös karácsonyi számából)

Veres Pálné, Barabás Miklós festménye
(Magyar Nemzeti Múzeum, Gráberné Bösze Klára cikkéhez)

460 Ft

*„Noé szőlője” és a barlang Istenmezején
(Hála József felvételei, Czenthe Huba cikkéhez)*